

บทที่ ๓

คติชนประเภทต่างๆ ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

คติชนของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ที่ยังดำรงอยู่และถือปฏิบัติสืบกันมามีหลายประเภท ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกคติชนประเภทต่างๆ คือ ตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรม การแสดง การแต่งกาย และหัตถกรรมพื้นบ้าน เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน

๑. ตำนาน

นาฏวิภา ชลิตานนท์ สรุปความหมายของตำนานได้ว่า ตำนาน คือ เรื่องเล่าต่อ ๆ กันมา โดยสมมุติว่าจริง เป็นเรื่องซึ่งมักเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ วีรบุรุษ หรือบุคคลสำคัญ ๆ เป็นชนิดหนึ่งของ นิทานพื้นเมือง ซึ่งเน้นเกี่ยวกับมนุษย์ มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายหรือสรรเสริญบรรพบุรุษและวงศ์วานโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามมิใช่การจดบันทึกทางประวัติศาสตร์ แต่อาจกล่าวถึงบุคคลในประวัติศาสตร์และข้อเท็จจริงบางประการในประวัติศาสตร์ (นาฏวิภา ชลิตานนท์, ๒๕๒๔: ๑๐๗-๑๑๒ อ้างถึงใน ถมูต จันทน์หอม, ๒๕๓๘: ๕๘)

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ นักศึกษาวัยบ้านยังได้แบ่งตำนานออกเป็น ๔ ประเภท คือ ตำนาน ประเภทอธิบายเหตุ ได้แก่ นิทานที่อธิบายกำเนิดโลก กำเนิดสิ่งของ และลักษณะทางธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความประหลาดใจ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แปลกพิศดาร ตำนานทางประวัติศาสตร์ และตำนานประวัติศาสตร์อารยธรรมเป็นเรื่องราวหรือประวัติของท้องถิ่น ประวัติเหล่านี้ประกอบขึ้นด้วยเหตุการณ์ในท้องถิ่นซึ่งเล่าสืบ ๆ ต่อกันมา ตำนานเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติหรืออำนาจลึกลับต่างๆ ได้แก่ ความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งมีผลต่อการทำบุญ การประกอบ พิธีกรรมและการบูชาธรรมชาติ ตำนานเหล่านี้เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และสุดท้ายตำนานทางศาสนาหรือเทพนิยายเกี่ยวกับพระเจ้าและนักบุญ ได้แก่ ตำนานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของศาสนา พระนักบุญผู้อุทิศตนเองให้แก่ศาสนา (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, ๒๕๒๕: ๑๔๐-๑๔๑ อ้างถึงใน ปฐม หงษ์สุวรรณ, ๒๕๔๒: ๑๓-๑๔)

ศิราพร ณ ถลาง ได้อธิบายความหมายของตำนานปรัมปราว่า หมายถึง เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับการอธิบายจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และสรรพสิ่ง เวลาในตำนานปรัมปราจึงเป็นเวลาของอดีตอันไกลโพ้นตั้งแต่สมัยสร้างโลก สร้างมนุษย์ เรื่องราวมักเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ

เหนือธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ในสังคม “ดั้งเดิม” สมัยที่มนุษย์ยังมีความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่ ส่วนตัวละครในตำนานปรัมปรามักเป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ พระเจ้า เทพเจ้า และมนุษย์ ตำนานปรัมปราในแต่ละสังคมจึงสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และทัศนคติของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ที่มีต่อธรรมชาติซึ่งมักอยู่ในรูปของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ตำนานปรัมปราจึงเป็นข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาของคนในแต่ละกลุ่มชน (ศิริพร ณ ถกลาง, ๒๕๔๘: ๒๘๖-๒๘๗)

จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าตำนานของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋นมีทั้งประเภทตำนานอธิบายเหตุ อธิบายกำเนิดมนุษย์ และเนื้อหาในตำนานมักเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติหรืออำนาจลึกลับต่างๆ

๑.๑ ตำนานควายเขาแสง

ตำนานควายเขาแสง เล่าโดยนายเขียน ธรรมวงศ์^{*}(สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๕) ซึ่งมีเรื่องเล่าประวัติของคนลื้อแทรกดังนี้

“แต่เดิมลื้อก็มาจากสิบสองปันนาทั้งนั้น ไม่ว่าจะบ้านงอบ บ้านปอน บ้านกั้นฝ่ายทรายมูล ก็หนีมาจากเมืองสิบสองปันนามาเหมือนกัน หนีตามควายเขาแสงมา มีไอ้ตุ๊ก (คนทุกข์,คนจน) คนหนึ่งมันเลี้ยงควายให้พ่อพญา ท่านมีควายหลายตัวท่านก็ใช้ไอ้ตุ๊กมันเลี้ยงให้ ท่านว่าถ้าครบปีจะเอาควายให้หนึ่งตัว ความจริงถึงท่านจะเอาอะไรให้ไอ้ตุ๊กมันก็เอา แต่ในปีหนึ่งนั้นมันจะเอาควายควายกลับออกแสงที่เขา แสงแจ้ง (สว่าง)ถึงหอพ่อพญา พ่อพญา ก็เลยไม่ยอมเอาให้มันเพราะเสียคาย ท่านก็เอาตัวอื่นให้ มันก็เอาควายตัวอื่นไปแต่ควายเขาแสงกลับหลุดหนีไปออกตามหาไอ้ตุ๊กคนเลี้ยงควายคนนั้น ซึ่งที่จริงมันเป็นเจ้าลื้อ หนีไปอยู่เมืองฮ้อ ควายเขาแสงก็ไปตามหา ควายเขาแสงไปตกที่ไหน คนก็สร้างบ้านแปลงเมืองที่นั่น เคี้ยวนี้เจ้าลื้อก็หนีไปอยู่เมืองฮ้อนั้นแหละ”

^{*} นายเขียน ธรรมวงศ์ (อายุ ๗๑ ปี) เสียชีวิตเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐

๑.๒ ตำนานคนลือ ลาว ขมุ เป็นพี่น้องกัน

ตำนานคนลือ ลาว ขมุ เป็นพี่น้องกัน เล่าโดยนายเขียน ธรรมวงศ์ (สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๔๕) โดยได้กล่าวถึงตำนานนี้ว่า

“แต่ก่อนนั้นพระเจ้าได้สร้างคนขึ้นมาเป็นพี่น้องกัน ซึ่งมีคนขมุเป็นที่คนโต ลาวเป็นที่คนกลาง และลือเป็นน้องหล้า หรือน้องคนสุดท้อง วันหนึ่งพระเจ้าได้ป็นช้างให้คนทั้งสาม คนขมุเลือกเอาช้างตัวเล็กซึ่งเป็นลูกช้าง ส่วนคนลือได้ช้างตัวใหญ่ ช้างของคนขมุยังเล็กจึงร้องหิวนมแม่และวิ่งเตลิดมาหาช้างตัวใหญ่ของคนลือ คนขมุมาตามหาช้างและสุดท้ายต้องรับหน้าที่เป็นคนเลี้ยงช้างให้คนลือ

วันต่อมาพระเจ้าได้ป็นเสื้อผ้าให้คนทั้งสามอีกโดยให้เลือกเอาตามใจชอบ คนขมุรีบเลือกเอาเสื้อผ้ากองใหญ่ไปเพราะเห็นว่ามิมาก แต่ที่จริงเสื้อผ้ากองใหญ่นั้นเป็นของเก่า คนโตลือเลือกเอาเสื้อผ้าได้น้อยกว่าคนขมุเพราะเลือกเอาแต่ของใหม่ พระเจ้าเห็นคนลือได้เสื้อฝ้าน้อยจึงสอนให้รู้จักการทอผ้า ตั้งแต่นั้นมาคนโตลือจึงทอผ้าไว้ใช้เอง”

๑.๓ ตำนานปู่แฉนย่าแฉน

ตำนานปู่แฉนย่าแฉน หรือ ตำนานปู่สังสาฆ่าสังไส้ นายเสรี วงศ์ษา (สัมภาษณ์, ๓ ตุลาคม ๒๕๔๕) ได้เล่าว่า

“คนเราเกิดมาได้เพราะปู่แฉนย่าแฉน หรือปู่สังสาฆ่าสังไส้เป็นคนปั้นเป็นคนหล่อเรามาโดยเอาดินจากที่ต่าง ๆ เช่น ดินจอมปลวก ดินเตาไฟ มาปั้นเป็นชายหญิงคู่กัน ถ้าเอาดินดี ๆ มาปั้นเช่นดินจากที่ราบ ก็จะเกิดมาเป็นคนรวย เอาดินจากที่ไม่ดีเช่นจากห้วยจากหนองมาปั้นก็จะเกิดมาเป็นคนทุกข์ยาก เมื่อท่านปั้นเรามา ท่านก็อาจจะมาทวงชีวิตเรากิน ดังนั้นคนเราจึงต้องทำพิธีส่งเคราะห์ส่งจนเพื่อป้องกันไม่ให้ปู่แฉนย่าแฉนมาเอาชีวิตไป”

๑.๔ คำนานเจ้าพ่อม้าขาว

เจ้าพ่อม้าขาวคือผีบ้านผีเมืองที่ชาวลื้อ บ้านห้วยโก๋นนับถือร่วมกันทั้งหมดบ้าน เป็นผีที่ชาว ลื้อส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษจากฝั่งลาว ที่ชาวไทลื้อเชิญมาเพื่อคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลาน ให้แคล้วคลาดจากภัยอันตราย โดยเฉพาะจากศึกสงคราม

ตำนานเกี่ยวกับเจ้าพ่อม้าขาวมีอยู่หลายสำนวน ดังนี้

สำนวนที่ ๑ (นายออน อุทธิยา^๒, สัมภาษณ์, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีเมือง ดันกำเนิดมาจากผาวิ ในแต่ละปีชาวบ้านจะทำ พิธีเลี้ยงสองครั้ง เรียกว่าเลี้ยงบนและเลี้ยงขบเมื่อซึ่งวันที่เลี้ยงถือเป็นวันกรรม (กำ) ห้ามทุกคนทำงาน เจ้าพ่อม้าขาวจะนุ่งขาวห่มขาว ซี่ม้าขาว มีอาวุธ มักซี่ม้า รอบหมู่บ้านเพราะอดีตเคยเป็นเจ้าเมือง ซี่ม้าคุม ๗ หัวเมือง แต่ก่อนนั้นเจ้าพ่อมัก มาเข้าฝันคน โดยสอนลูกหลานให้ช่วยกันรักษาคุณแลศีตกอง และสมัยก่อนคนบ้าน ห้วยโก๋นจะเลี้ยงม้าไม่ได้เพราะม้าเป็นพาหนะของเจ้าพ่อ ถ้าเลี้ยงก็จะเลี้ยงไม่ขึ้น หมายความว่าถ้าเลี้ยงม้าควไหนด ตัวนั้นก็จะตายเสีย”

สำนวนที่ ๒ (นางแผ่นดิน กิวงค์, สัมภาษณ์, ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อม้าขาวเป็นสิ่งที่คนลื้อนับถือมาตั้งแต่สมัยยังเป็นบ้านห้วยโก๋นเก่า นับถือตั้งแต่สมัยก่อนมาจนบัดนี้ เกิดมาก็รู้ว่ามีคนนับถือ เมื่อย้ายมาห้วยโก๋นใหม่ ก็เชิญท่านมาด้วย สมัยก่อนเจ้าพ่อม้าขาวจะกินเครื่องเช่นเป็นอะไรก็ได้ วัว หมู ไก่ แต่ปัจจุบันไม่เลี้ยงด้วยสัตว์สี่เท้า เพราะเจ้าพ่อมาลงคน (เข้าทรง) คือ อู๊ยกั้ว สุทธิโวหาร ออกปากว่าจะไม่กินสัตว์สี่เท้า เจ้าพ่อท่านศักดิ์สิทธิ์ลูกหลานจะไป ทำงานต่างบ้านต่างเมืองก็จะไปบิ๊าะไปบนขอให้ท่านคุ้มครองก็จะปลอดภัย ถ้าบน แล้วไม่เลี้ยงก็จะโดนทำร้าย เช่นทำให้เป็นไข้ ถ้าเขาเมื่อ(ตรวจสอบดูดวงชะตา) ก็จะได้ว่าท่านเป็นคนกระทำ ถ้าเลี้ยงท่านเสียก็จะหายไข้”

^๒ นายออน อุทธิยา อายุ ๗๑ ปี เสียชีวิตเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐

สำนวนที่ ๓ (นายดา มีสา , สัมภาษณ์, ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“คนเอาเจ้าพ่อมาขามาเป็นปู่บ้าน ผีบ้านหรือหลักบ้านตั้งแต่นานมาแล้ว เดิมที่ท่านอยู่ผาวิคงข่อย ผาวิคงข่อยอยู่เขตไทยหลังวัดป่า เคี้ยวนี้ก็เรียกผาวิ ชาวบ้านไปเชิญเจ้าพ่อมาอยู่ในหอ เพราะท่านมาเข้าฝันคนว่าที่อยู่จริง ๆ ของเจ้า พ่ออยู่ผาวิ สมัยก่อนเจ้าพ่อมาลงคน ออกปากเอาของดีให้ชาวบ้าน เจ้าพ่อมาขาว อดีตคงเป็นเจ้าดูแลเขตนี้นี้ ชีมีขาว นุ่งขาวห่มขาว เพราะท่านชีมีมาคนบ้านห้วยโก้น เลขไม่เลี้ยงม้า เจ้าพ่อมาขาวมีเพื่อนชื่อ เจ้าหมวกคำ อยู่ผาวิด้วยกัน เป็นเพื่อนกัน ตอนนี้ก็ยังอยู่ผาวิเพราะคนไม่ได้เชิญมา เชิญมาอยู่แต่เจ้าพ่อมาขาว เวลาเราจะ เลี้ยงถ้าเก็บข้าวสารได้ก็ก็แสดงว่าท่านมาแล้วก็จะเลี้ยงได้ สมัยก่อนเอาวัวเลี้ยง หมูเลี้ยง ถ้างบนหมูก็เลี้ยงหมู บนไก่ก็เลี้ยงไก่ ของที่เอาไปเลี้ยงก็เป็นเทียนสีคู่ คอกไม้เอาแต่สีขาว สีอื่นสีแดงก็ไม่เอา ถ้าไม่มีจริง ๆ ก็เอาคอกฝ้ายกับข้าวสาร บ้างก็พอ เจ้าพ่อแต่ก่อนเคยมาลงแม่ฮ้อยเกียง แต่เคี้ยวนี้ฮ้อยเกียงตายไปแล้ว ท่าน มาเอาของดีให้คน บางครั้งก็คายออกจากปาก เจ้านายหลายคนต่างก็นับถือถ้าไป รบไปศึกก็มาขอพรเจ้าพ่อ”

สำนวนที่ ๔ (นายเจียน ธรรมวงศ์ , สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อมาขาวสมัยก่อนอยู่ผาวิ คนเราก็ไปเชิญมาจากผาวิคงข่อยทำบ้าน ให้ท่านอยู่ สมัยก่อนก็เป็นคน ๆ หนึ่ง บ้านกันฝายทรายมูล เขตทางอำเภอปัว ท่าน ก็เคยไปอยู่มา ลูก ๆ หลาน ๆ ท่านก็อยู่เขตนั่นแหละ เราก็สร้างหอให้ท่านอยู่ อยู่ หอตลอดคอยรักษาบ้านรักษาคน คนใดมาอยู่เขตนี้นี้ก็ไหว้ท่าน ครอบปีก็ไปเลี้ยงไป ๓๐ ครุบาอาจารย์มาอยู่หมู่บ้านนี้ก็ให้ไปบอกท่าน ท่านก็มารักษาสมรักษา เราก็จะ ไม่เจ็บไข้ ลูกหลานเด็กน้อยเข้าโรงเรียนก็จะฉลาด บ้านห้วยโก้นนี้มีผีอื่นอีก แต่ ละคุ้มก็จะเอามารักษาบ้านรักษาเมืองของคน คุ้มบัวตองเขาก็เอาเจ้าพญาหลวง หาญมา ส่วนบ้านไต้บ้านห้วยงามก็เอาเจ้าพญาจอมพามา เคี้ยวนี้บ้านห้วยโก้นก็ สามารถเลี้ยงม้าได้แต่สมัยก่อนเลี้ยงไม่ได้ ชีมีมาพอมมาถึงในเขตบ้านนี้ก็จะดกม้า

^๓ นายดา มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีเทรกเรื่องเจ้าพ่อมาขาว ว่าแต่ก่อนสมัยที่คนอยู่ที่โรงไม้ มีผีดำไค้หลังคาลงมาหา นุ่ง กางเกงอินสีใส่เสื้อขาว มาบอกว่ามีพระทองคำ ของคืออยู่ที่ดำพระ ให้เอาผ้าขาวมาไปห่อเอา แล้วให้เอาของที่มีที่ตีเป็นคำ(ทอง) ไป ด้วย หนทางไปมีรากไม้สีเขียว เข้าไปแล้วสีเขียว ฮ้อยดาก็เอาคอกไม้เทียนและเอาจานไป ไหว้อยู่หน้าถ้ำแล้วครูเดียวฝนก็ตกลงมา มินกเอียงคำบินข้ามหัวไป สักครูก็มีไค้บินข้ามหัวไป ฮ้อยดาก็หกลอกเอาไปกินก็เลยกลับบ้านเสีย พอออกมาจากปากถ้ำฝนก็หยุดตก

เสีย ม้าให้ขี่แต่ผีไม่ยอมให้ขี่ บ้านเมืองเงินบ้านของคนของเจ้าน้อยฝึกค้ำเลี้ยงม้าไม่ได้ ผีนางเม็คทำให้ขี่ม้าไม่ได้ เป็นผีผู้หญิงอยู่เขตเมืองเงิน”

ส่วนที่ ๕ (นายมา เทพวงศ์ และนางใบ เทพวงศ์ , สัมภาษณ์, ๖ ตุลาคม ๒๕๔๕)

ผีบ้านก็คือผีเจ้าพ่อม้าขาว แต่ก่อนเจ้าพ่อม้าขาวอยู่คงข่อย เรามาอยู่ที่นี้ก็มาสร้างหอเจี๋ยท่านมาอยู่เพื่อปกป้องรักษาชาวบ้าน เราเจี๋ยท่านมาเป็นเจ้าพญารักษาบ้าน คงข่อยแต่ก่อนมีบวกลวง (หนองน้ำขนาดใหญ่) มีอุ๊ยคืบเป็นข้าวจ้าง ถ้าจะบ๊ะไปบนก็ไปหาท่าน แต่ก่อนเจ้าพ่อม้าขาวเคยลงคน ลงแม่หลวงเกี๋ย ท่านลงผู้หญิงไม่ลงผู้ชาย ที่เราว่าเจ้าพ่อม้าขาวเพราะแต่ก่อนท่านขี่ม้าขาว ถ้าเราบนแล้วไม่แก้บนท่านก็จะทำร้ายเช่นทำให้เจ็บไข้ เป็นบ้าเป็นบอไปเลย”

ส่วนที่ ๖ (นายปิ่น มีสา, สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อม้าขาวย้ายมาจากผาท้าวพญาที่อยู่บนโรงพยาบาล (ห้วยโก้นเก๋) ไม่เกี่ยวกับคอยผาวิ ผาวิต่างหาก ผาวิไปทางเมืองเงิน ที่รู้มาเจ้าพ่อม้าขาวมาจากผาท้าวพญา ย้ายจากที่นั่นมาที่ห้วยโก้นนี้ เจ้าพ่อม้าขาวมักมาลงอุ๊ยเกี๋ย ถ้ามาลงแล้วแกก็จะล้มลง พอลุกขึ้นมาจะถามอะไรก็ถามได้เลย ถามว่ามาอย่างไรท่านก็บอกว่าขี่ม้ามา ยังได้ขึ้นเสียงม้ากินหญ้าอยู่แต่เราเองไม่เห็นตัว แต่ก่อนเคยมีไฟไหม้ป่าลามมาถึงหมู่บ้าน ข้าวจ้างก็เอาดอกไม้เทียนไปบน เคี้ยวเคี้ยวก็มีตกลงแล้วฝนตกท่าใหญ่ดับไฟ ถ้าเราไม่อยากเป็นทหารก็ไปบนก็จะไม่ได้เป็น เคยมีคนสอบครูดิแล้วไม่ทันได้แก้บน พอตื่นนอนขึ้นมาก็เห็นท่านยืนอยู่ ใส่ชุดขาวหม่มขาวยืนอยู่ตรงนั้น ถ้าท่านมาลงคนเราเคือคร้ออะไรก็ขอท่านได้ บางทีก็เอาของดีมาให้ คาบออกจากปากก็มี หยิบเอาจากกระเป๋าเสื้อก็มี ถ้าได้ของดีไปสงครามก็จะปลอดภัยกลับมา เคี้ยวนี้ไม่มีสงครามก็เลยไม่มีใครเจี๋ยท่านมาลงคน วันที่เลี้ยงท่านมี สองครั้ง กรรมเดือนเจ็ด กรรมเดือนแปด เดือนเจ็ดเรียกว่าปางบน เดือนแปดคือครบรอบปี วันที่เลี้ยงเราที่กรรม คือไม่ให้ออกไปทำงาน แต่สามารถเล่นการพนันได้ มีไฟ ไฮโล เล่นได้เฉพาะคืนที่เรากรรม ถ้าพันนั้นเล่นไม่ได้ เป็นการเล่นเอาประเพณี คือเล่นแล้วไม่ผิด เดิมเราสามารถเอาหมูเลี้ยงท่านได้ แต่ท่านมาเข้าฝันว่าไม่อยากกินสัตว์สี่เท้า บ้านห้วยโก้นเก๋เคยเห็นเลี้ยงม้าได้ ม้าเป็นพาหนะใช้ขนของจากปอนไปห้วยโก้น แต่ก่อนเสื้อก็มักจะมากัดม้าเหมือนกัน ถ้าเปรียบเทียบแล้ว เจ้าพ่อม้าขาวก็เป็นผีเมือง ผีเจ้าอื่น ๆ เป็นผีบ้าน”

ส่วนที่ ๗ (นายเฮียง คำมงคล ,สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เดือน ๗ เดือน ๘ จะเลี้ยงเจ้าพ่อ ชาวบ้านจะต้องกรรมคืออยู่บ้าน ไม่ให้ออกไปทำงาน ถ้าฝ่าฝืนจะได้รับอันตรายหรือถ้าชาวบ้านเห็นก็จะปรับ เช่น ถ้าต้องเลี้ยงไก่ ๘ ตัวก็จะปรับให้คนนั้นออกเงินค่าไก่ทั้ง ๘ ตัว เพราะทำผิดกฎที่หมู่บ้านตั้งไว้ เคยมีอยู่ปีหนึ่งชาวบ้านเอาวัวไปเลี้ยงท่าน ปีนั้นผลผลิตข้าวไร่ไม่ได้เลย มันออกมามันก็ตายไปเลย บางทีก็มีแต่เมล็ดแต่ไม่มีข้างใน ชาวบ้านก็เจ็บไข้ ฝนก็ไม่ตกเลย เพราะเราเอาวัวไปเลี้ยงท่านไม่รับ ของที่เอาไปเลี้ยงต้องเป็นไก่ ดอกไม้เทียน ดอกไม้สีอะไรก็ได้แต่ถ้าจะให้ดีควรเป็นดอกฝ้ายขาว เวลาจะไปเลี้ยงก็ต้องใช้ข้าวจ้ำ ให้ข้าวจ้ำไปบอกไปกล่าว เสียเงินให้ข้าวจ้ำบ้างแล้วแต่ใครจะมีหรือไม่มี ถ้าคนห่วยโก้นจะทำพิธีจุดบั้งไฟ ต้องบอกท่านเสียก่อน ต้องมีบั้งไฟของท่าน คือจุดบูชาท่านเป็นอันแรก เคยไปเห็นคนบ้านอื่นจุด เอาไม้ยาวจุดก็ไม่ขึ้น แต่คนบ้านนี้ไปจุดข้างบนเลย หน้าตามีแต่เขม่าดำไปหมดเห็นแต่พื้น แต่ไม่เป็นอันตรายเพราะบอกท่านก่อน”

ส่วนที่ ๘ (นางบัวจิ้น คำมงคล ,สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เท่าที่รู้และได้เห็นมา แม้อัยเกียงจะมีผีเจ้าพ่อม้าขาวเคยมาลง อากาศคล้ายคนเป็นลมชัก แล้วต้องมีข้าวจ้ำเอาดอกไม้เทียนใส่ขันไปวางไปเชิญลูก ตอนลูกขึ้นมาแล้วก็บอกคนอื่นว่าอย่าเข้ามาใกล้เพราะเขาท่านเป็นขาม้า ป้าต่อมไปใกล้ไปโดนขาท่าน ก็เลยเจ็บขาไม่รู้สักกี่วัน พอข้าวจ้ำเชิญท่านลูก เราอยากรู้อะไรก็ตาม เวลาพูดจะมีเสียงปนกันทั้งหญิงชาย มีการร้องเรียกอยากกินเมี่ยงและบุหรีมาสอนสิ่งดีให้ลูกหลาน เดิมที่ท่านชื่อเจ้าพญาบ้าน แต่ท่านว่าท่านขี่ม้าขาวมาตลอด ก็เลยได้ชื่อว่าเจ้าพ่อม้าขาว ถ้าท่านจะไปท่านก็ว่า จะไปแล้วคือ ปล่อยให้ม้ามันกินหญ้าอยู่ตรงนั้นนานแล้ว สำหรับคำว่าเจ้าพญาน่าจะหมายถึงผู้ปกครองเมือง มีอำนาจสูงสุดในเมืองนั้น ตอนเราไปเลี้ยงเจ้าพ่อท่านไม่ได้อยู่ในหอ นั้น เราต้องเชิญท่านมา ให้ข้าวจ้ำเชิญ ใช้วิธีเก็บข้าวเสียดู ถ้าเก็บได้คู่แสดงว่าท่านมาแล้ว สมัยก่อนการกรรมนั้นจะเข้มงวดมาก คนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้า แต่เดี๋ยวนี้ จะปักตาเหลวไว้ในคันท่อนเลี้ยงหนึ่งคันท่อน ปักเฉพาะทางขึ้นเท่านั้น แต่สมัยก่อนปักทั้งสี่ด้าน”

สำนวนที่ ๕ (นางบัว ศรีคำ ,นางแก้ว มีสา และนางแสง ธิสมบุญ , สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“แต่ก่อนข้าวเจ้าคนเก่าเคยเห็นเจ้าพ่อม้าขาว คนธรรมดาที่เคยเห็นท่านขี่ม้าขาวมาตอนแลง ๆ (เย็น ๆ) แต่งชุดขาวหมด ท่านศักดิ์สิทธิ์มากด้านบนแล้วไม่แก้อาจเอาถึงตาย ขอผลัดก็ไม่ได้ ดอกไม้ที่เลี้ยงก็ต้องเป็นสีขาวเท่านั้น เช่น ดอกฝ้าย ดอกสีอื่นท่านจะไม่รับ ถ้าจะเลี้ยงท่านเอาหมูก็ได้ เอาไก่ก็ได้ ข้าวเจ้าเลี้ยงเก็บข้าว ถ้าเก็บคู่ก็แสดงว่าท่านมา ก็เลี้ยงท่านได้”

สำนวนที่ ๑๐ (นายดา แก้วสุธา และนางเกียง แก้วสุธา, สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อม้าขาว เป็นคนเก่ามาแต่เนิ่น เป็นผีเจ้าพ่อ เจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีป่า ถ้าคนนี้ละ เราเชิญมาอยู่ สร้างคูบหอให้อยู่ แต่ก่อนท่านจะมาลงหลวงเกียง ลงบ่อย ถ้ามีคนในหมู่บ้านทำผิดก็จะมาลงออกเป็นชื่อเป็นเสียงของท่าน ลงมาสอนว่าทำอย่างนั้นมันผิด ทำอย่างนั้นมันไม่ดี เวลาบนเราต้องเอาดอกไม้ขาวไปบน ดอกสีอื่นท่านไม่เอา แดงเหลืองไม่เอา ถ้าบนไก่เลี้ยงไก่บนหมูเลี้ยงหมู ถ้าบนแล้วไม่แก้ท่านก็จะทำให้เกิดอันตราย ถ้าเลยเวลาที่บนเราก็ไปบอกไปผลัดก่อนได้ ท่านขี่ม้าขาวเราจึงเรียกเจ้าพ่อม้าขาว นุ่งเครื่องขาว ถ้าจะเลี้ยงเจ้าพ่อส่วนมากเลี้ยงตอนเช้า แต่ละบ้านส่งตัวแทนไปถ้าไม่ได้ไปก็ฝากดอกไม้เทียนไป ถ้าคนทำผิด เช่น ค้ากัน หรือกินของก่อนท่าน ท่านก็จะโกรธ สมัยนี้ท่านไม่มาลงคนแล้ว แต่ก่อนเวลามาลงเสียงพูดจะเป็นเสียงผู้ชาย เราเอาขันดอกไม้เทียนไปขอพรจากท่าน”

สำนวนที่ ๑๑ (นายมูล มีสา , สัมภาษณ์, ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“การเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว ๑๑ คำ ปักคาแหลว ๑๔ คำเลี้ยง ในเขตที่ปักคาแหลวห้ามคนเข้าไป ถ้ากรรมเดือน ๘ วันขึ้น ๑ คำปักคาแหลว ขึ้น ๒ คำก็เลี้ยงท่าน โดยเอาไก่ไปเลี้ยง ใช้ไก่ ๑ คู่ และเหล้า ๑ ขวดแล้วเอาดอกไม้สีขาว ดอกสี แดงหรือสีอื่นไม่เอา จะเลี้ยงท่านได้ไม่กินเที่ยง พอช่วงบ่ายจะเลี้ยงไม่ได้ ท่านไม่มารับเครื่องเช่น กลางพรรษาก็เลี้ยงไม่ได้ เจ้าพ่อม้าขาวเดิมสืบเอามาจากเมืองเงิน เอามาอยู่บ้านห้วยโก้นเก่า แต่ก่อนมักมาลงคนคือแม่ฮูยเกียง ถ้าคนใดทำผิดท่านก็มาบอกมาสอนว่าอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ดี เวลาคนไปกินของกินน้ำก่อนท่านก็ไม่ได้ วันพระวันศีลไปทำงานท่านก็ไม่ชอบใจ ชื่อเจ้าพ่อม้าขาวแต่เดิมเพราะ

ท่านจี๊มาขาว สมัยก่อนตอนอยู่บ้านห่าง (ห้วยโก้นเก่า) ไฟไหม้ป่า จะไหม้เข้าหมู่บ้าน อู๊ยจันทร์ ชาวจำคนก่อนก็ไปบอกไปขอให้ท่านช่วย ฝนก็ตกลงมาดับไฟ ก็เลยเชื่อถือท่านตั้งแต่นั้นมา (ตอนนั้นผู้เล่าอายุประมาณ ๒๔ - ๒๕ ปี) เจ้าพ่อมาขาวเป็นเค้าเดิมดังนั้นใครมาอยู่บ้านนี้ก็ต้อนับถือท่าน เหมือนท่านเป็นเจ้าของ ต้องนับถือ ไม่ถือไม่ได้ ท่านมาจากผาวิคังข่อย คนเฒ่าคนแก่ไปเชิญมา เคยมีคนไปเป็นทหารและได้ไปออกรบ พ่อของทหารก็บ่นอยู่ทางบ้าน ปรากฏว่าท่านคามไปช่วยถึงอุตรคิตต์ตรงที่รบกัน ทหารคนนั้นก็เลยปลดกบฏ คนอื่นตายกันมาก น้องเมีย (ของผู้เล่า) เคยหรือหลังคาเจ้าพ่อ เพราะไฟป่ามา กลัวไฟมันจะลามไปไหม้ หอของท่านเขาก็เลยหรือแต่กลับล้มมุงคากลับที่เดิมหลังจากไฟดับ ผ่านไปไม่กี่วัน คนนั้นก็ไปเหยียบกับระเบิดตายขณะนำวัวไปหากินหญ้า”

สำนวนที่ ๑๒ (นายคืบ มีสา, สัมภาษณ์, ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“ชาวจำคนก่อน ๆ เคยตายไปเพราะไม่นับถือท่าน พอบ่นแล้วก็ลืมแก่นบนั่งเอาตีนเหยียดออกนอกบ้าน ลูกปิ่นจากที่ไหนไม่รู้ก็ลอยมาตกที่เท้าจนฉีกขาด ต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลเวียงจันทน์ ผีก็ตามไปคบบปากจนปากพองและก็ตายที่เวียงจันทน์ ผีเจ้าพ่อเคยมาลงหลวงแก้ว ทำหน้าศาลมิ่งทิงเรียกหาเหล่า เรียกหาชาวจำ คนไปเชิญชาวจำมา พอมาถึงก็เอาดอกไม้เทียนไปกราบท่าน ๓ ครั้ง ท่านก็พูดขึ้นว่า โชคดีที่วันนี้มาแล้ว พอชาวจำถามว่ามีธุระอันใดหรือ ท่านก็บอกว่ามี ความจะมาบอกคือแต่ก่อนคนบ้านนี้เอาวัวไปเลี้ยง มันไม่ดี ต่อจากนี้ห้ามเอาวัวไปเลี้ยงท่านเด็ดขาด ให้เอาสัตว์สองเท้าเท่านั้น หมูไม่เอา วัวไม่เอา ให้เอาไก่อย่าง เดียว แต่ถ้าบนส่วนตัวเองไม่เกี่ยวกับของหมู่บ้านก็เลี้ยงวัว หมู ได้ มันผิดที่คนเรา แอบกินก่อนท่าน แอบขโมยเนื้อวัวกลับบ้านก็มี ก็เลยตัดปัญหาไม่ต้องเอาวัวมาเลี้ยง เจ้าพ่อมาขาวเดิมอยู่ใกล้ชายแดน เขตผาวิ ผากิ เขตลาว เคยมีเจ้าพ่อ ๘ องค์ ไปสหรัฐเสีย ๔ องค์ ลูกหลานบ้านนี้มาเชิญไปด้วย มาอยู่บ้านห้วยโก้นเสีย ๔ องค์”

สำนวนที่ ๑๓ (นายเงิน ธิสมบูรณ์^๔, สัมภาษณ์, ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าพ่อม้าขาว แต่เดิมมีการเลี้ยงสองครั้งต่อปี ตอนจะไปแก๊บนก็จะมียี่สิบสามร้อยอยู่ดี ๆ แต่ไม่เห็นตัว เอาข้าวเปลือกหว่านที่บันไดหอ คอนหว่านก็ยังไม่เห็นข้าว แต่อีกเดี๋ยวเดียวก็ไม่เห็น ก็เลยนับถือว่าเจ้าพ่อม้าขาว สมัยนี้เวลาเลี้ยงเราไม่ได้เลี้ยงม้าของท่านด้วย แต่ก่อนจะเอาหญ้าหว่านให้ม้ากินด้วย เจ้าพ่อม้าขาว ถ้าจะลงคนเราต้องเชิญท่านมา ถ้าไม่เชิญท่านก็จะไม่มา สมัยก่อนลงอู้อยู่แล้ว เชิญไว้สัก ๖ คำ พอ ๑๐ คำ ท่านก็จะมาถ้ามาลงแล้วเสียงพูดก็เหมือนคนเราแต่จะแปลกที่ตาไม่กะพริบ เวลาค้มเหล็กถ้าขุดโคไม่บริสุทธิ์ท่านก็จะไม่ค้ม หรือถ้าค้มก็จะค้มไม่หมดแต่จะเททิ้งข้างหลังให้บริวารของท่าน พอท่านออกจากร่างทรงแล้วเรามองดูบริเวณที่ท่านเทเหล็กทิ้ง นี้ก็จะเป็ยกก็กลับแห่งธรรมดาเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่ก่อนนั้นชาวบ้านจะกรรมกันจริง ๆ สังเกตสติการเจ็บป่วยจะน้อยมาก ชาวบ้านห้วยโก๋นจะอยู่เป็นสุขไม่ค่อยเจ็บป่วย”

จากการรวบรวมตำนานเจ้าพ่อม้าขาวสำนวนต่างๆ โดยภาพรวมแล้วพบว่ามีความคล้ายคลึงกัน คือ คนส่วนใหญ่จะเล่าว่าเจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีประจำหมู่บ้าน นุ่งขาวห่มขาว ต้นกำเนิดมาจากผาดวงซ้อย มีม้าเป็นพาหนะดังนั้นคนบ้านห้วยโก๋นจึงไม่กล้าเลี้ยงม้า เจ้าพ่อเคยมาลงแม่ฮ้อยเก็งเพื่อส่งสอนลูกหลานชาวไทลื้อไม่ให้ละเมิดศีลคอง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถึงแม้ตำนานเจ้าพ่อม้าขาวบางสำนวนได้กล่าวว่าเจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีเมืองเนื่องจากในอดีตเคยเป็นผู้ปกครองเมืองมาก่อน แต่ถ้าหากพิจารณาจากรูปแบบพิธีกรรมการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวประกอบด้วยแล้ว น่าจะถือว่าเจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีประจำหมู่บ้านมากกว่าเพราะการเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวดำเนินการโดยความร่วมมือของคนในหมู่บ้านเอง ในขณะที่การเลี้ยงผีเมืองของกลุ่มชนไทลื้อหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตอำเภอปัว อำเภอท่าวังผา มักกำหนดให้มีบุคคลซึ่งสืบเชื้อสายจากเจ้าเมืองในอดีตเป็นผู้นำสำคัญในการประกอบพิธี และจัดพิธีบวงสรวงอย่างยิ่งใหญ่

อย่างไรก็ตาม เจ้าพ่อม้าขาวถือเป็นผีที่มีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านเป็นอย่างมากดังปรากฏในความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

^๔ นายเงิน ธิสมบูรณ์ (อายุ ๕๘ ปี) เสือชีวิต เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

๑.๕ ตำนานเจ้าพญาหลวงหาญ

เจ้าพญาหลวงหาญเป็นผีที่ชาวไทลื้อคุ้มบัวตองนับถือ นายแก้ว อินตะแก้ว (สัมภาษณ์, ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕) ผู้เป็นข้าวจ้างได้เล่าตำนานเกี่ยวกับเจ้าพญาหลวงหาญดังนี้

“คนเฒ่าเล่าว่าเจ้าพญาหลวงหาญได้นำมาจากหลวงน้ำทา สมัยก่อนมีศึกมีเสื่อ หนีจากหลวงน้ำทามาอยู่น้ำเงิน ก็แบ่งกันไป ลูกหลานก็นับถือสืบต่อกันมา ผีแต่ก่อนต้องไปซื้อเอาจากหลวงพระบาง หลวงน้ำทา เชิญมาอยู่ประจำหมู่บ้าน เวลาลูกหลานจะไปไหนก็ต้องไปบิ๊าะไปบ่นไว้ แต่ก่อนข้าวจ้างของเจ้าพญาหลวงหาญจะถือกรรมอย่างขึง ถ้าจะเลี้ยงจะบ่นท่านข้าวจ้างจะไม่ได้กินของเช่นเลย ต้องกินมะแคว้งจี (มะเขือพวงเผา) มือซ้ายถือทังเหล็ก มือขวาถือค้อน ถ้าใครจะไปรบก็ไปบ่นบานท่านไว้ การเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญจะเลี้ยงครั้งเดียว โดยเลี้ยงพร้อมเจ้าพ่อม้าขาว เวลาเลี้ยงต้องเอาหิง (สวิง) ไปช้อนเอาขุ่ยเอาริ้นไรมาใส่ในหม้อที่ต้มน้ำไว้ เจ้าพญาหลวงหาญศักดิ์สิทธิ์ถ้าไปเลี้ยงแล้วทำไมคิดอ่อน้ำท่าน ท่านจะไม่มารับเครื่องเช่น เคยมีกรณีที่พ่อแม่ไปตีเด็กในบริเวณพิธี ท่านก็ตามเด็กคนนั้นกลับบ้าน เชิญท่านมาอย่างไรก็ไม่มา คือข้าวจ้างเก็บข้าวจ้างได้จำนวนที่ตลอด จนต้องให้แม่ไปตามเด็กมาร่วมพิธีท่านจึงมารับเครื่องเช่น การจะเลี้ยงต้องเลี้ยงประมาณเที่ยงวัน เจ้าพญาหลวงหาญจะต้องเลี้ยงไก่ สมัยก่อนท่านมาเข้าฝันคน และมาลงคนเหมือนกัน เวลามาลงคนแล้วจะเรียกหาเหล่า ถ้าขว้างแก้วเหล่ากระทบฝ่าแก้ว กลับไม่แตกเลย ท่านเคยลงแม่ฮูยวรรณา พอลงแล้วแม่ฮูยก็ยกเท้ามาทำท่าไหว คนเฒ่าคนแก่ มาที่ไรก็ข่ม้ามา คังนั้นจึงเลี้ยงม้าไม่ได้ มักโดนเสือกัก เลี้ยงไม่ขึ้น”

๑.๖ ตำนานเจ้าพญาจอมผา

เจ้าพญาจอมผา เจ้าพญาคำแดง หรือเจ้าท้าวพญา คือชื่อของผีบ้านผีเมืองคนเดียวกันซึ่งชาวบ้านอาจเรียกได้หลายชื่อ โดยผู้เฒ่าผู้แก่ของคุ้มชบาทอง ได้เล่าไว้ดังนี้

สำนวนที่ ๑ (นายออน อุทธิยา ,สัมภาษณ์, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เริ่มแรกพญาจอมผาอยู่จอมผา อาศัยอยู่ถ้าแต่มีกมาลงคนเพราะอยากมาอยู่กับคน ชาวบ้านก็เลยเชิญลงมาอยู่ปกรักรักษาหมู่บ้าน คือคุ้มชบาทอง ชบาไพร เจ้าท้าวพญาหรือเจ้าพญาจอมผา นุ่งขาวห่มขาว กางร่มขาว เป็นคนเดียวกันกับเจ้า

พญาคำแดง หรืออาจเป็นพี่น้องกันแต่พอนานเข้าคนเลยถือว่าเป็นคนเดียวกัน พญาจอมผาเลี้ยงวันเดียวกับเจ้าพ่อม้าขาว มีการปักตาเหลวไว้บอกเขต ๔ ด้าน แต่เดิมจะเลี้ยงแบบ ๒ ปีสาม ๓ ปีไขว่ คือ เลี้ยงไก่ติดกัน ๒ ปี แต่พอปีที่ ๓ เลี้ยง หมู ปีถัดไปก็กลับมาเลี้ยงไก่อีก แต่เดี๋ยวนี้ไม่เลี้ยงหมูเพราะชาวบ้านทะเลาะกัน”

สำนวนที่ ๒ (นายจันทร์แก้ว ใจแก้ว ,สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕)

“เจ้าจอมผาเลี้ยงเครื่องขาว กางร่มขาว เวลาจะไปบนเอาดอกไม้สีอะไรก็ได้ แดง ขาว เหลือง ก็ได้ ของที่จะเอาไปเลี้ยงไปบนท่านให้ดูเป็นปี ถ้าปีนี้ท่านกินไก่ ก็เลี้ยงไก่ ถ้าปีนี้ท่านกินหมูก็ต้องเลี้ยงหมู สมัยก่อนท่านเลขลงคน ลงผู้ชาย ถ้า คนทำผิดท่านจะมาลง สอนว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี ถ้าทำสิ่งที่ไม่ดีจะมีอันเป็นไป ท่านมาลงที่ข้าวจ้ำ สมัยก่อนนี้คนจะเอามาเข้ามาหมู่บ้านไม่ได้ เพราะท่านพญา จอมผามีมืออยู่ ถ้าท่านมีคนก็ไม่ควรจะมี”

๑.๗ ตำนานเจ้าตุ้มหมอน

เจ้าตุ้มหมอน หรือเจ้าปู่หมอน เป็นผีที่นับถือกันในชาวบ้านไทลื้อ กลุ่มชบาทอง เป็นผีที่เชื่อว่าสืบทอดมาจากลาวเมืองเงินเพื่อให้มาคุ้มครองลูกหลาน ข้าวจ้ำของท่านคือนายบุญมี บุญสวรรค์ (สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕) กล่าวถึงตำนานเจ้าตุ้มหมอนว่า

“เจ้าตุ้มหมอน เจ้าปู่หมอน หรือบางที่เรียกว่าเจ้าหมอน สมัยก่อนได้รับการ สืบทอดมาจากเมืองลาว เดิมนี้พี่น้องกันก็เป็นคนไทย ลาวเมืองเงินก็เป็นคนไทย อยู่ ๖ ปี อยู่ในจังหวัดล้านช้างและจังหวัดจำปาศักดิ์ เจ้าหมอนเอามาจากลาวเมือง เงินหรือเมืองน้ำเงิน เอามาคุ้มครองทุกเรื่อง ไม่ว่าจะสู้ศึกสู้เสื่อ หรือป้องกันการ เจ็บไข้ได้ป่วย ขวบปีใดก็เลี้ยงหนึ่งครั้ง เอาหมูเลี้ยงตลอด ผู้ที่นับถือท่านคือคน กลุ่มชบาทอง มีประมาณ ๓๐ หลังคาเรือน แต่จะเลี้ยงเฉพาะเดือนแปด เดือนเดียว ไม่จำเป็นต้องทำตรงกับวันที่เลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว ผีเจ้าหมอน ถือเป็นผีส่วนตน ผีเจ้า พ่อม้าขาวถือเป็นผีส่วนรวม ส่วนมากจะให้แต่เงินเป็นค่าซื้อเครื่องเช่น เจ้าพ่อม้า ขาวแต่จะไม่ไปร่วมเลี้ยง เพราะต้องอยู่เลี้ยงเจ้าตุ้มหมอน เจ้าตุ้มหมอน เป็นผีถ้าหลวง น้ำทา (ต้นเค้าเดิมมาจากหลวงน้ำทา) สืบทอดมาไม่รู้สักกี่รุ่น ออกจากหลวงน้ำ ทามาอยู่เมืองเงินก็เชิญมาอยู่เมืองเงิน เคยมาเข้าฝันข้าวจ้ำ แต่งชุดขาว ผมหขาว แก่ มาแล้ว แต่ไม่รู้ว่าเป็นหญิงหรือชาย ไม่นิยมมาลงคน วันที่เลี้ยงถือว่ากรรม ห้าม

ไปทำงาน คนต่างบ้านก็มาขอพรท่านได้ มักจะเลี้ยงตอมเที่ยง หอเจ้าคุ้มหมอนอยู่ ใกล้กับหอท้าวพญา (พญาจอมผา)”

๑.๘ ตำนานการตานก้วยสลาก

ตำนานการตานก้วยสลากเล่าโดยพระเทพพร กัลยาณสิริ (๕ ตุลาคม ๒๕๕๐) เจ้าอาวาส วัดห้วยโก๋น ได้กล่าวถึงตำนานการตานก้วยสลากให้คณะศรัทธาและชาวบ้านที่มาร่วมงานประเพณี การตานสลากกัตในวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๕๐ ว่า

“นานมาแล้วในอดีตชาติ มีครอบครัวเศรษฐีครอบครัวหนึ่งประกอบด้วย เศรษฐี เมียเศรษฐีและลูกชาย เมื่อเศรษฐีได้เสียชีวิตลง เมียของเขาจึงพยายาม เสาะหาลูกสะใภ้ เมื่อหาเมียให้ลูกชายได้แล้วปรากฏว่าสะใภ้คนนี้ก็กลับไม่มีลูก เลยต้องหาเมียน้อยให้ลูกชายอีกเพราะนางต้องการให้มีทายาทสืบสกุล ครั้นเมียน้อยตั้งครรภ์นางเมียหลวงก็อิจฉา จึงแอบเอายาพิษใส่ในอาหารให้เมียน้อยกินจน แท้งลูก เมื่อเมียน้อยตั้งครรภ์อีก เมียหลวงก็ทำอย่างเดิมอีกจนเมียน้อยแท้งลูกถึง ๓ ครั้ง เมียน้อยรู้ความจริงจึงผูกอาฆาตเมียหลวง เมื่อทั้งคู่ตายไปแล้วก็กลับชาติมา เกิดเป็นสัตว์ เมียหลวงเกิดเป็นไก่ เมียน้อยเกิดเป็นแมว เมื่อไก่ออกไข่ก็ถูกแมว แอบกินไข่จนหมด แมวกินไข่ของแม่ไก่ครบ ๓ ครั้งก็กินแม่ไก่เสีย ครั้นเมื่อตาย ไปในชาติใหม่ เมียหลวงเกิดเป็นเนื้อ เมียน้อยเกิดเป็นเสือ เสือกก็คอยกินลูกของเนื้อ จนครบ ๓ ครั้งแล้วก็กินเนื้อเสีย จนมาอีกชาติหนึ่งเมียหลวงเกิดเป็นคน เมียน้อย เกิดเป็นนางยักษ์ เมื่อคนคลอดลูก ยักษ์ก็จับลูกคนกินถึง ๒ ครั้งจนกระทั่งคน ตั้งครรภ์ครั้งที่ ๓ คนกลัวลูกถูกยักษ์กินอีก นางจึงลาพ่อแม่สามีแล้วไปคลอดลูกที่ อื่น ขณะเดินไปถึงกลางทางแห่งหนึ่งยักษ์ก็ตามมาทัน คนจึงวิ่งหนีไปในพระ วิหารเซตวัน ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังเทศนาธรรม คนจึงอุ้มลูกวิ่งไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสให้พระอานนท์เชิญนางยักษ์เข้ามาฟัง เทศน์และเล่าถึงวิบากกรรมของทั้งสองที่ต้องกลับชาติมาเกิดและจองเวรกันชาติ แล้วชาติเล่า เมื่อยักษ์ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าก็เกิดความซาบซึ้ง เมื่อนางยักษ์รับ สิ้นแล้วนางก็ไม่รู้จะไปทำอะไร คนเลยรับอาสาเชิญยักษ์ไปอยู่ด้วย โดยเชิญยักษ์ไป อยู่ประตูบ้าน แต่ยักษ์ไม่ยอมอยู่ คนจึงให้ยักษ์ไปอยู่กลางนา ยักษ์ก็อยู่ และนาง ยักษ์คนนี้มีอิทธิฤทธิ์สามารถหยั่งรู้ว่าปีไหนฝนจะตก ปีไหนฝนจะแล้ง นางจึงคอย พยากรณ์เรื่องฝนให้แก่คน โดยบอกว่าถ้าปีใดฝนตกมากให้คนทำนาบนที่สูง ปีใด ฝนแล้งให้คนทำนาที่ต่ำ จากนั้นมาชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นก็มีความสุขเพราะพิช

ผลอุดมสมบูรณ์ จึงพากันศรัทธา นางยักษ์และนำเอาผลผลิตหรือผลหมากรากไม้ หรือเอาอาหารไปให้ เมื่อสิ่งของและอาหารที่คนนำมาให้นางยักษ์มีมากมาย นางยักษ์เลยชวนผู้คนเอาสิ่งของ และอาหารไปถวายพระสงฆ์โดยทำเป็นสลากภัตให้ พระสงฆ์จับสลากจะได้ของราคาแพงหรือน้อยขึ้นอยู่กับโชคของตน จากนั้นมาจึง เกิดเป็นประเพณีการทานก๋วยสลาก หรือทานสลากภัตขึ้นในพระพุทธศาสนา ก๋วย ที่ทำเป็นซองสลาก เมื่อเสร็จพิธีแล้วคนเฒ่าคนแก่มักเอาไปวางที่ไร่นาเพราะเชื่อว่าจะทำให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์”

๒. ความเชื่อ

ความเชื่อของไทยมีส่วนสัมพันธ์กับชุมชนและโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคม ชาวไทยลือนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทพร้อมไปกับการนับถือผี (เทวดา) ควบคู่กันไป (สมใจ แซ่โจ้ว และวีระพงศ์ มีสถาน, ๒๕๔๑: ๑๗)

๒.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อพื้นฐานของกลุ่มชน ดังที่ รัตนาพร เศรษฐกุล ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีไว้ว่า

คติความเชื่อผี เกิดจากสภาพความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดหรือพึ่งพาธรรมชาติ เกิดจากการที่คนไม่สามารถเอาชนะหรือควบคุมธรรมชาติได้ ไม่สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ คติความเชื่อเกิดขึ้นเพราะคนต้องการหาคำตอบที่ตนต้องการ หรือที่ตนไม่เข้าใจ ต้องการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน และต้องการความมั่นคงในการดำรงชีวิต สังคมที่เติบโตซับซ้อนขึ้นทำให้คนต้องการแก้ปัญหาจึงหันมาพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติที่เรียกว่าผี

(รัตนาพร เศรษฐกุล, ๒๕๔๒: ๗)

นอกจากนี้ ชลธิรา สัตยวพัฒนา ยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีไว้ได้อีกว่า น่าสนใจเช่นกันว่า

ในสังคมไทย ความเชื่อขั้นต่ำสุดแต่กว้างขวางมีอิทธิพลมากที่สุดของคนไทยยังเป็นความเชื่อดั้งเดิม (Animism) คือ การนับถือผี มีทั้งผีฟ้า ผีป่า ผีไร่ เทพารักษ์ นางไม้ ผีตาแฮก ผีเรือน ผีนางคัง ผีกระสือ ฯลฯ ถัดจากนั้น ยังมีไสยศาสตร์ที่สลับซับซ้อน ควบคู่กับพิธีกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพราหมณ์ ระดับที่สูงขึ้นก็คือความเชื่อในพุทธศาสนาแบบพราหมณ์ ปณสี และในขั้นสูงสุดคือปรัชญาพุทธศาสนา ซึ่งยังมีใช้ของชาวบ้านทั่วไปอยู่ในระดับ “ปัญญาชนชั้นสูง” ของคนบางกลุ่มเท่านั้น

(ชลธิรา สัตยาศึกษา, ๒๕๓๐: ๗๒)

จากข้อสังเกตของรัตนภาพร เศรษฐกุล และ ชลธิรา สัตยาศึกษา จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อดั้งเดิม และเป็นความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์โดยเฉพาะมนุษย์ผู้ที่มีความเป็นอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ ผู้วิจัยจึงพบว่าถึงแม้ตามทะเบียนราษฎร ชาวไทลื้อจะนับถือศาสนาพุทธ แต่ตามวิถีชีวิตแล้ว พิธีกรรมส่วนใหญ่ของกลุ่มชนล้วนเป็นพิธีกรรมอันเนื่องมาจากการนับถือผี

ผีที่อยู่ในความเชื่อของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น แบ่งได้หลายประเภท ดังนี้

- ผีที่ประจำอยู่กับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีดาว ผีตะวัน
- ผีปู่ແນຍ່າແນຍ
- ผีผุก (ผีประจำตระกูล)
- ผีเฮิน (เตวดาเฮิน)
- ผีหม้อน้ำ
- ผีประจำหมู่บ้าน

- ผีที่ประจำอยู่กับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ เช่น ผีไร่ ผีดาว ผีตะวัน

ชาวไทลื้อ เรียกผีไร่ว่า “เจ้าพงไฮ้” เจ้าพงไฮ้ คือผีที่ชาวไทลื้อนับถือในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจคลบบันดาลให้ผลผลิตในไร่ได้เจริญงอกงาม หรืออาจทำลายให้พืชผลเกิดความเสียหายได้ ดังนั้นจึงต้องมีการบูชา หรือเซ่นไหว้เพื่อขอร้องให้ท่านดูแลเจ้าของไร่ไม่ให้ได้รับอันตรายในขณะที่ทำงานตากดวงในไร่ หรือไม่ให้หนักหนามาทำลายต้นกล้า การเลี้ยงผีเจ้าพงหรือผีไร่นั้นส่วนใหญ่กระทำในลักษณะปัจเจก คือทำเฉพาะในครอบครัวของคน ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น

“ผีดาว” คือ สิ่งที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นวิญญาณผู้ตายที่สถิตอยู่ ณ ดาวดวงต่างๆ โดยชาวบ้านจะเชิญมาลงในแก้วเพื่อไต่ถามเรื่องราวที่อยากรู้ เช่น วิวของชาวบ้านที่หายไปนั้นหายไปทางทิศใด หรือใครขโมยไป ฯลฯ

กวก เป็นก้วยคำห่าง หรือชะลอมที่สานโดยไม้ไผ่ ชาวบ้านสานไว้สำหรับใส่ของ การเชิญผีดาวลงกวกกระทำโดยการนำเอาไม้คานสอดที่ตรงกลางของก้วยทำเป็นแขนคน เสร็จแล้วก็เอาน้ำดิน (น้ำเต้า) วางตรงกลางก้วยเป็นสัญลักษณ์แทนศีรษะ และเอาเสื่อผ้ามามาสวมใส่ให้เสมือนว่ากวกนี้เป็นร่างกายของคน จากนั้นผู้ที่สามารถเชิญผีดาวลงได้จะกล่าวคาถาและมนต์ข้าวแล้วเอาสอดไว้ในกวก จะสังเกตว่าผิลงหรือไม่จากกวกที่สั่น เมื่อกวกสั่นชาวบ้านก็จะพากันซักถามเรื่องราวต่างๆ โดยทั่วไปชาวบ้านมีความเห็นว่า ผีดาวสามารถหายหรือพยากรณ์เรื่องราวต่างๆ ได้ค่อนข้างแม่นยำ ชาวบ้านได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๘ ว่าได้มีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ คนหนึ่งซึ่งเป็นเด็กในหมู่บ้านห้วยโก้น ได้ถามผีดาวว่าหากคนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายแล้วจะได้เรียนต่อเกี่ยวกับวิชาอะไร ผีดาวก็จะเขียนคำตอบลงในกระดาษที่มีข้าวสารบรรจุอยู่เป็นคำว่ายพยาบาล ซึ่งสร้างความประหลาดใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมากเพราะต่อมาไม่นาน เด็กสาวคนนั้นก็สามารถสอบเข้าเรียนพยาบาลที่จังหวัดลำปางได้จริง ๆ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ผีดาวแต่ละดวงนั้นไม่เหมือนกัน ถ้าหากคนที่มิหน้าที่เชิญผิลงจ้องคาไปยั้งดวงดาวที่มีแสงสว่างหรือเรืองแสง ผีดาวที่ลงมามักจะเป็นใบ้และเขียนไม่ได้ นอกจากพยักหน้า หรือส่ายหน้า แต่ถ้าหากจ้องไปยั้งดาวดวงที่มีแสงหม่น ปรากฏว่าผีดาวที่ลงมาจะสามารถเขียนตัวหนังสือได้

ส่วนคำว่า “ผีตะวัน” นั้นเป็นผีที่มีลักษณะคล้ายกับผีดาวโดยชาวบ้านมีวิธีการเชิญผีตะวันลงมาสู่กวกเช่นกัน แต่การเชิญผีตะวันจะทำพิธีตอนกลางวัน ในขณะที่ผีดาวทำพิธีตอนกลางคืน

การเชิญผีดาวหรือผีตะวันลงนั้น ไม่กำหนดช่วงเวลาที่แน่นอน คือจะทำวันไหนก็ได้ แต่ในอดีตชาวบ้านนิยมเชิญผีดาวลงในช่วงกลางคืนของวันกรรมบ้าน คือ วันที่มีการเลี้ยงผีหมู่ประจำหมู่บ้าน ในปัจจุบันการเชิญผีดาวลงไม่ค่อยมีให้เห็น โดยชาวบ้านบางกลุ่มได้ให้ข้อสังเกตว่าเวลาเชิญผีดาวลงมาแล้วมักเกิดอาเพศ หรือ “ซัด” เพราะไก่หรือสัตว์เลี้ยงมักจะล้มตายเป็นจำนวนมาก เนื่องจากผีดาวหรือผีตะวันคือวิญญาณของคนที่ตายอย่างผิดธรรมชาติ หรือตายโหง แล้วไปอาศัยอยู่บนฟ้าบนอากาศ พอได้มีโอกาสมาอยู่เมืองคนก็จะเสาะหาสัตว์เลี้ยงต่างๆ ของคนกินเป็นอาหาร เพราะอดอยากมานาน

- ผีปู่แณย่าแณ หรือ ปู่สังสาอย่าสังไส้

ชาวไทลื้อ มีความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่แณย่าแณ ว่าเป็นผู้ที่ให้ชีวิตคนเราโดยการเอาดินมาปั้นเป็นชายหญิงคู่กัน ชาวลื้อเชื่อว่าเมื่อท่านปิ่นเรามาท่านก็มีสิทธิ์มาทวงชีวิตจากเราไป ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ถูกแณทวงชีวิตคืน คนเราจึงต้องมีพิธีส่งเคราะห์ส่งจน

ความเชื่อเรื่องแณกำหนดชะตามนุษย์ นอกจากดำรงอยู่ในกลุ่มชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น แล้ว ความเชื่อนี้ยังปรากฏในหนังสือนิทานพื้นบ้านศึกษาของ ประคอง นิมมานเหมินท์ ซึ่งกล่าวว่า

มีเรื่องเล่าทางภาคเหนือ แสดงให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับแณว่า เป็นผู้สร้างมนุษย์ และเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ มนุษย์จะมีชีวิตเป็นอย่างไรก็ยอมแล้วแต่แณที่เป็นผู้ปั้นมา แณจะบันดาลให้เจ็บป่วยถ้าทำให้แณไม่พอใจ จึงมีประเพณีที่เรียกว่าการส่งแณ เป็นการทำให้ผีรับดวงสรวงแณ มีเรื่องเล่าถึงมนุษย์คู่แรกของโลกในนิทานพื้นบ้านภาคเหนือ และภาคอีสาน ในนิทานพื้นบ้านอีสานเรียกมนุษย์คู่นี้ว่า ปู่สังกะสาและย่าสังกะสี แต่ในนิทานพื้นบ้านภาคเหนือเรียกว่า ปู่สาตีสและย่าสาตีส บางสำนวนเล่าว่าชายหญิงคู่นี้มาจากเบื้องบน บางเรื่องเล่าว่ามีโลกอยู่แล้ว ปู่สาตีสและย่าสาตีสได้สร้างสัตว์ต่าง ๆ ๑๒ ชนิดให้ลูก ๆ เล่น สัตว์ ๑๒ ชนิดนี้คือ สัตว์ประจำปี ๑๒ ปี ได้แก่ หนู วัว เสือ กระต่าย นาค งู ม้า แพะ ลิง ไก่ หมาและช้าง ต่อมาลูก ๆ ของปู่สาตีสและย่าสาตีสก็แต่งงานกันเองระหว่างพี่น้องและมีลูกหลานเหลนสืบต่อ ๆ มา มนุษย์ทุกวันนี้จึงได้ชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากปู่สาตีสและย่าสาตีสนั่นเอง

(ประคอง นิมมานเหมินท์, ๒๕๔๕: ๕๖)

แม้ในปัจจุบันนี้ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอาจจะเข้ามาบิบบบาทจนทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับแณในกลุ่มชนต่างๆ ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปจนคนส่วนใหญ่ไม่ได้นับถืออีกแล้ว แต่สำหรับชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ความเชื่อเรื่องแณยังคงมีความสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มชน สังเกตได้จากพิธีกรรมการส่งแณส่งจน และพิธีจุดบั้งไฟบูชาเทวดา (แณ) ที่ยังถือปฏิบัติอยู่ในหมู่บ้าน

- ผีผุก (ผีประจำตระกูล)

ผีผุก หรือผีประจำตระกูล เป็นผีที่ชาวไทยถือแต่ละสายตระกูลเคารพบูชา โดยเชื่อว่า หากผีผุกของบางตระกูลกินหมู เวลาจะเลี้ยงก็ต้องเลี้ยงด้วยหมู ถ้าผีของบางตระกูลกินไก่ เวลาจะเลี้ยงก็ต้องเลี้ยงด้วยไก่ โอกาสในการเลี้ยงมักจะเลี้ยงในกรณีที่มีคนในบ้านเจ็บป่วยแล้วไปเซาะเมื่อ (การหาสาเหตุของอาการป่วยโดยใช้อาจารย์ผู้ประกอบพิธี หรือหมอขวัญทำพิธีว่าไม้ หรือเก็บเมล็ดข้าวเพื่อเสี่ยงทาย) หากผลออกมาว่าเป็นเพราะผีผุกทำร้าย หรือคลั่งคลุ้มให้เจ็บไข้เพราะคนป่วยหรือคนในตระกูลอาจเผลอไปกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควร ครอบครัวคนป่วยก็ต้องทำพิธีเลี้ยงผีผุกด้วยไก่หรือหมูแล้วแต่ธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในตระกูล

การเลี้ยงผีผุก ยังสามารถกระทำได้ในโอกาสที่ลูกหลานในตระกูลนั้นเข้าพิธีแต่งงาน โดยก่อนจัดพิธีแต่งงานจะต้องมีการไหว้ผี คือการที่แต่ละฝ่ายนำดอกไม้เทียนมาอบให้อีกฝ่ายหนึ่งไปทำการบอกกล่าวผี เมื่อจัดพิธีแต่งงานเสร็จแล้วประมาณ ๑-๓ วัน ก็จะมีการเลี้ยงผีผุก โดยมากแล้วการเลี้ยงผีผุกจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายชายต้องมาเลี้ยงผีของฝ่ายหญิง และการเลี้ยงผีผุกของฝ่ายชายนั้นก็เป็นที่รู้ของญาติ ๆ ทางฝ่ายชายเช่นกัน

ผีผุกของชาวไทยถือ มีลักษณะเดียวกันกับผีปู่ย่าของชาวล้านนา คือ เป็นวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ดังที่ สงวน โชติสุขรัตน์ (๒๕๑๒: ๘๕) กล่าวถึงผีปู่ย่าไว้ว่า ผีปู่ย่านี้เป็นผีประจำตระกูล หรือที่เรียกว่า “ผีบรรพบุรุษ” การเช่นสังเวชนั้นจะกระทำก็ต่อเมื่อมีคนในตระกูลเจ็บป่วย ได้มีการบนบานไว้ ต่อเมื่อความเจ็บไข้หายไประยะหนึ่งก็ทำพิธีสังเวชเถ้าบน หรือ เมื่อครบกำหนด ปีเดือนวันที่สมควรทำพิธีเช่นสงกรานต์สังเวช คือ วันสงกรานต์ หรือเมื่อมีบุคคลในตระกูลสมรสกับคนในตระกูลอื่น ต้องมีการใส่ผีตามธรรมเนียม

แต่จากการสอบถาม พบว่า สำหรับชาวไทยถือ บ้านห้วยโก๋นแล้ว ผีปู่ย่า และผีผุกไม่ใช่ผีคนเดียวกัน ในอดีตชาวไทยถือก็เคยนับถือผีปู่ย่า แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับผีผุกมากกว่า จึงไม่ค่อยมีคนกล่าวถึงหรือรู้จักผีปู่ย่า

นายตัน เทพปัญญา หมอขวัญประจำหมู่บ้าน ยังได้ให้ข้อสังเกตว่า ในขณะนี้ แม้ชาวไทยถือจะยังนับถือผีผุก แต่ผีผุกก็มีบทบาทน้อยลงมาก เพราะชาวไทยถือ บ้านห้วยโก๋นถือว่าผีที่มีฤทธิ์ และมีอำนาจปกป้องคุ้มครองชาวบ้าน ได้ดีที่สุดก็คือผีเจ้าพ่อม้าขาวผู้เป็นผีประจำหมู่บ้าน

- ผีเฮิน (เตวคาเฮิน)

ผีเฮิน หรือ เตวคาเฮิน คือ ผีปู่ย่าตายายพ่อแม่ที่เสียชีวิตไปแล้วแต่วิญญาณยังอยู่คอยคุ้มครองลูกหลาน โดยแต่ละบ้านของชาวไทยลื้อมักจัดหิ้งบูชาไว้บนเรือน และจะให้ความเคารพยำเกรง หากคนในบ้านจะกระทำการสิ่งใด เช่น เดินทางไกล ก็จะมีการบอกกล่าวเตวคาเฮิน ให้คอยปกป้องดูแลไม่ให้เกิดอันตราย เมื่อถึงปีใหม่หรือสงกรานต์เจ้าบ้านจะนำของคาวหวาน ไปตั้งบนหิ้ง หรือกรณีถ้ามีแขกมาพักที่บ้านเจ้าของบ้านก็จะนำเทียน ๔ คู่ ไปบอกกล่าวแก่ท่านเพื่อป้องกันไม่ให้มารบกวนแขกที่มานอน

- ผีหม้อหนึ่ง

ผีหม้อหนึ่ง คือผีที่ประจำอยู่ในหม้อหนึ่งอันเป็นภาชนะที่ใช้ในการนึ่งข้าวของชาวไทยลื้อ ในความเข้าใจของชาวไทยลื้อส่วนใหญ่จะคิดว่าผีหม้อหนึ่งเป็นผู้หญิงจึงมักเรียกว่า “ย่าหม้อหนึ่ง” ชาวบ้านเชื่อว่าผีหม้อหนึ่งสามารถปกป้องคุ้มครองลูกหลานในบ้านได้ และหากมีเหตุการณ์ร้าย ๆ เกิดขึ้น เช่น วัวควายของชาวบ้านที่ไปเลี้ยวไว้ในปาง (คอกสัตว์) กลางป่าหายไป ก็สามารถขอร้องให้ผีหม้อหนึ่งช่วยติดตามให้ได้สัตว์ที่หายไปนั้นคืนมา

วิธีการบนบานหรือขอความช่วยเหลือจากผีหม้อหนึ่งกรณีวัวหายนั้น เจ้าของวัวต้องเอาเชือกที่เคยผูกวัวตัวที่หายไปมาบอกหม้อหนึ่งให้ช่วยตามหา (ในวันรุ่งขึ้นเจ้าของมักจะพบวัวที่หายไป หรือบางทีสัตว์เหล่านั้นก็กลับมายังคอกของนั่นเอง) เมื่อได้วัวคืนมาแล้ว รุ่งเช้าของอีกวัน เจ้าของวัวจะเลี้ยงผีหม้อหนึ่งโดยการนำเครื่องคาวหวาน เช่น กล้วย ขนม และอาหาร มาวางไว้ตอบแทนท่าน

- ผีประจำหมู่บ้าน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านห้วยโก๋น ผู้วิจัยพบว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีบ้านซึ่งถือเป็นเทวดาคู่ครองประจำหมู่บ้านนั้น เป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและนอกจากนี้ยังแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ผีที่ชาวไทยลื้อบ้านห้วยโก๋นนับถือร่วมกันทั้งหมู่บ้าน นั่นคือ ผีเจ้าพ่อม้าขาว และผีที่ชาวไทยลื้อ แต่ละคุ้มต่างนับถือเป็นผีประจำกลุ่มของตนเอง ไม่เกี่ยวข้องกันกับคุ้มอื่น คือ ผีเจ้าพญาหลวงหาญ (ผีประจำคุ้มบัวตอง ภูทาบป่าและ เอื้องฟ้า) ผีเจ้าพญาจอมผาหรือเจ้าพญาคำแดง (ผีประจำคุ้มชบาทอง ชบาไพร) และ ผีเจ้าตุ้มมอน (ผีประจำคุ้มชบาทอง)

ก. เจ้าพ่อม้าขาว

เจ้าพ่อม้าขาว นับได้ว่าเป็นผีที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋นเป็นอย่างมาก ทั้งนี้จากตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าพ่อม้าขาวจะเห็นได้ว่า เจ้าพ่อม้าขาวคือผู้ที่ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถคลั่งคนหรือให้พรในสิ่งที่พวกเขาขอได้ สังกศัตร์ได้จากที่ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งศาลเจ้าพ่อและจัดพิธีเลี้ยงเป็นประจำทุกปี ปีละ ๒ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ เลี้ยงในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ และเลี้ยงครั้งที่ ๒ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ โดยการเลี้ยงครั้งแรกถือเป็นการเลี้ยงแก้บน ส่วนเลี้ยงครั้งที่ ๒ เป็นการเลี้ยงขวบเมื่อหรือเลี้ยงครบรอบปีตามจารีตประเพณีเดิมของชาวบ้าน

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านห้วยโก๋น จะกล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าพ่อม้าขาวในลักษณะใกล้เคียงกันว่า เป็นผีที่ชาวบ้านอัญเชิญมาจากผาวิคังข่อย หรือมาจากเมืองลาวเพื่อให้มาปกป้องคุ้มครองลูกหลาน โดยเฉพาะสมัยชาวไทยลื้อต้องเผชิญกับสถานการณ์ช่วงสงคราม ดังนั้นจึงต้องพึ่งพาเจ้าพ่อม้าขาวให้ช่วยคุ้มครองชีวิต

เจ้าพ่อม้าขาวจะนุ่งขาวห่มขาว ชีม้าขาว มีอาวุธและมักจะขี่ม้ารอบหมู่บ้านเพราะอดีตเคยเป็นเจ้าเมืองชีม้าคุม ๗ หัวเมือง ในอดีตเจ้าพ่อมักมาเข้าฝันลูกหลานชาวไทยลื้อให้ประพฤติปฏิบัติตามประเพณี และสั่งสอนให้ดูแลศึกษาคองของชาวลื้อ

เจ้าพ่อม้าขาวเคยแสดงอิทธิฤทธิ์หลายครั้ง เช่น เข้าวางของนางเกียง มีสา ชาวบ้านที่เห็นเหตุการณ์เล่าว่า อยู่ ๆ นางเกียงก็หงายหลังล้มตึง ต้องให้ข้าวจ้าเอาดอกไม้รูปเทียนมาบอกกล่าว จึงลุกขึ้นนั่งและแนะนำคนว่าเป็นเจ้าพ่อ พร้อมทั้งบอกให้ชาวบ้านอย่าเข้ามาใกล้เนื่องจากคนมาพร้อมกับม้า ป้าต๋อมคนข้างบ้านไปถูกใส่ตัวยายเกียง พอกลับบ้านก็มีอาการปวดขาไปหลายวัน

พอข้าวจ้าเชิญลูก ท่านก็ตามถึงเหล่าและนุหรี จากนั้นก็เปิดโอกาสให้ลูกหลานถามไถ่เรื่องราวต่าง ๆ และท่านจะบอกว่าใครทำผิดทำนองคลองธรรมอย่างไร ให้แก้ไขอย่างไร พอท่านจะออกจากร่างนางเกียงท่านก็จะบอกว่าจะไปแล้วเพราะปล่อยให้ม้ากินหญ้าอยู่ข้างล่าง ชาวบ้านบอกว่าเป็นเรื่องน่าแปลกมาก เพราะบางทีตอนที่ท่านมาลงคน มักจะได้ยินเสียงม้าอยู่ใต้ถุนบ้านด้วย ดังนั้นแต่เดิมการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวจะต้องมีการเลี้ยงม้าของท่านด้วย หรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องม้าของเจ้าพ่อคือ คนบ้านห้วยโก๋นจะไม่เลี้ยงม้าเพราะถือว่าม้าเป็นพาหนะของเจ้าพ่อ หากใครเลี้ยงไว้ม้าตัวนั้นก็มักจะอายุสั้น

อาจถือได้ว่านางเกียงที่ชาวบ้านต่างพูดถึง คือร่างทรงของท่านเจ้าพ่อม้าขาว ชาวบ้านบางคนยังเล่าถึงเรื่องอัศจรรย์เกี่ยวกับท่านว่า เมื่อท่านถามถึงเหล่าและข้าวเจ้าก็รินใส่แก้วให้ท่าน (ร่างทรง) ถ้าเป็นเหล่าที่ไม่ร่อยหรือไม่บริสุทธิ์ ท่านก็จะเททิ้งไปข้างหลังให้บริวารของท่านกิน ซึ่งเมื่อท่านกลับไปแล้วชาวบ้านก็ไม่พบร่องรอยของน้ำเหล่าที่เทลงเลย นอกจากนั้นบางคนยังเล่าว่าถ้าท่านมาลงคนแล้วมักเอาของดีมาแบ่งให้ด้วย โดยบางทีก็คายออกจากปาก หรือล้วงเอาจากถุงเสื้อ เช่น เป็นพระเครื่อง หรือเครื่องรางต่าง ๆ

ถ้าใครได้ขนบานกับท่านและได้ถามที่ขอแล้วไม่แก่นบนตามเวลาที่กำหนดท่านก็อาจจะให้โทษได้ เช่น ทำให้ป่วยไข้ หรือมีอันเป็นไปถึงแก่ชีวิต แม้การล่วงเกินท่านโดยไม่ตั้งใจก็อาจมีภัยได้เช่นกัน ดังที่ลุงมุด มีสาเล่าให้ฟังว่า มีไฟไหม้ป่าบริเวณใกล้ศาลเจ้าพ่อ แล้วมีคนหวังคิกฉิวไฟจะไหม้ลามถึงศาลเจ้าพ่อก็เลยรีบออกมาออกเพราะกลัวจะติดไฟง่าย พอเสร็จแล้วลืมใส่คืนที่เดิม จากนั้นไม่นานคนที่รีบออกนั้นก็เหยียบกับระเบิดตาย

ส่วนอิทธิฤทธิ์ที่ทำให้คนหลายคนทิ้ง คือ ในครั้งหนึ่งมีเหตุการณ์ไฟไหม้ และไหม้รุนแรงมากจนจะลามถึงหมู่บ้านอยู่แล้ว ชาวบ้านจึงไปตามตัวข้าวเจ้าให้รีบทำพิธีขอพรเจ้าพ่อเพื่อช่วยคุ้มครองหมู่บ้าน ปรากฏว่าพอสิ้นคำอธิษฐานฟ้าที่สว่างก็กลับมืดครึ้มและฝนก็ตกลงมาแบบไม่มีปีไม่มีขลุ่ย ชาวบ้านจึงต่างพากันเชื่อว่าเป็นเพราะเจ้าพ่อม้าขาวต้องการปกป้องลูกหลาน จึงบันดาลให้ฝนตกลงมาดับไฟ

ข. เจ้าพญาหลวงหาญ

จากคำบอกเล่าของนายแก้ว อินตะแก้ว ข้าวเจ้าของเจ้าพญาหลวงหาญ ทำให้ทราบว่า นอกจากเจ้าพ่อม้าขาวแล้ว ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นในคุ้มบัวตอง กุหลาบป่า และคุ้มเอื้องฟ้ายังมีความเชื่อและนับถือผีเจ้าพญาหลวงหาญอีกด้วย โดยข้าวเจ้าเล่าว่าเจ้าพญาหลวงหาญคือผีที่ลูกหลานชาวไทลื้อซื้อมาจากหลวงน้ำทา เนื่องจากในอดีตมีศึกมีเสียมมาก ชาวไทลื้อได้อพยพหนีศึกสงครามจากหลวงน้ำทามาอยู่เมืองเงินและได้ซื้อท่านมา และเมื่ออพยพจากเมืองเงินมาอยู่ห้วยโก๋นก็เชิญท่านมาอยู่ในหมู่บ้านด้วยเพื่อดูแลลูกหลาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้าวเจ้าได้กล่าวถึงการซื้อผี ซึ่งธรรมเนียมการซื้อและการขายผีนี้เป็นเรื่องที่เคยถือปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มชนชาติไท จากคำบอกเล่าของนายแก้ว อินตะแก้ว และนายเสริฐ วงศ์ษา ได้เล่าว่า สมัยก่อนหากคนในกลุ่มชนต้องการมีผีมาคุ้มครองก็ต้องเอาเงินซื้อจากเจ้าผีหรือเจ้าของผีซึ่งจะมีหอผีไว้มากมาย โดยผู้ซื้อจะใช้เงินบิหรือเงินจุกซื้อผี โดยจะต้องมีการเก็บข้าวเสี่ยง

ถ้าจะอธิษฐานว่าท่านยอมให้ซื้อด้วยเงินจำนวนเท่าไรเมื่อเก็บข้าวได้และซื้อได้แล้วก็จะอัญเชิญท่านมาให้อยู่คุ้มครองรักษาคนในกลุ่มชน

นอกจากนี้ เรณู อรรธนามะศรี ได้กล่าวถึงการซื้อ-ขายผีในนิทานเรื่อง *เงี้ยวขายผี* ซึ่งปรากฏอยู่แพร่หลายในเขตล้านนาไทยว่า

สาระโดยสรุปของนิทานเรื่องนี้คือ ชุมชนต่าง ๆ ในเขตล้านนา ได้แก่ ไทยยวน ไทลื้อ และชาวเขาเผ่าต่างๆ ล้วนแล้วแต่ได้ซื้อผีประเภทต่างๆ มาจากไทใหญ่ทั้งสิ้น ผีเหล่านี้เช่น ผีปู่ย่า ผีเสื่อบ้าน ผีฝาย ผีไร่ ผีนา ฯลฯ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวและชุมชนของตนเอง เมื่อชาวไตขายผีดี ๆ ไปจนหมดแล้ว เหลือแต่ผีร้ายและผีที่ไม่สำคัญ จึงเทกระเจาดบรรจุฝังทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงปรากฏมีผีร้ายต่าง ๆ อยู่ในชุมชน เช่น ผีกะผีกะสือ ผีเย็น ฯลฯ

(เรณู อรรธนามะศรี (๒๕๔๑: ๔๓๕))

จากคำบอกเล่าของคน ไทลื้อและจากนิทานเรื่องเงี้ยวขายผีสะท้อนให้เห็นว่าการซื้อ-ขายผี มีร่องรอยปรากฏอยู่และชาวบ้านอาจนำมาใช้อ้างอิงที่มาของผีต่างๆ ได้

ชาวไทลื้อคุ้มบัวดอง กุหลาบป่าและคุ้มเอื้องฟ้า เชื่อว่าเวลาลูกหลานจะไปไหนก็ต้องไปบิ๊ะไปบนเจ้าพญาหลวงหาญ เพื่อให้ท่านตามไปคุ้มครอง นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับอำนาจฤทธิ์ของเจ้าพญาหลวงหาญว่า เคยมีเด็กหนุ่มซึ่งเป็นคนไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นจำนวน ๓ คนได้เดินทางไปทำงานต่างจังหวัด และขณะเดินทางเกิดอุบัติเหตุรถพลิกคว่ำ โดยเด็ก ๒ คนที่ได้มาบนเจ้าพญาหลวงหาญไว้ก่อนเดินทางไม่ได้รับอันตราย ส่วนเด็กหนุ่มอีกคนที่ไม่ได้บนกลับเสียชีวิตในเหตุการณ์ครั้งนั้น

ชาวบ้านบางคนยังได้เล่าในเชิงเปรียบเทียบอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพญาหลวงหาญกับเจ้าพ่อม้าขาว โดยเล่าว่ามีเด็กในหมู่บ้านไปสอบเป็นข้าราชการ และได้บนเจ้าพ่อม้าขาวถึง ๓ ครั้ง แต่ก็สอบไม่ติดสักครั้ง แต่พอมานบนเจ้าพญาหลวงหาญแค่ครั้งเดียวก็สอบเป็นตำรวจได้

ค. เจ้าพญาจอมผา

ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพญาจอมผาปรากฏอยู่ในชาวไทลื้อคุ้มชบาทอง ชบาไพร โดยเชื่อว่าเจ้าพญาจอมผาหรือเจ้าพญาคำแดงเคยอาศัยอยู่ตามถ้ำ และได้มาเข้าร่างคนเพราะอยากมาอยู่กับคน ชาวบ้านจึงเชิญท่านมาให้ปกปักรักษาหมู่บ้าน เจ้าพญาจอมผานุ่งขาวห่มขาว กางร่มสีขาว สมัยก่อนท่านจะมาลงในร่างผู้ชายถ้าคนในบ้านทำผิดท่านจะมาลง แล้วสอนว่าสิ่งไหนควรทำสิ่งไหนไม่ควรทำ ถ้าทำจะมีอันเป็นไป ข้าวจ้าของเจ้าพญาจอมผาชื่อว่า นายจันทร์แก้ว ใจแก้ว เป็นข้าวจ้าโดยการเก็บข้าวสารชนะผู้อื่น

ง. เจ้าตุ้มหมอน (เจ้าปู่หมอน)

เจ้าตุ้มหมอนหรือเจ้าปู่หมอนเป็นผีประจำคุ้มชบาทอง มีผู้นับถือประมาณ ๓๐ หลังคาเรือน โดยผู้นับถือได้สร้างศาลเล็ก ๆ ให้ท่านอยู่ในเขตใกล้เคียงกับหอเจ้าพญาจอมผา เจ้าปู่หมอนเป็นผีถ้ำหลวงน้ำทา และลูกหลานได้นับถือสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ตั้งแต่ออกจากหลวงน้ำทามาอยู่เมืองเงินและสืบทอดมาจนถึงบ้านห้วยโก๋น จังหวัดน่าน

เจ้าตุ้มหมอนเคยมาเข้าฝันคน โดยแสดงร่างเป็นคนแก่ นุ่งชุดขาว ไม่มีอาวุธและคนที่จะเป็นข้าวจ้าก็ต้องเก็บเมล็ดข้าวเลี้ยงทายเช่นกัน ข้าวจ้าของเจ้าปู่หมอน คือ นายบุญมี บุญสวรรค์ ซึ่งเคยไปขอลาออกจากการเป็นข้าวจ้าและให้มีการเลือกใหม่โดยการเก็บข้าวเพื่อเลี้ยงทาย ปรากฏว่านายบุญมีก็ยังเก็บข้าวได้จำนวนคู่ทาบมากกว่าคนอื่น และต้องรับหน้าที่ข้าวจ้าเหมือนเดิมเพราะเชื่อว่าเจ้าปู่หมอนยังเลือกและต้องการนายบุญมีให้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างคนกับท่าน

๒.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์

โหราศาสตร์เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการดูฤกษ์งามยามดี การพยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆ โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์คือดวงดาวบนท้องฟ้าเป็นส่วนประกอบ ความเชื่อทางโหราศาสตร์ที่สำคัญก็จะมี ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อในเรื่องโชคชะตา ความเชื่อในเรื่องความฝัน ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามเป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ใครจะทำกิจการงานมงคลหรือวมงคลได้ถ้าจะให้สบายใจ อบอุ่นใจก็ต้องดูฤกษ์งามยามดี เช่น การแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เดินทางไกลไปค้าขาย มักจะดูฤกษ์ยาม ถ้าไม่ดีก็ไม่ควรทำ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามของชาวไทลื้อ เช่น การดูวันดี วันเสีย

ตารางที่ ๒ การถือฤกษ์ยามของชาวไทลื้อ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำมาค้าขาย

วัน	คำทำนาย	ความเชื่อ
ขึ้น ๑ ค่ำ	ช่างแก้วสูโรงคำ	วันดี เหมาะแก่การค้าขาย
ขึ้น ๒ ค่ำ	ผีฟังธรรมป่าช้า	วันเสีย ถ้าเดินทางไปค้าอาจเสียชีวิตได้
ขึ้น ๓ ค่ำ	ล้างมือทำกินดิบ	วันดี เหมาะแก่การค้าขาย
ขึ้น ๔ ค่ำ	นอนปลายตีนตากแดด	วันเสีย ถ้าเดินทางไปค้าอาจเสียชีวิตได้
ขึ้น ๕ ค่ำ	ผีแควงเอา	วันเสีย ถ้าเดินทางไปค้าอาจเสียชีวิตได้
ขึ้น ๖ ค่ำ	เอาเฮือสะเปาคำไปค้า	วันดี เหมาะแก่การค้าขาย

นอกจากนี้ยังมีโหราศาสตร์ทักไว้ว่า น้ำบ่อแก้วกินเย็น ผีเข้ญกินช่าง ผีสะอังกินควาย หขิบถูกลายใส่บ้ำขี้ข้อย ค้ำน้ำอ้อยเลี้ยงผี เศรษฐีได้ถูก ถูกกับเจ้าเมือง เปลวไฟเหลืองจ่อฟ้า ข้อความที่ขีดเส้นใต้ถือว่าโหราคดี (สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเฉลิมพระเกียรติ, ๒๕๔๒: ๑๕)

ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับวันดี - วันเสีย นั้น นายตัน เทพปัญญา (สัมภาษณ์, ๑ กันยายน ๒๕๕๐) กล่าวว่า วิธีการดูวันดีหรือวันเสียของไทลื้อนั้นจะดูเป็นเดือน โดยในเดือนต่าง ๆ จะมีวันที่ถือว่าเป็นวันเสียแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ ๓ การดูฤกษ์วันดี วันเสีย ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

เดือน (ไทลื้อ)	วันเสีย
เดือนเกียง	อาทิตย์, จันทร์
เดือนยี่	อังคาร
เดือนสาม	เสาร์, พฤหัสบดี
เดือนสี่	ศุกร์, พุธ
เดือนห้า	อาทิตย์, จันทร์
เดือนหก	อังคาร
เดือนเจ็ด	เสาร์, พฤหัสบดี
เดือนแปด	ศุกร์, พุธ
เดือนเก้า	อาทิตย์, จันทร์
เดือนสิบ	อังคาร
เดือนสิบเอ็ด	เสาร์, พฤหัสบดี
เดือนสิบสอง	ศุกร์, พุธ

จากตาราง เราอาจสรุปได้ว่า การควั่นเสีของชาวไทลื้อ กำหนดเป็นสี่ชุดด้วยกัน คือ เดือน เกียง เดือนห้าและเดือนเก้า เสียวันอาทิตย์และจันทร์ เดือนยี่ เดือนหกและเดือนสิบ เสียวันอังคาร เดือนสาม เดือนเจ็ดและเดือนสิบเอ็ด เสียวันเสาร์และพฤหัสบดี เดือนสี่ เดือนแปดและเดือนสิบสอง เสียวันศุกร์และวันพุธ

ความเชื่อเกี่ยวกับวันดี วันเสียมมีความสำคัญกับชาวไทลื้อในด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในการกำหนดให้มีกิจกรรมหรือพิธีกรรมต่าง ๆ จำเป็นต้องควั่นดี วันเสียม เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความสบายใจของทุกฝ่าย เช่น หากจะทำพิธีสู่ขวัญในช่วงเดือนเกียง ก็พยายามเลี่ยงไม่ทำพิธีในวันอาทิตย์และวันจันทร์ เป็นต้น

นอกจากการถือฤกษ์ยามเกี่ยวกับการทำมาค้าขาย ความเชื่อเกี่ยวกับวันดีวันเสียมแล้ว หากในบ้านจะมีกิจกรรมหรือดำเนินงานใด ๆ เช่น การแต่งงาน การบวช การเผาศพ ฯลฯ ยังต้องอาศัย การดูตำราวันหล่มหลวงด้วย ดังนี้

ตารางที่ ๔ การดูตำราวันหล่มหลวง ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

เดือน (ไทลื้อ)	วันหล่มหลวง
เดือนเกียง, ยี่, สาม	ออกเก้าค่ำ, แรมเก้าค่ำ
เดือนสี่, ห้า, หก	ออกสิบค่ำ, แรมสิบค่ำ
เดือนเจ็ด, แปด, เก้า	ออกห้าค่ำ, แรมห้าค่ำ
เดือนสิบ, สิบเอ็ด, สิบสอง	ออกสี่ค่ำ, แรมสี่ค่ำ

วันหล่มหลวงเป็นวันที่ถือว่าไม่เหมาะสมกับการจัดงานมงคลหรืออวมงคลต่างๆ ในการพิจารณาว่าวันไหนเป็นวันหล่มหลวงนั้นส่วนใหญ่ผู้อาวุโสหรือหนาน (ผู้ที่ผ่านการบวชเรียน) ก็จะรู้หรือจำได้ เช่น หากจะทำพิธีเผาศพ นอกจากจะต้องละเว้นไม่เผาในวันศุกร์ตามความเชื่อเดิมที่มีอยู่แล้ว ยังต้องพิจารณาว่าหากเดือนนี้เป็นเดือนยี่ ต้องห้ามเผาผีวันเก้าค่ำ ไม่ว่าจะเดือนขึ้นหรือเดือนแรมก็ตามเนื่องจากเป็นวันที่ไม่ดี ทำแล้วจะไม่เจริญรุ่งเรือง (ล่มจม)

โดยทั่วไปตำราด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ของล้านนา มักมีความคล้ายคลึงกับของชาวไทลื้อ แต่จากการศึกษาดูตำราวันหล่มหลวงหรือวันบ่ดีของในหนังสือวรรณกรรมล้านนาของ อุดม รุ่งเรืองศรี (๒๕๔๖: ๓๖๕) พบว่ามีความแตกต่างหรือคลาดเคลื่อนจากตำราวันหล่มหลวงของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นอยู่บางช่วง คือ ในช่วงเดือนเจ็ด, แปด, เก้า เพราะวันหล่มหลวงตรงกับ

วันออก ๗ คำ และแรม ๗ คำ ส่วนเดือนสิบ,สิบเอ็ดและสิบสอง วันหล่มหลวง คือ วันออก ๑๑ คำ และวันแรม ๑๑ คำ

๒.๓ ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ในขณะที่มีความเชื่อเรื่องผี ชาวไทลื้อก็ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น สังเกตได้จากการที่ชาวไทลื้อหมั่นไปวัดทำบุญทุกวันพระไม่ว่าจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่หรือเด็กเล็ก ๆ และความเชื่อทางศาสนายังเป็นตัวกำหนดประเพณี พิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชุมชนชาวไทลื้อ เช่น พิธีตั้งธรรมหลวง พิธิตานก๋วยสลาก พิธีสงกรานต์ ฯลฯ

รัตนพร เศรษฐกุล (๒๕๔๒: ๕๒ - ๕๓) กล่าวถึงพุทธศาสนากับชาวไทลื้อว่า ชาวลื้อมีประเพณีที่ควรกระทำเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่กำหนดไว้เป็นประเพณีสืบห้า ข้อกำหนดนี้แสดงให้เห็นถึงการที่พุทธศาสนาได้เข้าไปแทรกแซงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างแนบเนียนจนกำหนดไว้เป็นฮีตกองประเพณีที่ต้องปฏิบัติ ประเพณีสืบห้าของลื้อมีข้อกำหนดต่าง ๆ ดังนี้

๑. เมื่อได้เกิดมาในบวรพุทธศาสนาแล้ว ควรได้ก่อตั้งวัดวาอารามเป็นที่กราบไหว้บูชา และล้างบาปที่ได้กระทำ
๒. ครอบครัวใดที่มีบุตรชายอายุถึง ๑๕ ปี ต้องจัดการบวชเณรให้ เมื่ออายุถึง ๒๐ ปี หากมีความต้องการบวชเป็นพระภิกษุก็ให้บวชตามศรัทธา
๓. เมื่อมีการก่อตั้งวัดแล้วจะต้องสร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่ไว้ในวิหาร
๔. ต้องคัดเลือกพระสงฆ์ที่มีศีลบริสุทธิ์และมีความรู้เฉลียวฉลาด ถวายสมณศักดิ์ให้เป็นครูบาทังฆราชและสมเด็จพระเจ้าเมือง ๘ รูป หากมีไม่ถึงก็ให้มีเพียง ๔ รูปก็ได้
๕. เมื่อถึงเวลาที่กำหนด ต้องนิมนต์พระสงฆ์เข้าปรีวาสนกรรมทุกปี
๖. ในเวลาเข้าพรรษาออกพรรษา ขุนเหนือขวานเป็นผู้นำเอาขุนหัวสิบบ้านเมืองแต่งเครื่องคอกไม้รูปเทียนมาค้ำหัวเจ้าเมือง และแห่แห่นเจ้าเมือง
๗. ถึงเวลาเข้าพรรษาต้องแต่งตั้งท้าวขุนในหัวเมืองห่างไกล ออกพรรษาให้แต่งตั้งท้าวขุนในเมือง
๘. ถึงเวลาเดือนหก สงกรานต์ปีใหม่ให้ทำบั้งไฟจุคนบูชา แข่งเรือและรดน้ำ
๙. ถึงเดือนเจียงเป็ง เดือนสี่เป็ง เดือนเจ็ดเป็ง เดือนแปดเป็ง จัดการไหว้พระบาทและพระธาตุเจดีย์ ทำบั้งไฟและคอกไม้ไฟบูชา
๑๐. เมื่อมีฐานะสมควรถวายธรรม

๑๑. ทุกปีจะต้องถวายผ้าหนึ่งผืน ธรรมหนึ่งผูก เพื่อเป็นอานิสงส์คำชู้ตนเองในชาตินี้ และชาติหน้า

๑๒. วัดใดมีงานบุญต้องเชิญคนที่อื่นมาร่วมงานให้ทั่วถึง

๑๓. ต้องปลูกวัดหลวงราชฐานเป็นผู้นำของวัดทั้งปวง ตั้งสมเด็จพระราชาเป็นผู้ปกครองวัดนี้ โดยมีเจ้าอาวาสหัววัดทั้งหลายอยู่ภายใต้การปกครอง ไม่ให้คัดค้านหรือขัดขวางวินัยคำสอนของท่าน

๑๔. ข้าวัดเรือนใดที่ได้บวชน้ำไฟให้กับสมเด็จพระเมืองหรือเจ้าอาวาส ให้เรือนนั้นพ้นจากฐานะข้าทาสไปเป็นไตเมิง

๑๕. ข้าทาสบริวาร “คนเสือน้อย” ของเจ้านายคนใดได้มาบวชน้ำไฟ จะพ้นฐานะข้าทาสเป็นไตเมิง

อย่างไรก็ตามในสภาพปัจจุบัน เราย่อมเข้าใจถึงความเป็นจริงได้ว่าการศึกษาไทยจะพยายามดำรงวิถีชีวิตของคนให้ดำเนินตามข้อกำหนดประเพณีสืบทอดของลัทธิจนครบทุกข้อคงเป็นไปได้ยาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏร่องรอยของความพยายามกระทำตามยึดครองของคนลืออยู่หลายประการ นอกจากนี้ พบว่าการนับถือพุทธศาสนาของชาวไทลื้อบ้านห้วยโก๋นไม่ได้มีลักษณะเป็นแบบปรัชญาหรือแบบยึดหลักธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด แต่เป็นการยอมรับนับถือพุทธแบบชาวบ้านคือเน้นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ ชาตินี้ชาติหน้า ฯลฯ เป็นส่วนใหญ่

ฉลาดชาย รมิตานนท์ กล่าวถึงลักษณะของพุทธศาสนาแบบชาวบ้านไว้ว่า

พุทธศาสนาและพิธีกรรมต่างๆที่ยึดถือ และปฏิบัติอยู่จริงในหมู่พุทธศาสนิกชนในสังคมไทยมีอยู่สองประเภทหรือสองระดับ ระดับแรก คือ พุทธศาสนาเถรวาทแบบปรัชญา (Orthodox Theravada Buddhism) ซึ่งเรามักจะพูดกันว่าเป็น “แก่น” ของพุทธศาสนาหรือบางท่านก็กล่าวว่าเป็นวิทยาศาสตร์ หรือเหนือกว่านั้นก็คือสังขธรรม แต่อย่าลืมว่ายังมีพุทธศาสนาอีกระดับ หรืออีกแบบหนึ่งที่มีจะพัวพันอยู่กับอิทธิปาฏิหาริย์อำนาจเหนือธรรมชาติ เวทมนต์คาถา บาป-บุญ นรก-สวรรค์ ฯลฯ พุทธศาสนาแบบนี้มีความสำคัญตรงที่เป็นพุทธศาสนาที่ “ชาวบ้าน” คือคนไทยจำนวนมากเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ และน่าจะเชื่อว่าจะมีมากกว่าแบบแรก พุทธศาสนาแบบนี้เองที่เรียกว่า “พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” พุทธศาสนาที่จัดว่าเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้านได้นั้นต้องมีลักษณะดังนี้ กล่าวคือแง่คิดหรือการอบรมที่ให้แก่ศาสนิกชนจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางโลก...พุทธศาสนาแบบชาวบ้านเป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิ

พราหมณ์และความเชื่อเรื่องผีसागเทวดา จนเป็นระบบเดียวกัน ระบบความเชื่อเช่นนี้
ดำรงอยู่ด้วยกันในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันซึ่งกันและกัน

(ฉลาดชาย รมิตานนท์ ๒๕๒๗: ๓๓-๓๕ อ้างถึงใน ปรมินทร์ จารูวร (๒๕๔๒:
๑๘๕-๑๘๖)

ตัวอย่างประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ของชาวไทยลื้อ บ้าน
ห้วยโก๋น เช่นความเชื่อเรื่องการทำบุญในพิธีตั้งกรรมหลวง โดยชาวบ้านเชื่อว่าหากปรารถนาที่จะ
ไปเกิดในสมัยพระศรีอริยเมตไตรยนั้น ต้องหมั่นทำบุญและต้องได้ฟังกรรมเทศน์มหาชาติหรือ
กรรมเวสสันดรจนครบ ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียว

๓. พิธีกรรม

พิธีกรรม เป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทาง
จิตใจ เมื่อประกอบพิธีกรรมใดพิธีกรรมหนึ่งไปแล้ว ผู้ทำพิธีนั้นย่อมมีความสุขใจและมีความหวัง
ในชีวิต เพราะเชื่อว่าพิธีกรรมต้องนำไปสู่ผลที่คาดหวังไว้ พิธีกรรมในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นพระ
ราชพิธี หรือพิธีของชาวบ้าน ล้วนมีจุดประสงค์และมีแนวทางอันเดียวกัน มักเป็นไปในรูปของพิธี
ทางเกษตรกรรมที่มุ่งความสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร พิธีทางศาสนา และพิธีเพื่อความเป็น
สิริมงคล และความอยู่เย็นเป็นสุขของคนในสังคม (กิ่งแก้ว อัดถาวร, ๒๕๒๗: ๒)

จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลด้านพิธีกรรมของชาวไทยลื้อ บ้านห้วย
โก๋น โดยจำแนกเป็น ๖ ประเภท คือ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผี พิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องเคราะห์
พิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องขวัญ พิธีกรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน พิธีกรรมเกี่ยวกับการผลิต และพิธีกรรม
ทางพุทธศาสนา

๓.๑ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผี

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีของชาวไทยลื้อ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือการเลี้ยงผี
ในระดับปัจเจก และการเลี้ยงผีในระดับหมู่บ้าน ทั้งนี้การเลี้ยงผีในระดับหมู่บ้านนั้น ยังมีกรรม
นิยมปฏิบัติว่าชาวไทยลื้อทุกคนควรเข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว อันเป็นผีประจำหมู่บ้าน
ที่คนห้วยโก๋นนับถือร่วมกัน แต่ในการแบ่งเขตการปกครองของหมู่บ้านห้วยโก๋นซึ่งแยกกันเป็น
คุ้มต่างๆ ถึง ๖ คุ้ม นั้น ชาวไทยลื้อในแต่ละคุ้มยังมีการแยกประกอบพิธีเลี้ยงผีประจำสายตระกูลหรือ
ประจำกลุ่มของคนอีกด้วย เนื่องจากในอดีตชาวไทยลื้อที่อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในเขตบ้านห้วย

โก้นั้นมีที่มาจากเมืองหรือหมู่บ้านต่างกัน และขณะอพยพมาก็ได้สืบหรือเชิญผีประจำบ้านเมืองของคนมาอยู่ในหมู่บ้านใหม่ด้วย ดังนั้นจะพบว่าชาวไทลื้อในแต่ละคุ้มจะมีผีที่คนนับถือและสืบทอดจากบรรพบุรุษ คือ คุ้มชบาทองและคุ้มชบาไพร นับถือเจ้าพญาจอมผา และเจ้าตุ้มมอน คุ้มเอื้องฟ้า กุหลาบป่า และคุ้มบัวตองนับถือเจ้าพญาหลวงหาญ มีเพียงคุ้มเอื้องคอยที่นับถือเจ้าพ่อม้าขาวเพียงองค์เดียว

พิธีกรรมการเลี้ยงผีหมู่บ้านในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีโอกาสร่วมสังเกตการณ์อย่างใกล้ชิดนั้นคือ เข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีของหมู่บ้านห้วยโก้น ทั้งในพิธีการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว การเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ และการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา และเจ้าตุ้มมอน

๓.๑.๑ พิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว

ผีประจำหมู่บ้าน หรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่า “ผีเจ้าพ่อม้าขาว” เป็นผีที่มีความสำคัญในระบบความเชื่อของชาวไทลื้อ อาจถือได้ว่าผีเจ้าพ่อม้าขาวเป็นผีหลวงประจำหมู่บ้านของชาวลื้อบ้านห้วยโก้น เพราะชาวไทลื้อทุกคนทุกคุ้มจะนับถือผีเจ้าพ่อม้าขาวร่วมกัน

นายมูล มีสา (สัมภาษณ์ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘) กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าพ่อม้าขาวไว้ว่า เจ้าพ่อม้าขาวนับเป็นเค้าผีเดิมของคนไทลื้อ แม้ในหมู่บ้านห้วยโก้นเองจะมีชาวไทลื้อที่อพยพมาจากหลายที่หลายแห่งและต่างก็นับถือผีต่างๆ แตกต่างกันไปตามสายตระกูล หรือตามบ้านเมืองเดิม แต่เมื่อมาอยู่รวมกันหมู่บ้านห้วยโก้นนี้ ทุกคนต้องยอมรับนับถือเจ้าพ่อม้าขาว ไม่ถือไม่ได้ เพราะเป็นการผิดธรรมเนียมหมู่บ้าน

โอกาสในการประกอบพิธี

การเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวในระดับหมู่บ้าน จะเลี้ยงปีละสองครั้ง คือ ครั้งแรกเลี้ยงในเดือน ๗ เหนือ (ประมาณกลางเดือน พฤษภาคม) ในวันแรม ๑๔ ค่ำ ถือเป็นการเลี้ยงบนหรือแก้บน การเลี้ยงครั้งที่ ๒ เลี้ยงในเดือน ๘ เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคมหรือมิถุนายน) ในวันขึ้น ๒ ค่ำ ถือเป็นการเลี้ยงขวบเมื่อ คือ เลี้ยงเมื่อครบรอบปี สำหรับพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวซึ่งจัดขึ้นในปี ๒๕๕๐ นี้ เลี้ยงครั้งแรกตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๐ และการเลี้ยงในครั้งที่สองหรือเลี้ยงขวบเมื่อตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐

วันที่ประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวนับเป็นวันกรรมบ้าน คือ มีการกำหนดให้ชาวบ้านทุกคนหยุดงาน ไม่ไปทำอะไรทำสวนหรืองานอื่น ๆ โดยชาวบ้านเชื่อว่าหากใครฝ่าฝืน เช่นแอบไปถาง

ไร่ ก็จะมีอันเป็นไปหรือได้รับบาดเจ็บ เช่น เหยียบตะปูหรือโคนมีคบาด และยิ่งไปกว่านั้นถ้าการฝ่าฝืนนี้มีคนในหมู่บ้านพบเห็นหรือจับได้ ผู้ฝ่าฝืนนั้นต้องถูกปรับไหมโดยปรับเป็นเงินค่าไถ่หรือหมูที่นำมาใช้ในการทำพิธี

การเตรียมสถานที่

สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว ก็คือ ศาลเจ้าพ่อม้าขาวหรือที่ผู้เฒ่าผู้แก่เรียกว่าหอเจ้าพ่อ ศาลเจ้าพ่อนี้ตั้งอยู่บนเนินเขา บริเวณทางทิศตะวันออกของวัดห้วยโก๋น โดยศาลดังกล่าวชาวบ้านได้ร่วมกันจัดสร้างขึ้นได้ต้นไม้ใหญ่และมีลักษณะเป็นเรือนขนาดเล็ก สามารถจุคนที่มาเข้าร่วมพิธีได้ประมาณ ๑๕- ๒๐ คน และมีหิ้งที่ทำจากแผ่นไม้ไว้สำหรับวางเครื่องเช่น ถวายเจ้าพ่อ

ภาพที่ ๑ หิ้งสำหรับวางเครื่องเช่น

ก่อนหน้าวันกรรมหรือวันเลี้ยงเจ้าพ่อ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะนัดรวมตัวกันเพื่อมาช่วยกันแผ้วถางหญ้าที่ขึ้นอยู่บริเวณรอบศาลเจ้าพ่อ ส่วนหนึ่งก็จะช่วยกันปิดกวาดทำความสะอาดบนศาลเพื่อเตรียมสำหรับเป็นสถานที่ในการประกอบพิธี

ในวันเตรียมงานนี้ จะมีสัญลักษณ์สำคัญที่เป็นเครื่องหมายบอกให้คนอื่น ๆ รับรู้ ว่าขณะนี้หมู่บ้านกำลังจะจัดทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาว นั่นคือ ตาแหลว (ไม้ไผ่ที่สานขัดกัน) ซึ่งปักไว้เพื่อกำหนดอาณาเขตที่คนห้ามล่วงล้ำเข้าไป โดยจะปักไว้ก่อนวันทำพิธีหนึ่งวัน พร้อมทั้งเขียนหนังสือแจ้งกำหนดการจัดพิธีและระบุข้อห้ามคือ คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า หากฝ่าฝืนจะได้รับโทษปรับเป็นเงิน ๕๐๐ บาท

ภาพที่ ๒ ตาเหลวพร้อมใบแจ้งกำหนดการประกอบพิธีและข้อห้าม

ในอดีตการปักตาเหลว ต้องปักทั้งบริเวณทางเข้าทางออกหมู่บ้าน (บริเวณทางเข้าหมู่บ้านจะมี “เขื่อนบ้าน” ซึ่งเป็นหลักเขตที่ปักอยู่เพื่อแสดงอาณาเขตของหมู่บ้านนั้น ๆ)

นอกจากการเตรียมสถานที่ให้พร้อมสำหรับประกอบพิธีกรรมแล้ว ชาวบ้านยังได้ประชุมตกลงกัน ว่าในปีนี้จะซื้อไก่ที่ต้องนำมาเป็นเครื่องเซ่นของเจ้าพ่อจำนวนกี่ตัว เมื่อตกลงกันได้แล้วก็จะมีการเก็บเงินโดยจะคิดเฉลี่ยตามจำนวนหลังคาเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ก็ได้เงินจากหลังคาเรือนละ ประมาณ ๒๐ - ๓๐ บาท แต่หากในปีใดครบกำหนดที่เจ้าพ่อจะกินเนื้อหมู จำนวนเงินที่ต้องเก็บจากชาวบ้านแต่ละหลังคาเรือนก็อาจจะเพิ่มขึ้นตามความเหมาะสม

การจะกำหนดว่าปีไหนจะเลี้ยงเจ้าพ่อด้วยสัตว์ชนิดใดนั้น ชาวบ้านมีรูปแบบความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว คือ “สองปีเลี้ยงไก่ ปีที่สามเลี้ยงหมู” นั่นคือ ถ้านับในรอบ ๓ ปี เจ้าพ่อจะกินไก่อยู่สองปีติดกัน ถัดจากนั้นในปีที่สามจะเปลี่ยนจากไก่เป็นหมู แต่สัตว์ใหญ่อื่น ๆ ในอดีตก็เคยมีการนำมาเซ่นท่านบ้าง เช่น วัว แต่ปัจจุบันชาวบ้านเล่าว่าท่านมาเข้าฝันคนในหมู่บ้านว่าท่านจะไม่รับการเลี้ยงด้วยเนื้อวัว นับตั้งแต่นั้นมาชาวไทลื้อ จึงนิยมเลี้ยงท่านเฉพาะไก่หรือหมูเท่านั้น

ผู้เข้าร่วมพิธี

โดยปกติแล้วบุคคลสำคัญที่ขาดไม่ได้ในการประกอบพิธีเกี่ยวกับการเลี้ยงผี คือ ข้าวจ้ำ หรือ ชะจ้ำ ในชุมชนไทลื้อข้าวจ้ำ คือ ผู้รับหน้าที่ทำพิธีกรรมเพื่อติดต่อสื่อสารกับผีต่างๆ ตามความเชื่อของกลุ่มชน ทั้งนี้ผู้ที่จะสามารถเป็นข้าวจ้ำได้ต้องผ่านการเลือกจากผี ซึ่งวิธีการเลือกอาจมีหลายทาง เช่น การวาไม้ การเสี่ยงทาย และสำหรับชาวไทลื้อ หมู่บ้านห้วยโก๋น มีวิธีการเลือกข้าวจ้ำที่ค่อนข้างโดดเด่น คือ การเสี่ยงทายโดยนับเมล็ดข้าวสาร

ในการนับเมล็ดข้าว หรือเก็บเมล็ดข้าวเพื่อเลือกข้าวจ้านั้น จะต้องมีกรเชิญคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านมาเป็นตัวแทนในการเก็บข้าว โดยเปลี่ยนกันเก็บทีละคน ถ้าเก็บได้จำนวนข้าวเป็นที่แสดงว่าไม่ได้ถูกเลือก คนไหนเก็บข้าวได้จำนวนคู่ติดต่อกันถึง ๓ ครั้ง และได้จำนวนมากกว่าผู้อื่น แสดงว่าเจ้าพ่อท่านพอใจ ท่านจึงเลือกให้เป็นข้าวจ้ำ คือ เป็นคนทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารกับท่านในทุกๆ ครั้งที่มีการประกอบพิธี ไม่ว่าจะเป็นการบอบาน การเลี้ยงในระดับบุคคล และในพิธีเลี้ยงผีระดับหมู่บ้าน

ข้าวที่เก็บได้ถ้าเป็นจำนวนคู่ เรียกว่าคู่หอบ (หน่วยของจำนวนนับของคนในสมัยก่อนจะนับเป็นคู่ เรียกว่า หอบ เช่น ถ้าได้ข้าว ๒ เมล็ดถือว่าได้ ๑ หอบ หรือข้าว ๔ หอบ ก็คือข้าว ๘ เมล็ดนั่นเอง ต้นเหตุของการเรียกว่าหอบอาจเป็นเพราะวิถีชาวบ้านแต่เดิมที่มีการหอบน้ำ หอบข้าว หอบน้ำ ๑ หอบ มีคู หรือถ้ำ ๒ ใบ หอบข้าว ๑ หอบ มีข้าว ๒ ถัง เป็นต้น) และจากการสังเกตข้าวจ้ำของผีเจ้าพ่อแต่ละองค์แม้จะได้จากการเสี่ยงทายเก็บเมล็ดข้าว แต่จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่มักเป็นผู้ชายที่มาจากสายตระกูลเดียวกันเช่น นายจันทร์แก้ว ใจแก้ว ข้าวจ้ำของเจ้าพญาจอมผา บอกว่าตนได้เป็นข้าวจ้ำต่อจาก นายสุข ใจแก้ว หรือ กรณีนายแก้ว อินตะแก้ว ข้าวจ้ำของเจ้าพญาหลวงหาญก็สืบต่อมาจาก อู้น้ำ อินตะแก้ว

สำหรับข้าวจ้ำของเจ้าพ่อม้าขาวในปัจจุบันนี้ คือ นายคืบ มีสา อายุ ๖๕ ปี ซึ่งต้องทำหน้าที่ติดต่อกับเจ้าพ่อ โดยใช้การนับเมล็ดข้าวเป็นสื่อกลาง และเนื่องจากพิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวถือเป็นพิธีสำคัญระดับหมู่บ้านดังนั้นทุกคนในหมู่บ้านจึงควรเข้าร่วมพิธี ไม่ว่าจะเป็เด็ก หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ และผู้เฒ่าผู้แก่ชาวไทลื้อ แม้แต่เดิมจะมีกำหนดข้อห้ามสำคัญคือ คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า แต่ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน ชาวไทลื้อก็ได้ละเว้นข้อห้ามดังกล่าว คือคนภายนอกสามารถเข้าร่วมพิธีได้ (ถึงแม้ในใบแจ้งที่นำมาติดพร้อมตาเหลวจะยังมีการระบุข้อห้ามอยู่ก็ตาม) ดังนั้นในเดือน พฤษภาคม ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ผู้วิจัยจึงได้มีโอกาสเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประกอบพิธีการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว

เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญและขาดไม่ได้ในพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว คือ

๑. ดอกไม้สีขาว
๒. เทียน ๔ คู่
๓. เครื่องเซ่น(ไก่ หรือหมู แล้วยแต่โอกาส)
๔. คนโท
๕. กาน้ำ

๖. ข้าวสาร
๗. ข้าวเหนียว
๘. น้ำดื่ม
๙. สุราพื้นบ้าน

สำหรับเครื่องเช่นที่เป็นไก่ หรือหมูนั้น ชาวบ้านจะไม่สามารถฆ่าหรือคัมมาจากบ้านได้ แต่ต้องนำมาลงมือฆ่าที่บริเวณศาลเจ้าพ่อ โดยชาวบ้านที่เหลือไม่ว่าจะหญิงหรือชายจะต้องช่วยทำหน้าที่ก่อฟืน และเตรียมอุปกรณ์ในการคัม เช่นในปี ๒๕๕๐ นี้เครื่องเช่นเป็นไก่ ชาวบ้านก็จะนำไก่มาฆ่าพร้อมกันจากนั้นนำไก่ที่คัมแล้ว ๑ ตัว พร้อมด้วยข้าวเหนียวปั้น จานดอกไม้ เทียน น้ำดื่มและสุราพื้นบ้านหนึ่งจอกไปวางบนหิ้ง จากนั้นข้าวจ้าจะทำหน้าที่เชิญเจ้าพ่อมาฆาวมารับเครื่องเช่น โดยการนับเมล็ดข้าวเพื่อเสี่ยงทายว่าท่านมาอยู่ในบริเวณศาลและยินดีจะรับเครื่องเช่นแล้ว

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีการเลี้ยงเจ้าพ่อมาฆาวมกำหนด ๒ ครั้ง ซึ่งเว้นระยะห่างกันประมาณ ๓ วัน และในทั้งสองครั้งนี้รูปแบบของการดำเนินการประกอบพิธีกรรมจะเหมือนกันทุกอย่าง คือ เวลาในช่วงเช้าประมาณ ๐๘.๐๐ น. หรือแล้วแต่กำหนด ชาวบ้านและผู้อาวุโสทั้งหลายจะช่วยกันนำอุปกรณ์ เช่น หม้อ จาน ชาม ซ้อน เครื่องปรุงรส พริกป่น เกลือ ฯลฯ พร้อมกับนำดอกไม้ เทียน สุราพื้นเมืองไปวางไว้ในที่ประกอบพิธี สำหรับสมาชิกในหมู่บ้านคนใดมาร่วมงานไม่ได้ก็จะฝากดอกไม้เทียนมาร่วมด้วย และเมื่อชาวไทลื้อส่วนใหญ่มากันอย่างพร้อมเพรียง และได้เวลาประกอบพิธีแล้ว ข้าวจ้าก็จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีโดยนำไก่คัมหรือเครื่องเช่นไปวางตรงหิ้ง จากนั้นกล่าวคำไหว้ผี หรือเชิญผีลงมารับเครื่องเลี้ยง แล้วจะเสี่ยงสัจจะอธิษฐานโดยการเก็บเมล็ดข้าวสาร ถ้าเก็บแล้วนับได้คู่หาก็แสดงว่าท่านมาแล้ว ในการเก็บข้าวควรเก็บอย่างน้อย ๓ ครั้ง เพื่อความแน่ใจ เมื่อคิดว่าท่านมาแล้วข้าวจ้าก็จะจ้ำข้าวเหนียว และจ้ำอาหารไปวางในภาชนะที่เตรียมไว้ให้ท่านมารับเครื่องเช่น จากนั้นทั้งข้าวจ้าและผู้เข้าร่วมพิธีก็จะกล่าวถ้อยคำต่างๆ เพื่อเป็นการขอพรจากเจ้าพ่อใครต้องการสิ่งใดก็จะเอ่ยออกมาโดยข้าวจ้าจะเป็นตัวแทนในการกล่าวขอพรเจ้าพ่อเพื่อคนส่วนรวม เช่น ขอให้พืชผลดี ให้ลูกหลานชาวไทลื้ออยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น ขึ้นรถลงเรือก็แคล้วคลาดปราศจากภัยอันตราย

ภาพที่ ๓ ชาวจำเก็บเมล็ดข้าวเพื่อเลี้ยงทาส

จากนั้นก็รอเวลาสักครู่ประมาณ ๑๕ - ๒๐ นาที แล้วจึงเลี้ยงทาสว่าท่านอิ่มหรือยัง ด้วยการเก็บข้าวอีกครั้ง ถ้าเก็บได้จำนวนคู่ก็แสดงว่าเจ้าพ่อได้รับประทานเครื่องเช่นจนอิ่มแล้ว ผู้ร่วมพิธีก็จะสามารถนำเครื่องเช่นนั้นรวมทั้งส่วนที่เหลือมาล้อมวงรับประทานอาหารร่วมกัน

ในอดีตนั้นการประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว จะมีการเชิญเจ้าพ่อมาเข้าร่างคนทรงหรือชาวจำ เพื่อให้คนในหมู่บ้านได้ขอความช่วยเหลือ และเจ้าพ่อก็จะบอกสอนธรรมเนียมปฏิบัติอันดีงามของคนลื้อ และตักเตือนคนที่ประพฤตินิสัยที่ไม่ถูกต้อง แต่ในปัจจุบันชาวบ้านเล่าว่าเจ้าพ่อไม่มาเข้าร่างคนอีกเลย

ตลอดระยะเวลาในวันประกอบพิธีนั้นจะมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งโดยมากเป็นผู้อาวุโสล้อมวงกันเล่นไพ่ ซึ่งมีทั้งไพ่สี่ (ใช้ผู้เล่น ๔ คน ผู้เล่นมักเป็นผู้สูงอายุเพราะคนรุ่นหนุ่มสาวเล่นไม่เป็น) และไพ่วรรณคา การเล่นไพ่หรือการพนันนั้น โดยปกติถ้าเล่นในวันอื่นย่อมถือว่าเป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง แต่ในโอกาสพิเศษ คือ ในวันกรรม หรือพิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวนี้ถือเป็นกรณีขกเว้น ทุกคนสามารถตั้งวงเล่นไพ่ได้ตั้งแต่เช้าจนถึงตอนค่ำ

ภาพที่ ๔ ผู้อาวุโส ๔ คนกำลังขะมักเขม้นกับการเล่นไพ่สี่

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาว คือ ในวันกรรมนี้ ผู้คนไม่ควรออกไปทำงานที่ไร ไม่เช่นนั้นอาจทำให้เจ้าพ่อไม่พอใจและคลบันดาลให้ผู้ฝ่าฝืนมีอันเป็นไปหรือป่วยไข้แบบไม่รู้สาเหตุได้ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าการเลี้ยงเจ้าพ่อไม่ควรนำสัตว์ใหญ่โดยเฉพาะวัวมาเลี้ยงท่าน เนื่องจากท่านไม่ต้องการ

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการนำวัวมาเลี้ยงท่านว่า ในอดีตชาวบ้านได้นำวัวมาเลี้ยง ปรากฏว่าเจ้าพ่อโกรธและบันดาลให้พืชผลทางการเกษตรของชาวบ้านเสียหาย ปลูกข้าวก็ไม่เจริญงอกงาม

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการบนบานขอให้เจ้าพ่อม้าขาวช่วยเหลือว่า เมื่อผู้บนบานได้ในสิ่งที่ตนร้องขอแล้ว เช่นสามารถสอบบรรจุได้ ผู้บนต้องอย่าลืมแก้บน ถ้าบนว่าจะเลี้ยงด้วยสัตว์ชนิดใดก็ต้องเช่นด้วยสัตว์ชนิดนั้น หากใครไม่ยอมแก้บนทั้งที่เลยกำหนดเวลาที่ตนได้ตั้งสัจจะอธิษฐานกับท่านแล้ว เจ้าพ่ออาจไม่พอใจและสามารถคลบันดาลให้มีอันเป็นไปได้ดังมีเรื่องเล่าว่า คนในหมู่บ้านคนหนึ่งลืมแก้บน ปรากฏว่าในคืนวันหนึ่งก็ฝันว่ามีชายชราสวมชุดขาวมาขึ้นมองตนอยู่ รุ่งเช้าชาวบ้านคนนั้นจึงต้องริบหาข้าวของไปแก้บน

ข้อห้ามสำคัญในการประกอบพิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาว คือ

๑. ห้ามออกไปทำงาน เช่นดางไรไถนาในวันกรรม
๒. ห้ามทำสิ่งไม่ดีต่อหน้าหอของท่านในวันเลี้ยง เช่น ทะเลาะวิวาท หรือคำดีถูกหลานเพราะจะทำให้เจ้าพ่อไม่พอใจและไม่มารับเครื่องเซ่น นั่นคือข้าวจ้ำ จะเก็บข้าวได้เป็นจำนวนกี่ตลอด
๓. ห้ามกินของเซ่นก่อนท่าน

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวในระดับหมู่บ้าน หรือการเข้ากรรมบ้านนั้น นอกจากข้าวจ้ำ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีแล้ว ความร่วมมือของชาวบ้านก็คือกลไกสำคัญที่ทำให้พิธีกรรมนี้สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี และแสดงถึงความสามัคคีและความเข้มแข็งของกลุ่มชน

๓.๑.๒ พิธีเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ

เจ้าพญาหลวงหาญ เป็นผีประจำคุ้มกุหลาบป่า คุ้มเอื้องฟ้า กับคุ้มบัวตอง ซึ่งเชื่อว่าเป็นผีจากหลวงน้ำทาที่ชาวไทลื้อทำพิธีซื้อมาเพื่อขอให้ท่านมาอยู่ด้วย และคอยคุ้มครองลูกหลานชาวไทลื้อ ผู้ทำหน้าที่ข้าวเจ้าของเจ้าพญาหลวงหาญ คือ นายแก้ว อินตะแก้ว ซึ่งอาศัยอยู่ในคุ้มเอื้องฟ้า และได้เป็นข้าจ้เพราะเก็บข้าวสารได้จำนวนคู่คิดกันสามครั้ง

โอกาสในการประกอบพิธี

การเลี้ยงผีเจ้าพญาหลวงหาญนั้น ถ้าครบขวบเมื่อหรือครบกำหนดการเลี้ยง ก็จะมีการเลี้ยงปีละหนึ่งครั้ง คือ จะประกอบพิธีเลี้ยงในวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ ซึ่งจะเป็นการเลี้ยงในวันเดียวกันกับเจ้าพ่อม้าขาวแต่จะทำพิธีในช่วงเวลาที่ต่างกันเล็กน้อย คือเลี้ยงประมาณใกล้เที่ยง เดิมทีนั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่า สาเหตุที่เลี้ยงเวลาใกล้เที่ยงอาจเนื่องมาจากต้องรอชาวบ้านเสร็จจากการไปร่วมพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวที่กำหนดให้เข้าร่วมพิธีเลี้ยงกันทั้งหมดที่บ้านก่อน แต่จากการสอบถามชาวบ้านได้ความว่า การกำหนดว่าจะเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญในเวลาใดนั้น เกิดจากการสังเกตว่าส่วนใหญ่แล้วท่านจะมารับเครื่องเช่นเวลาใด และได้ข้อสรุปว่าควรเลี้ยงเวลาเที่ยงเนื่องจากข้าจ้มักจะมีข้าวได้จำนวนคู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

วันที่ประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญนั้นนับเป็นวันกรรมเช่นกัน เรียกว่า กรรมเดือนแปด คือ มีการกำหนดให้ทุกคนหยุดงาน ห้ามทำอะไรทำสวนมีจะนั้นอาจได้รับอันตรายเช่น ูกัก ผึ้ง หรือ แตนต่อย

การเตรียมสถานที่

ชาวไทลื้อที่นับถือเจ้าพญาหลวงหาญ ได้สร้างหอเจ้าพญาหลวงหาญไว้บนเนินป่าห้วยเครื่องมือ บริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้าน (หนทางเข้าถึงค่อนข้างลำบากเพราะเป็นทางเดินตามลำห้วยเล็ก ๆ ซึ่งมีความชันและ) มีลักษณะเป็นเรือนขนาดเล็กมีระดับสูงขึ้นมาจากพื้นดินเพียงเล็กน้อย (สามชั้นบันได) และสามารถจุคนได้ประมาณ ๑๐ - ๑๕ คน หึ่งสำหรับวางเครื่องเช่นยกสูงจากพื้นเล็กน้อย โดยก่อนหน้าวันกรรมหรือวันเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็จะช่วยกันแผ้วถางหญ้าที่ขึ้นอยู่บริเวณรอบหอ และปักตาแหลวตรงทางขึ้นไปสู่หอเจ้าพญาหลวงหาญ แต่ไม่มีข้อความแจ้งเหมือนตาแหลวเจ้าพ่อม้าขาวว่าคนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้า

ภาพที่ ๕ การปักตาแหลวตรงบริเวณทางขึ้นหอเจ้าพญาหลวงหาญ

การเตรียมเครื่องเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญในปีนี้ (๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐) สัตว์ที่ใช้เลี้ยงคือไก่ และมีการเรียเงินกันครอบครัวละ ๑๐ บาท โดยชาวบ้านบอกว่าเหตุที่ใช้ไก่ในเช่นหรือเลี้ยงท่านนั้นเนื่องจาก เจ้าพญาหลวงหาญไม่นิยมกินเนื้อหมู

ผู้เข้าร่วมพิธี

ในอดีตนั้น การประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญได้กำหนดข้อห้ามคนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้าอย่างเคร่งครัด แต่ปัจจุบันข้อห้ามดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไป ผู้วิจัยจึงสามารถเข้าร่วมพิธีได้

ผู้เข้าร่วมพิธีในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐ นี้ ประกอบด้วยนายแก้ว อินตะแก้ว ชาวจำ ซึ่งต้องทำหน้าที่ติดต่อกับผีเจ้าพญา ด้วยการเก็บเมล็ดข้าวสารเพื่อเสี่ยงทาย ส่วนผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ มักจะเป็นชาวไทลื้อที่อยู่ในวัยอาวโสและวัยทำงาน และสังเกตได้ว่าไม่มีวัยรุ่นและเด็กเข้าร่วมพิธีเลย (อาจเป็นเพราะพิธีเลี้ยงในปีนี้ตรงกับวันศุกร์ เด็ก ๆ ต้องไปโรงเรียน)

บุคคลสำคัญอีกผู้หนึ่งในพิธีเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ คือ นายอินเป็ก ยศทวงศ์ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยโก้น มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ ผู้ใหญ่บ้านท่านนี้ไม่ได้ไปร่วมประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวซึ่งจัดขึ้นในวันเดียวกันนี้ ทั้ง ๆ ที่ถือกันว่าเจ้าพ่อม้าขาวคือผีบ้านหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นพญาแห่งผีทั้งหลายของหมู่บ้าน ซึ่งชาวไทลื้อต้องเคารพและเข้าร่วมพิธีเลี้ยงท่าน เหตุการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ชาวบ้านในคุ้มใดที่นับถือผีคนใดมักจะทำให้ความสำคัญกับผีประจำคุ้มของตนมากกว่าการถือผีเจ้าพ่อม้าขาวที่ได้กำหนดให้เป็นธรรมเนียมในการนับถือร่วมกันทั้งหมู่บ้าน เหตุผลสนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าวคือ การที่ชาวจำได้เล่าเรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์ของผีประจำคุ้มของตนว่ามีอำนาจช่วยเหลือลูกหลานในคุ้มได้ดีกว่าเจ้าพ่อม้าขาว และสังเกตพบว่าผู้เข้าร่วมพิธี

เลี้ยงผีเจ้าพ่อม้าขาวในปีนี้มีจำนวนไม่มากเท่าที่ควร โดยส่วนใหญ่จะฝากดอกไม้เทียนและเงินค่าเครื่องเช่นมาสมทบในพิธี เพราะเจ้าตัวคิดที่จะต้องเข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีประจำคุ้มของคน

เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญในการเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ มีความคล้ายคลึงกับเครื่องประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว คือ

๑. ดอกไม้สีขาว (ไม่นิยมใช้ดอกไม้สีอื่น โดยมากนิยมใช้ดอกฝ้ายสีขาว)
๒. เทียน ๔ คู่
๓. ไข่
๔. คนโท
๕. กาน้ำ
๖. ข้าวสาร
๗. ข้าวเหนียว
๘. น้ำคั้น
๙. สุราพื้นบ้าน
๑๐. กระทงใบตองสำหรับใส่เครื่องเช่น

ภาพที่ ๖ เทียนและดอกไม้ขาวที่ใช้ประกอบพิธี

สำหรับเครื่องเช่นที่เป็นไถ่นั้น ชาวบ้านช่วยกันชำแหละในที่บริเวณหอเจ้าพญาหลวงหาญและนำมาคั้นจนสุกแล้วยกขึ้นมาใส่ชามและนำมาวางไว้บนหิ้ง พร้อมด้วยเครื่องประกอบพิธีอื่นๆ คือ กระทงใบตอง กระจาดดอกไม้เทียน น้ำคั้น สุราพื้นบ้าน ฯลฯ

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีการเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ เริ่มในช่วงเวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. ผู้ที่มาร่วมพิธีจะคัดข้าวเหนียวจากกระติบของคนใส่รวมกันในกระติบข้าวใบใหญ่ใบหนึ่งที่เตรียมไว้ พร้อมกับนำดอกไม้ เทียนไปวางรวมกันในกระจาด นำขามไถคั้นวางใกล้กับกระติบข้าว จากนั้นข้าวจ้ำ ก็จะ

เป็นผู้นำในการประกอบพิธีโดยกล่าวคำไหว้ผี เชิญผีเจ้าพญาหลวงหาญลงมารับเครื่องเลี้ยง ในการเก็บข้าวครั้งนี้ ข้าวจำเก็บได้ถึง ๑๒ กู่ จึงเริ่มทำพิธีเลี้ยง โดยมีผู้อาวุโสช่วยกันจำข้าวกับอาหารวางลงในกระทงใบตอง แล้วต่างคนต่างก็เอ่ยปากขอพรจากเจ้าพญาหลวงหาญให้ท่านช่วยในสิ่งที่ตนต้องการ ในขณะที่ทำพิธีเลี้ยงโดยข้าวจักกล่าวถ้อยคำเพื่อขอขมา และวิงวอนให้ท่านช่วยคุ้มครองลูกหลานอยู่บ้าน ได้มีผู้หญิงคนหนึ่งถือสวิงเดินกวัดแกว่งและทำท่าช้อนเอาใบไม้ และแมลงต่างๆ แล้วเอาทิ้งลงกองไฟ และชาวบ้านก็จะช่วยกันพูดว่า “...หนู แมลง แมงป่องทั้งหลายก็หายหมดหายเสีย บ่มารบกวนหมู่เฮาแล้ว” การกระทำดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์เสมือนหนึ่งว่า แมลง และศัตรูพืชทั้งหลายจะถูกกำจัดให้หมดไปด้วยเปลวไฟและไม่มารบกวนชาวไทลื้อในปีนี้

ภาพที่ ๗ หญิงชรานำสวิงไล่ช้อนแมลงเพื่อทิ้งลงกองไฟ

หลังจากรอเวลาผ่านไปประมาณ ๑๐ นาที ข้าวจักก็จะเสียดสีจะคว่าท่านอิมหรือยัง โดยการเก็บเมล็ดข้าวเป็นระยะ ๆ แต่ปรากฏว่าเก็บครั้งใดก็ยังไม่ได้จำนวนกู่ (จำนวนกู่ที่กำหนดต้องเป็นคู่ทาบจริง ๆ คือ กู่ ๔ กู่ ๘ กู่ ๑๒ ถ้าได้กู่ ๕ กู่ ๖ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่ากู่คี่ นั้น ถือว่ายังไม่ถูกต้อง) เมื่อเข้าใจว่าเจ้าพญาหลวงหาญไม่อิม ข้าวจักก็ให้ผู้เฒ่าผู้แก่เวียนกันจำข้าวและโกใส่ลงในกระทงใบตองเพิ่มอีก จนกระทั่งเวียนมาถึงคราวที่ผู้ใหญ่บ้านจำข้าว ข้าวจักก็ยังเก็บข้าวได้จำนวนคี่ถึงตอนนี้เพื่อผ่อนคลาบบรรยากาศที่เริ่มกังวลของชาวบ้าน ข้าวจักก็กล่าวในเชิงตลกกว่า สงสัยเจ้าพญาหลวงหาญจะ ไปร่วมรับประทานอาหารเครื่องเซ่นกับเจ้าพ่อม้าขาว

ข้าวจักยังพยายามเก็บเมล็ดข้าวและนับจำนวนต่อไป จนสุดท้ายก็เก็บได้ ๘ กู่ ติดต่อกันหลายครั้งเลยถือว่าเจ้าพญาหลวงหาญท่านรับประทานอาหารเครื่องเซ่นจนอิมแล้ว จึงเก็บสำหรับอาหารในหิ้งของท่านและอาหารที่ชาวบ้านช่วยกันปรุง คือ ยำไก่ มาล้อมวงรับประทานอาหารร่วมกันในบริเวณหอเจ้าพญาซึ่งผู้วิจัก็ได้ร่วมรับประทานอาหารด้วย ชาวบ้านบอกว่าอาหารทั้งหลายที่นำมาปรุงในวันนี้ควรรับประทานร่วมกันในที่แห่งนี้ให้หมดเพราะไม่เหมาะที่จะนำไปรับประทานต่อที่บ้าน เมื่อรับประทานอาหารร่วมกันอย่างอิมหน้าสำราญแล้วต่างก็ทยอยแยกย้ายกันกลับบ้าน ไม่มีการตั้งวงเล่นไพ่แต่อย่างใด

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพิธีกรรม

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพิธีเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญนั้นก็คล้ายคลึงกับความเชื่อ และข้อห้ามในการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว นั่นคือ การถือกรรม ผู้คนไม่ควรออกไปทำงานนอกบ้านเพราะจะทำให้เจ้าพญาไม่พอใจได้ และห้ามทำสิ่งไม่ดีต่อหน้าหอยของท่านในวันเลี้ยง เช่น ทะเลาะวิวาท หรือคำติถูกทูลาน และห้ามกินเครื่องเซ่นก่อนท่าน

๓.๑.๓ พิธีเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา

เจ้าพญาจอมผา คือผีบ้านหรือเทวดาบ้านซึ่งนับถือกันในกลุ่มชาวไทลื้อ คุ่มชบาทอง และชบาไพร

โอกาสในการประกอบพิธี

ชาวบ้านไทลื้อจะประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพญาจอมผาปีละ ๒ ครั้ง โดยเลี้ยงในช่วงวันและเวลาเดียวกันกับการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว คือ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ และขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ มีรูปแบบการเลี้ยงเป็น “สองปีสาม สามปีไขว่” คือ ๒ ปีติดกันเลี้ยงด้วยไก่ แต่ในปีที่ ๓ เลี้ยงด้วยหมู

การเตรียมสถานที่

หอเจ้าพญาจอมผาตั้งอยู่ไ้บนเนินป่าใกล้หมู่บ้านคุ่มชบาทอง หรือบริเวณห้วยแห้วซึ่งเป็นลำห้วยขนาดเล็ก ไหลผ่านหมู่บ้านมีน้ำไหลตลอดปี หอเจ้าพญาจอมผามีลักษณะเป็นเรือนขนาดปานกลาง และยกพื้นสูง และสามารถจุคนที่เข้าร่วมพิธีบนหอได้ประมาณ ๑๕ – ๒๐ คน หิ้งสำหรับวางเครื่องเซ่นยกสูงจากพื้นเล็กน้อย โดยก่อนหน้าวันเลี้ยงเจ้าพญาหลวงหาญ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็จะช่วยกันแผ้วถางหญ้าที่ขึ้นอยู่บริเวณรอบหอ แต่ไม่มีการปักตาแหลวตรงทางขึ้นไปสู่หอเจ้าพญาจอมผา

ผู้เข้าร่วมพิธี

การเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา ผู้วิจัยก็มีโอกาสเข้าร่วมพิธีทั้ง ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. (ผู้วิจัยรีบมาร่วมพิธีหลังจากเข้าร่วมพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว) และวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐

ข้าวจ้างผู้ทำหน้าที่ประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา คือนายจันทร์แก้ว ใจแก้ว อายุ ๕๐ ปี มีอาชีพค้าขาย ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโสและชายหญิงวัยกลางคน โดยวัตถุประสงค์ของการมาร่วมทำพิธีเลี้ยงในวันแรกคือ เพื่อการแก้บนที่ได้เคยขอพรจากท่านไว้ ส่วนการเลี้ยงใน

วันที่สอง ที่เรียกว่าการเลี้ยงขวงเมื่อนั้น เป็นการเลี้ยงตามประเพณีคือเมื่อครบกำหนดก็ต้องทำพิธีเลี้ยง โดยการเลี้ยงครั้งนี้ชาวบ้านก็ถือโอกาสวิงวอนและขอพรจากท่านอิศวรหนึ่ง

เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญในการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา ปี ๒๕๕๐ นี้ แตกต่างจากการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวและเจ้าพญาหลวงหาญ คือ สัตว์ที่นำมาทำเป็นเครื่องเลี้ยงไม่ใช่ไก่ แต่เป็นหมูดำ เพราะชาวบ้านบอกว่าถึงกำหนดปีที่เจ้าพญาจอมผาจะกินเนื้อหมู ดังนั้นการเรียกรไเงินสำหรับซื้อเครื่องเลี้ยงจึงค่อนข้างแพงกว่าการเลี้ยงผีคุ้มอื่น ๆ คือเก็บเงินครัวเรือนละประมาณ ๕๐ บาท โดยแบ่งไปเป็นค่าเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว ๑๐ บาท ที่เหลือ ๔๐ บาทคือค่าเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา

เครื่องประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา มีดังนี้

๑. ดอกไม้สีขาว
๒. เทียน ๔ คู่
๓. หมูดำ (ราคาประมาณ ๒,๐๐๐ บาท)
๔. คนโท
๕. กาน้ำ
๖. ข้าวสาร
๗. ข้าวเหนียว
๘. น้ำดื่ม
๙. สุราพื้นบ้าน
๑๐. กระทงใบตองสำหรับใส่เครื่องเซ่น

สำหรับเครื่องเซ่นที่เป็นหมูนั้น ชาวบ้านลงมือฆ่าโดยใช้ค้อนทุบแล้วช่วยกันชำแหละบนลานดิน บริเวณหอเจ้าพญาจอมผา และจากนั้นนำส่วนต่าง ๆ ของหมูที่ชำแหละมาต้มจนสุกแล้วยกขึ้นมาใส่ชามและนำมาวางไว้บนหิ้งพร้อมด้วยเครื่องประกอบพิธีอื่นๆ ขณะรอประกอบพิธี ชาวบ้านต่างก็ตั้งวงสนทนากันอย่างสนุกสนานแต่ยังไม่มีการดื่มเหล้าเพราะถือว่าไม่ควรดื่มหรือกินก่อนเจ้าพญาจอมผา

ภาพที่ ๘ ชาวบ้านช่วยกันชำแหละหมูดำที่นำมาเป็นเครื่องเลี้ยง

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา เริ่มใน เวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. ผู้เข้าร่วมพิธีจะนำดอกไม้เทียนไปวางรวมกันในกระเจาด นำหัวหมูต้มสุกวางไกล่บนหิ้ง ทุกคนมารวมตัวกันและพนมมือไหว้สา ข้าวจ้ำจะเป็นตัวแทนในการเชิญผี เก็บและนับเมล็ดข้าวเสียดว่าท่านมารับเครื่องเช่นหรือยัง จากนั้นข้าวจ้ำก็ทำหน้าที่จ้ำข้าวเหนียวที่ทุกคนครรวมกันในกระติบ การจ้ำนั้นข้าวจ้ำใช้ไม้ตีบวางลงในใบตอง โดยวางทั้งลาบหมู และ หมูปิ้ง จากนั้นก็ลองเก็บข้าวสารดูว่าท่านอิ่มหรือยัง ในการเก็บข้าวครั้งนี้ ข้าวจ้ำเก็บได้ ๖ ถู ๓ ครั้ง ถือว่าท่านอิ่มแล้วจึงร่วมกันไหว้สาอีกครั้งนับเป็นอันเสร็จพิธี

ชาวบ้านที่ร่วมพิธีก็นำเครื่องเลี้ยงเหล่านั้นมาปรุงและรับประทานร่วมกัน บางคนก็ดื่มเหล้าและบางกลุ่มก็ตั้งวงเล่นไพ่จนถึงบ่าย

ภาพที่ ๕ ข้าวจ้ำนับเมล็ดข้าว

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผานั้นก็คล้ายคลึงกับความเชื่อและข้อห้ามในการเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาวและเจ้าพญาหลวงหาญ

๓.๑.๔ พิธีเลี้ยงเจ้าตุ้มฮอน

โอกาสในการประกอบพิธี

การประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าตุ้มฮอนนั้นกระทำในวันเดียวกับการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา คือเลี้ยงในวันเดียวกันทั้งสองครั้งแต่จะประกอบพิธีหลังจากเสร็จพิธีของเจ้าพญาจอมผาก่อน

การเตรียมสถานที่

เจ้าตุ้มฮอน คือ ฝั่บ้านหรือเทวดาบ้านซึ่งนับถือกันในกลุ่มชาวไทลื้อ คุ่มชบาทอง และสมาชิกบางส่วนของกลุ่มชบาไพร ในขณะที่ชาวบ้านสร้างหอให้เจ้าพญาจอมผาในลักษณะที่มีขนาดใหญ่พอสมควร แต่เจ้าตุ้มฮอนเป็นผีที่ไม่มีการสร้างหอหรือศาลให้อยู่ มีเพียงการทำเพิงเล็ก ๆ

(ลักษณะคล้ายศาลเพียงตา) คือปักเสาตีมุม คอกแผ่นไม้วางไว้ให้ได้ขนาดประมาณครึ่งเมตร ตั้งไว้ได้กอไผ่ไว้

การเตรียมสถานที่นั้นชาวบ้านไม่ได้ทำไว้ล่วงหน้าแต่มาช่วยกันแผ้วถางหญ้าในบริเวณพิธีในวันประกอบพิธีเลย นอกจากนี้ ตาแหลวที่ใช้ปักในบริเวณพิธีก็มีการสานก่อนหน้าจะเริ่มพิธีเพียงไม่กี่นาที โดยเมื่อสานเสร็จจะนำเลื้อยคอกหมูที่นำมาเป็นเครื่องเลี้ยงนั้นทาตรงตาแหลว จากนั้นนำไปปัก ๔ มุมรอบห่อเจ้าตุ้มมอน

ภาพที่ ๑๐ ชาวบ้านสานตาแหลวสำหรับปักหน้าห่อเจ้าตุ้มมอน

ผู้เข้าร่วมพิธี

ชาวบ้านที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าตุ้มมอน คือ นายบุญมี บุญสวรรค์ อายุ ๕๕ ปี อยู่คุ้มชบาทอง ประกอบอาชีพทำไร่ และรับจ้างทั่วไป ส่วนผู้เข้าร่วมพิธีคนอื่นๆ นั้นก็คือกลุ่มเดียวกันกับที่อยู่ร่วมพิธีเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา

เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญในการเลี้ยงเจ้าตุ้มมอน ก็คล้ายกับเครื่องประกอบพิธีของเจ้าพญาจอมผา คือ

๑. คอกไม้สี่ขา
๒. เทียน ๔ คู่
๓. หมูคำ
๔. คนโท
๕. กาน้ำ
๖. ข้าวสาร
๗. ข้าวเหนียว
๘. น้ำคั้น

๕. สุราพื้นบ้าน

๑๐. กระทงใบตองสำหรับใส่เครื่องเซ่น

๑๑. หมอน

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีเลี้ยงเจ้าผู้หมอน เริ่มในเวลาประมาณ ๑๒.๐๐ น. ผู้เข้าร่วมพิธีจะนำดอกไม้ เทียน ไปวางรวมกันในจานสังกะสี นำกาน้ำ หมอน แก้วสุรา และน้ำคั้นวางบนห่อเจ้าผู้หมอน และบนพื้นดินข้าง ๆ ห่อ ข้าวเจ้าจะเตรียมกระทงใบตอง ซึ่งมีทั้งหมดจำนวน ๕ ใบ และแก้วใบเล็ก ๆ ประมาณ ๘ ใบวางรวมกันในกระทง สำหรับให้ชาวบ้านใส่เครื่องเซ่นและเงินเหรียญ จากนั้นชาวบ้านมารวมตัวกันและพนมมือไหว้ ขั้นตอนการเชิญผีรวมทั้งความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเลี้ยงเจ้าผู้หมอนมีรายละเอียดเช่นเดียวกับการเลี้ยงเจ้าพญาจอมผา

นอกจากการเลี้ยงผีในระดับหมู่บ้าน และในระดับคุ้มซึ่งได้กำหนดช่วงเวลาในการเลี้ยงไว้อย่างชัดเจนแล้ว ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก้นยังมีพิธีเลี้ยงผีในระดับปัจเจก ทั้งนี้ในพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อม้าขาว เจ้าพญาหลวงหาญ เจ้าพญาจอมผา และเจ้าผู้หมอนในระดับปัจเจกหรือการเลี้ยงส่วนตัวนั้น มักจะเป็นการเลี้ยงเพื่อบนบานขอความช่วยเหลือและเลี้ยงแก้บนเมื่อคนได้ตามสิ่งที่ขอแล้ว โดยสามารถกระทำในช่วงเวลาใดก็ได้ ยกเว้นช่วงเข้าพรรษาที่ไม่มีการเลี้ยงเนื่องจากความเชื่อที่สืบทอดกันมาว่า ช่วงเข้าพรรษาบรรดาผีประจำหมู่บ้านและประจำคุ้มทั้งหลายจะถือศีลและไม่มารับเครื่องเซ่น แต่จากการสังเกตจะพบว่าพิธีเลี้ยงผีในระดับปัจเจกนี้ ส่วนใหญ่นิยมกระทำพร้อมกันหลายครอบครัวในช่วงสงกรานต์ คือในยามที่ลูกหลานต่างพากันกลับมาเยี่ยมบ้าน พ่อแม่ผู้ปกครองก็จะพาลูกหลานของตนไปทำพิธีเลี้ยงแก้บนที่ผีหมู่บ้านหรือผีประจำคุ้มได้คอยคุ้มครองตลอดระยะเวลาที่อยู่ต่างจังหวัด จากนั้นก็จะถือโอกาสบนบานใหม่อีกครั้ง

ผู้ทำหน้าที่ประกอบพิธีคือข้าวจ้างเช่นเดียวกับการเลี้ยงระดับหมู่บ้าน เมื่อกำหนดเวลาแน่นอนได้แล้วว่าจะทำพิธีเลี้ยงผี ผู้ที่ต้องการเลี้ยงก็จะเอาสวดยดอกไม้ไปเชิญข้าวจ้างให้มาช่วยประกอบพิธี จากนั้นก็นัดหมายกันในบรรดาเครือญาติว่าบ้านหลังใดสะดวกจะเลี้ยงพร้อมกันบ้าง เมื่อถึงวันเลี้ยงแต่ละครอบครัวต่างก็ทยอยกันมายังบริเวณหอผี และเตรียมเครื่องเซ่นมาพร้อมสรรพ แล้วลงมือฆ่าพร้อมฆ่าแหละในเขตพิธี พิธีเลี้ยงผีระดับปัจเจกนี้ไม่มีการปักดาแหลว ส่วนขั้นตอนของพิธีกรรมก็เป็นลักษณะเดียวกันกับการเลี้ยงผีระดับหมู่บ้าน

ภาพที่ ๑๑ ครอบครัวที่มาเลี้ยงแก็บนเจ้าพ่อม้าขาวร่วมรับประทานอาหาร

๓.๒ พิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องเคราะห์

การส่งเคราะห์ เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นตามความเชื่อของชาวไทยลื้อ ถือเป็นภาระเคราะห์ด้วยการบูชา ปัดเป่าเคราะห์ร้ายให้กลายเป็นดี ผู้ทำหน้าที่ประกอบพิธีคือ หนาน หรือ อาจารย์ผู้ที่เคยผ่านการบวชเรียน มีความรู้และตำราต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรม

สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อ ได้กล่าวถึงการส่งเคราะห์ไว้ว่า

การส่งเคราะห์ เป็นการส่งสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ออกไปจากตัวของผู้มีเคราะห์ เพื่อให้มีการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขปราศจากโรคภัยและอันตรายต่าง ๆ การกระทำพิธีจะมี ๒ ประการคือ ๑) การส่งเคราะห์ตามราศีตามวันเดือนปีเกิด ตามที่หมอดูทำนายว่าคนเกิดวันไหนปีใดจะมีเคราะห์ที่เรียกว่า “การส่งเคราะห์ส่งจน” (จนหน้าจนหลัง) และ ๒) การส่งเคราะห์เมื่อประสบอุบัติเหตุ ทำพิธีโดยพ่อหมอดูเคยบวชเรียนมาแล้วด้วยการส่งสะดวงที่ใส่เครื่องแปด คือ แกงส้ม แกงหวาน มะพร้าว ดาล กล้วย อ้อย หมาก พลู บุหรี่ ข้าวจี เกลือ ข้าวดอก ดอกไม้ รูปเทียน เมื่อทำพิธีเสร็จจะต้องนำสะดวงไปทิ้งนอกบ้าน การส่งเคราะห์นี้เป็นการลดวิตกกังวลและสร้างความมั่นใจรวมทั้งให้กำลังใจในการดำรงชีวิต

(สมใจ แซ่โจ้ว และวีระพงศ์ มีสถาน, ๒๕๔๑ : ๒๕-๒๖)

แต่จากการสัมภาษณ์ นายตัน เทพปัญญา (สัมภาษณ์, ๖ กันยายน ๒๕๕๐) ทำให้ทราบว่า แท้จริงแล้วในกลุ่มชนชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋นมีพิธีกรรมการส่งเคราะห์หลากหลายรูปแบบ เครื่องประกอบพิธีกรรมและคำสวดต่างๆ ก็จะแตกต่างกันไปแล้วแต่ละชนิดของการส่งเคราะห์

พิธีส่งเคราะห์ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น สามารถจำแนกได้ดังนี้

- พิธีส่งเคราะห์เฮิน
- พิธีส่งเคราะห์บ้าน
- พิธีส่งเคราะห์ส่งจน (ส่งจนหน้าจนหลัง, ส่งแดนส่งจน)
- พิธีส่งเคราะห์ส่วนตัว
- พิธีส่งเคราะห์นรา
- พิธีบูชาเทียนลดเคราะห์

๓.๒.๑ พิธีส่งเคราะห์เฮิน

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีส่งเคราะห์เฮิน กระทำเนื่องจากคนในครอบครัวเจ็บป่วยหรือ มีฝันร้ายเกี่ยวกับบ้านหรือฝันถึงสิ่งที่เชื่อว่าเป็นเสนียดจัญไรและอาจนำสิ่งไม่ดีมาสู่คนในบ้าน เช่น ฝันว่าได้เนื้อมาบ้าน เครื่องบินตก หรือบั้งไฟตกใส่บ้าน โดยเฉพาะการฝันว่าเครื่องบินตกนั้น เป็นความฝันที่น่ากลัวของชาวไทลื้อเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากมีคนฝันเห็นเครื่องบินตกใส่หลังคาบ้านหลังใดก็ตามในหมู่บ้านไม่เกินสามวันเจ็ดวัน บ้านหลังนั้นมักมีคนตายเกิดขึ้นเสมอ

การส่งเคราะห์จึงเป็นพิธีกรรมที่จัดกระทำขึ้นเพื่อปัดเคราะห์ หรือไล่เคราะห์ออกจากคนป่วยให้หมดไปและช่วยให้เกิดความเป็นสิริมงคลในเรือนหรือในครอบครัว ส่วนมากมักกระทำในช่วงเย็น เนื่องจากมีความเชื่อว่าเคราะห์ภัยทั้งหลายจะหายตกไปพร้อมกับดวงตะวัน

เครื่องประกอบพิธี

อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีส่งเคราะห์เฮิน มีดังนี้

๑. เครื่องแปล (แกงส้ม แกงหวาน กล้วย อ้อย หมากพลู เมี่ยง บุหรี่ พริกเกลือ ฯลฯ)
๒. รูปปั้นคน ทำเท่าจำนวนสมาชิกในบ้าน
๓. เทียน ๒ คู่
๔. ดอกไม้
๕. สะตวง ไม่คั้นหีบ (กระบะที่ทำจากกาบกล้วย ใช้สำหรับใส่เครื่องแปล รูปปั้น และ ดอกไม้ เทียน)
๖. ขันตั้งอาจารย์ (เทียน ๔ คู่ ฮ้ำขาวฮ้ำแดง (ฝ้ายแผ่น) หมากและเงินตามอัตรา)

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธี

๑. สมาชิกในหมู่บ้าน หรือในคุ้ม
๒. อาจารย์ผู้ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

๑. นำสะดวงที่ใส่เครื่องแปดนั้น ไปวางตรงกลางบ้าน พร้อมทั้งนำเสื้อผ้าของผู้ป่วยวางไว้ได้สะดวง
๒. สมาชิกในบ้านหรือผู้ที่ประสบเคราะห์ (คนป่วย) นั่งหน้าสะดวง ส่วนอาจารย์จะนั่งหลังสะดวง และกล่าวคำตามปี่สาหรือสมุคที่เตรียมมา โดยมีใจความ ปัดเป่าเคราะห์ภัยต่างๆ ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที
๓. คนป่วยหรือสมาชิกในบ้านถ่มน้ำลายรดสะดวงแล้วนำสะดวงนั้นไปวางทางด้านทิศตะวันตกของบ้าน
๔. อาจารย์เอาน้ำมันต์ (น้ำส้มป่อย) มาผสมหรือปะพรมภายในบริเวณบ้านเป็นอันเสร็จพิธีส่งเคราะห์

๓.๒.๒ พิธีส่งเคราะห์บ้าน

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีส่งเคราะห์บ้าน ส่วนมากจะกระทำในช่วงสงกรานต์ หรือวันสังขารล่อง (วันที่ ๑๓ เมษายน) โดยจะทำพิธีพร้อมกันทั้งหมู่บ้านในตอนเช้า และอาจจะแยกทำตามคุ้มต่างๆ เพื่อความสะดวกก็ได้ เช่น คุ้มชบาทองและคุ้มชบาไพรทำพิธีด้วยกันในบริเวณสะพานห้วยแห้ว คุ้มเอื้องฟ้า และเอื้องคอยทำพิธีด้วยกันบริเวณสบห้วยเครือมัน

เหตุที่มีการจัดพิธีกรรมส่งเคราะห์บ้านนั้น อาจเนื่องมาจากมีเหตุร้ายต่าง ๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น โรคระบาด หรือจัดพิธีส่งเคราะห์เพื่อให้คนทั้งหมู่บ้านเกิดความมั่นใจและสบายใจว่าจะอยู่ดีมีสุข ปราศจากเคราะห์ภัย

ในช่วงการเตรียมทำพิธีส่งเคราะห์บ้านนั้นชาวบ้านจะแสดงความสามัคคีกัน โดยการช่วยกันเตรียมงาน เตรียมสะดวงและเรียไรเงิน โดยอาจเก็บเงินหลังคาเรือนละ ๕ - ๑๐ บาท เพื่อเป็นค่าขันตั้งอาจารย์

เครื่องประกอบพิธี

อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีสังเคราะห์บ้าน มีดังนี้

๑. เครื่องแปด (แกงส้ม แกงหวาน กลัวย อ้อย หมากพลู เมียง บุหรี่ พริกเกลือ ฯลฯ)
๒. รูปปั้นคน (แต่ละครอบครัวทำหน้าที่ปั้นรูปคนมาให้เท่าจำนวนสมาชิกในครอบครัวของตน)
๓. เทียน ๒ คู่
๔. ดอกไม้
๕. สะตวง สะตวงในการสังเคราะห์บ้านจะต่างจากสะตวงในงานสังเคราะห์เฮิน คือ จะมีขนาดใหญ่ กว้างและยาวด้านละประมาณ ๒ เมตร ไม่ได้ทำจากกาบกลัวยแต่ทำด้วยไม้ไผ่สานขัดกัน
๖. ขันตั้งอาจารย์ (เทียน ๔ คู่ อัฐวอัฐว (ฝ้ายแผ่น) หมากและเงินตามอัตรา) เครื่องแปด และรูปปั้นที่ใช้ประกอบพิธีนั้น แต่ละครอบครัวก็จะนำมาจากบ้านของตนแล้วนำมาวางรวมกันในสะตวง

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธี

๑. สมาชิกในหมู่บ้าน หรือในคุ้ม
๒. อาจารย์ผู้ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

๑. นำสะตวงที่ใส่เครื่องแปดนั้น ไปวางตรงกลางบริเวณพิธี พร้อมทั้งนำเสื้อผ้าของแต่ละคนวางไว้ได้สะตวง
๒. สมาชิกในหมู่บ้านนั่งหน้าสะตวง ส่วนอาจารย์จะนั่งฝั่งตรงข้ามกับชาวบ้าน และกล่าวคำตามบ๊อบสาหรือสมุคที่เตรียมมา โดยมีใจความปิดเป่าเคราะห์ภัยต่างๆ ใช้เวลาประมาณ ๓๐ นาที
๓. สมาชิกในหมู่บ้านต่างพากันบ้านถ่มน้ำลายรดสะตวงแล้วนำสะตวงนั้นไปวางทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน
๔. อาจารย์เอาน้ำมนต์ (น้ำส้มป่อย) มาผะผายหรือปะพรมผู้ร่วมพิธีและภายในเขตบริเวณงานเป็นอันเสร็จพิธีสังเคราะห์บ้าน

๓.๒.๓ พิธีส่งเคราะห์ส่งจน

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีส่งเคราะห์ส่งจน พิธีส่งจน พิธีส่งจนหน้าจนหลัง หรือพิธีส่งแดนส่งจน คือ พิธีกรรมเดียวกัน เพียงแต่เรียกต่างกันสุดแล้วแต่ว่าใครจะเรียกแบบใด ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะเรียกสั้น ๆ ว่า พิธีส่งจน

การส่งจนเป็นพิธีกรรมที่จะกระทำให้กับคนที่ป่วยหนัก ซึ่งเมื่อนำอายุ วัน เดือน ปีเกิด ให้ผู้รู้หรือหนานได้เทียบกับตำราชะตาเกิดแล้ว พบว่าดวงชะตาคงในช่อง ชะตาคัก ชะตาร้ายหรือร้ายหนัก ซึ่งเป็นเหตุให้เจ้าของดวงชะตานั้นไม่สบายหรือมีเคราะห์ ก็ต้องจัดให้มีพิธีส่งจนเพื่อสะเดาะเคราะห์

จากการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า ชาวไทลื้อที่เป็นอาจารย์หรือหมอขวัญ มักจะมีปื๊บสาอยู่เล่มหนึ่งที่มีการจารึกตารางชะตาชีวิตของคน โดยมีลักษณะเป็นอักษรธรรม หากเทียบเป็นอักษรไทยกลาง ในเฉพาะด้านที่เกี่ยวกับการทำนายชะตาเพื่อส่งจนนั้น อาจเทียบได้ดังนี้

ตารางที่ ๕ ตารางเก้าห้องแสดงตัวพืงตัวจนของคน

วัว (อีสาน)	รุ่ง (สูง) (ประจิม)	แมว (ฮาคเนย์, อังกฤษ)
ช้าง (เหนือ)	ตัวพืงของคน	ราชสีห์ (ใต้)
หนู (พายัพ)	นาค (บูรพา)	เสือ (หริดี)

ที่มา : สรุปจากต้นฉบับปื๊บสาของนายตัน เทพปัญญา (อักษรธรรม)

ในการนับตารางเพื่อเทียบชะตาของคนนั้น ถ้าดูของเพศหญิงจะเริ่มนับจากวัวไปหา รุ่ง ส่วนเพศชายจะเริ่มนับจากเสือไปหานาค จากนั้นจะเทียบว่าตัวใดเป็นตัวพืง (ที่พืงพา) และตัวใดเป็นตัวจน (ตัวที่ทำให้เกิดเคราะห์) แล้วก็ทำพิธีส่งให้ถูกต้องตามชะตา โดยทั่วไปแล้ว ตัวพืงตัวจนก็จะแบ่งเป็นคู่ที่เป็นศัตรูกัน นั่น คือ วัว-เสือ , แมว-หนู, สูง-นาค และช้าง-ราชสีห์

เครื่องประกอบพิธี

อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีสงฆ์ จะแตกต่างจากพิธีสงเคราะห์แบบอื่น คือ

๑. เครื่องสี่ (แกงส้ม แกงหวาน กลัวย อ้อย หมากพลู เมียง บุหรี่ พริกเกลือ ฯลฯ)
๒. รูปปั้นคนป่วย ๒ อัน
๓. เทียน ๒ คู่
๔. ดอกไม้
๕. สะตวง ทำจากกาบกลัวย จำนวน ๒ สะตวง
๖. ชั้นตั้งอาจารย์ (เทียน ๔ คู่ อ้าขาวอ้าแดง (ฝ้ายแผ่น) หมากและเงินตามอัตรา)

เครื่องสี่ที่ใช้ประกอบพิธีนั้น จะจัดใส่ในสะตวงทั้งสองสะตวงจำนวนเท่ากัน และใส่รูปปั้นคนป่วยสะตวงละหนึ่งอัน

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธี

๑. คนป่วย
๒. อาจารย์ผู้ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

๑. นำสะตวงทั้งสองสะตวงที่ใส่เครื่องสี่นั้น ไปวางตรงกลางบริเวณพิธี พร้อมทั้งนำเสื้อผ้าของคนป่วยวางไว้ได้สะตวง
๒. กำหนดตำแหน่งให้คนป่วยนั่งหน้าสะตวง ส่วนอาจารย์จะนั่งฝั่งตรงข้ามกับคนป่วย แล้วทำพิธีสงฆ์
๓. คนป่วยถ่มน้ำลายรดสะตวงแล้วนำสะตวงนั้น ไปวางทางด้านทิศที่เกี่ยวข้องกับชะตาของผู้ป่วย เช่น ถ้าตำราทำนายชะตาเกี่ยวข้องกับข้างและราศีที่คนป่วยก็ต้องนำเอาสะตวงไปทิ้งที่บริเวณทิศเหนือ ๑ สะตวงและทิ้งที่ทิศได้อีกหนึ่งสะตวง
๔. อาจารย์เอาน้ำมันต์ (น้ำส้มป่อย) มาผสมหรือปะพรมคนป่วยและภายในบริเวณบ้านเป็นอันเสร็จพิธีสงเคราะห์

๓.๒.๔ พิธีส่งเคราะห์ส่วนตัว

โอกาสในการประกอบพิธี

โดยปกติแล้ว พิธีการส่งเคราะห์ส่วนตัว จะกระทำก็ต่อเมื่อผู้ป่วยทำพิธีส่งจนแล้ว แต่ปรากฏว่าอาการยังไม่ดีขึ้น จึงต้องมีพิธีการส่งเคราะห์ส่วนตัวให้ผู้ป่วยโดยกระทำในเวลาเย็นหรือพลบค่ำ

การส่งเคราะห์ส่วนตัวนั้น เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญ คือ สะตวง ซึ่งต้องใช้สอกของผู้ป่วยทาบริเวณตัวเพื่อความสะดวกกว้างยาวของสะตวง ทำพิธีส่งเคราะห์ให้คนใดก็ต้องใช้สอกของคนนั้นในการวัดขนาด

เครื่องประกอบพิธี

อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีการส่งเคราะห์ส่วนตัว มีดังนี้

๑. เครื่องสิบสอง (แกงส้ม แกงหวาน กล้วย อ้อย หนากพลู เมี่ยง บุหรี่ พริกเกลือ ฯลฯ)
๒. รูปปั้นคนป่วย
๓. เทียน ๒ คู่
๔. ดอกไม้
๕. สะตวง ไม่คั้นหีอง
๖. ซ่อตุง ๓๖ ซ่อ โดยแยกเป็นฝ้ายเสียบกลางไม้ ๒๔ ซ่อ และซ่อตุงที่ทำจากกระดาษสีขาว-แดง จำนวน ๑๒ ซ่อ ใช้ปักบนสะตวง
๗. ขันตั้งอาจารย์ (เทียน ๔ คู่ อ้าขาวอ้าแดง (ฝ้ายแผ่น) หนากและเงินตามอัตรา)

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธี

๑. คนป่วย
๒. อาจารย์ผู้ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

๑. นำสะตวงที่ใส่เครื่องสิบสองนั้น ไปวางตรงกลางบริเวณพิธี พร้อมทั้งนำเสื้อผ้าของคนป่วยวางไว้ได้สะตวง
๒. กำหนดตำแหน่งให้คนป่วยนั่งหน้าสะตวง ส่วนอาจารย์จะนั่งฝั่งตรงข้ามกับคนป่วย แล้วทำพิธีส่งเคราะห์ส่วนตัว

๓. คนป่วยถ่มน้ำลายรดสะดวงแล้วนำสะดวงนั้นไปวางทางด้านทิศตะวันตก
๔. อาจารย์เอาน้ำมันต์ (น้ำส้มป่อย) มาผสมหรือประพรมคนป่วยและภายในบริเวณบ้านเป็นอันเสร็จพิธีส่งเคราะห์ส่วนตัว

๓.๒.๕ พิธีส่งเคราะห์นรา

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีส่งเคราะห์นรากระทำหลังจากที่ผู้ป่วยทำพิธีส่งจนและส่งเคราะห์ส่วนตัวแล้ว และอาการยังไม่ดีขึ้นหรืออาจทรุดหนักลงกว่าเดิม จึงต้องให้อาจารย์เทียบปีเกิดของคนป่วยเพื่อจะทราบชะตาว่าเป็นอย่างไร โดยทั่วไปชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นเชื่อว่า การที่คนเราเกิดมามีพ่อเกิดแม่เกิดหรือพ่อแดนแม่แดนเป็นผู้ส่งเรามาเกิดและท่านก็ได้แข่งเราไว้ว่า เมื่อถึงปีใดปีหนึ่งเราจะต้องส่งของไปให้ท่าน เช่น กระจก หวี เงิน เสื้อผ้า เครื่องประดับ หรืออาหาร หากเราไม่ทำพิธีส่งของไปให้ท่านก็จะบันดาลให้เรามีอันเป็นไป เช่น เจ็บไข้หรือประสบอุบัติเหตุต่าง ๆ (การกำหนดช่วงอายุที่ต้องทำพิธีส่งของแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน บางคนแดนจะกำหนดปีที่ต้องทำพิธีส่งไว้หลายครั้งเช่น อายุ ๑๕ ปี, ๒๕ ปี และ ๕๐ ปี ดังนั้นหากบุคคลดังกล่าวมีอายุถึงเวลาที่แดนกำหนดส่งก็มักจะมีอาการป่วยไข้ รักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันก็ไม่หาย ทำพิธีส่งเคราะห์ส่วนตัวก็ไม่หาย ควรต้องรีบทำพิธีส่งเคราะห์นรา

เครื่องประกอบพิธี

อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีการส่งเคราะห์นรา มีดังนี้

๑. เครื่องเก้า (แกงส้ม แกงหวาน กล้วย อ้อย หนากพลู เมี่ยง บุหรี่ พริก เกลือ ฯลฯ)
๒. ของที่พ่อเกิดแม่เกิดอยากได้ เช่น หวี กระจก สร้อยแขน กำไลมือ
๓. รูปปั้นคนป่วย (ต้องใช้น้ำเศษผ้าพันรอบเพื่อทำเป็นผ้าห่ม)
๔. เทียน ๒ คู่
๕. ดอกไม้
๖. สะดวง คันเก้าห้อง
๗. ขันตั้งอาจารย์ (เทียน ๔ คู่ ฮ่าขาวฮ่าแดง (ฝ้ายแผ่น) หนากและเงินตามอัตรา)

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธี

๑. คนป่วย
๒. อาจารย์ผู้ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

๑. นำสะดวกที่ใส่เครื่องแก่นั้น ไปวางตรงกลางบริเวณพิธี พร้อมทั้งนำเสื้อผ้าของคนป่วยวางไว้ได้สะดวก
๒. กำหนดตำแหน่งให้คนป่วยนั่งหน้าสะดวก ส่วนอาจารย์จะนั่งฝั่งตรงข้ามกับคนป่วย แล้วทำพิธีส่งเคราะห์นรา
๓. คนป่วยถ่มน้ำลายรดสะดวกแล้วนำสะดวกนั้นไปวางทางด้านทิศตะวันตก
๔. อาจารย์เอาน้ำมันต์ (น้ำส้มป่อย) มาผสมหรือประพรมคนป่วยและภายในบริเวณบ้านเป็นอันเสร็จพิธีส่งเคราะห์นรา

๓.๒.๖ พิธีบูชาเทียนลดเคราะห์

การบูชาเทียนลดเคราะห์ หรือที่คนไทลื้อเรียกว่า “การบูชาเทียน” เป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อหลีกเลี่ยงภัยต่างๆ และเพื่อคุ้มครองผู้บูชาเทียนให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยทั่วไปสามารถกระทำวันใดก็ได้ หากรู้ตัวว่าจะประสบเคราะห์กรรมหรืออนอนฝันร้าย ผู้ที่มีเคราะห์นั้นก็จะซื้อเทียนเล่มละ ๑ บาท แล้วนำไปให้หมอขวัญหรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธีใช้เหล็กจารจารึกคาถาลงบนแท่งเทียนคาถาที่อาจารย์เขียนลงบนเทียนมีดังนี้ “อะนันจะ ตู๊ชะ อะนันตา อติ เตละ อู คาบู่”

หลังจากจารคาถาแล้ว อาจารย์จะเขียนชื่อ นามสกุล วัน เดือน ปีเกิดของเจ้าของเทียนลงไปบนแท่งเทียนด้วย จากนั้นจึงมอบเทียนให้เจ้าของเทียนนำไปจุดต่อหน้าพระประธานในวัดหรือจุดต่อหน้าพระพุทธรูปในบ้านก็ได้ จากการสังเกตจะพบว่าชาวไทลื้อนิยมจุดเทียนลดเคราะห์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ฯลฯ ก่อนเข้าไปทำพิธีในวัดชาวบ้านจะนำเทียนที่อาจารย์เขียนคาถาให้แล้วมาจุดบริเวณใกล้ ๆ ประตูวัด ซึ่งธรรมเนียมการบูชาเทียนและการจุดเทียนลดเคราะห์ยังเป็นสิ่งที่ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

ภาพที่ ๑๒ ชาวไทลื้อจุดเทียนลดเคราะห์ในบริเวณวัด

๓.๓ พิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องขวัญ

ขวัญมีความสำคัญมากสำหรับคนไทย ขวัญไม่มีตัวตนแต่มีอยู่ประจำในตัวคนทุกคนตั้งแต่เกิด คนที่จิตใจเข้มแข็งมั่นคงไม่สะอึกใจง่ายเรียกว่า คนขวัญดี ต่างจากคนขวัญอ่อนที่ตกใจง่าย และมักเจ็บป่วยบ่อย ๆ มีคำกล่าวถึงขวัญมากมายเช่น ขวัญแข็ง ขวัญดี ขวัญอ่อน ขวัญเสีย ขวัญกระเจิง ขวัญหาย ฯลฯ คนไทยเชื่อกันว่าแม้ขวัญเป็นสิ่งที่ไม่เห็นแต่ทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวมีชีวิต เมื่อใดก็ตามที่เกิดความผิดปกติขึ้นกับขวัญ ทำให้ขวัญไม่อยู่กับเจ้าของก็จะทำให้คนนั้นเกิดอาการเจ็บป่วยหรือไม่เป็นปกติ จะต้องทำพิธีสู่ขวัญ หรือเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว (รัตนภาพร เศรษฐกุล, ๒๕๔๒: ๓๓)

ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งอาศัยอยู่ทั้งในคน สัตว์ พืช สิ่งของและเชื่อว่าขวัญของคนมีทั้งหมด ๓๒ ขวัญ ในอดีตชาวไทลื้อจึงมีพิธีสู่ขวัญหลายพิธี ได้แก่ “พิธีสู่ขวัญที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล” คือ พิธีสู่ขวัญคนเจ็บไข้ “พิธีสู่ขวัญบุคคลสำคัญในชุมชน” เช่น พิธีสู่ขวัญพระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน “พิธีสู่ขวัญสัตว์และพืชในการเกษตร” เช่น พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควาย และ “พิธีสู่ขวัญในพิธีเปลี่ยนผ่าน”

พิธีสู่ขวัญในพิธีเปลี่ยนผ่าน (The Rite of Passage) เป็นพิธีสู่ขวัญสำหรับพิธีกรรมส่วนบุคคล นิยมปฏิบัติในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ของชีวิตหรือช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตในชีวิตของปัจเจกบุคคล สำหรับพิธีสู่ขวัญในพิธีเปลี่ยนผ่านของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น คือ พิธีสู่ขวัญนาคน พิธีสู่ขวัญเณร พิธีสู่ขวัญคู่บ่าวสาว และพิธีสู่ขวัญบุคคลที่จะถึง

จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยรวบรวมพิธีสู่ขวัญที่ยังถือปฏิบัติในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ หมู่บ้านห้วยโก๋นได้ทั้งหมด ๔ พิธีด้วยกัน ได้แก่

- พิธีสู่ขวัญคนเจ็บไข้
- พิธีสู่ขวัญคู่บ่าวสาว
- พิธีสู่ขวัญบุคคลที่จะจากถิ่น
- พิธีสู่ขวัญบุคคลสำคัญในชุมชน

๓.๓.๑ พิธีสูข่วณคนเจ็บไข้

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีสูข่วณคนเจ็บไข้เป็นพิธีกรรมการสูข่วณที่สามารถพบเห็นได้บ่อยครั้ง เนื่องจากเมื่อบุคคลใดมีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย ๆ เช่น เป็นไข้ ได้รับอุบัติเหตุ หรือบุคคลที่อยู่ในระยะพักฟื้นตัวจากอาการเจ็บป่วย ญาติพี่น้องก็มักจะจัดพิธีสูข่วณให้เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนป่วย

แม้การสูข่วณคนเจ็บจะสามารถกระทำได้เกือบทุกวัน แต่ก่อนจะทำพิธีสูข่วณาจารย์ก็ต้องหาฤกษ์ยามหรือตรวจสอบตำราหาวันดี วันเสีย เช่น หากเป็นเดือนเก็ง จะไม่สูข่วณในวันอาทิตย์และวันจันทร์ หรือหากเป็นเดือนยี่ จะไม่สูข่วณในวันอังคาร เป็นต้น

ลักษณะการประกอบพิธีและเครื่องประกอบพิธี

การประกอบพิธีสูข่วณคนเจ็บไข้จัดได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ความรุนแรงของอาการป่วย วัสดุ คุณวุฒิ และความสมัครใจของเจ้าภาพผู้จัดพิธี โดยทั่วไปสามารถจำแนกลักษณะการประกอบพิธีสูข่วณคนเจ็บไข้ได้ ๓ ประเภท แบ่งตามลักษณะความรุนแรงของอาการป่วยและลักษณะเครื่องเสวยหลักในขันบายศรี คือ

๑. การสูข่วณไข่หรือสูข่วณกล้วย
๒. การเอาข่วณไก่
๓. การมัดข่วณหลวง

๑. การสูข่วณไข่หรือสูข่วณกล้วย

การสูข่วณไข่หรือการสูข่วณกล้วย เป็นการประกอบพิธีสูข่วณที่ใช้ไข่ หรือกล้วย เป็นเครื่องเสวย มักใช้กับผู้มีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย เช่น ปวดศีรษะ เป็นไข้หวัด และนิยมสูให้กับเด็กที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ผู้ที่เป็นน้อย (ผ่านการบวรณ) และผู้สูงอายุบางคนก็นิยมสูข่วณกล้วยด้วยเหตุผลเรื่องความประหยัดและความคุ้นเคย การสูข่วณไข่หรือกล้วยไม่มีพิธีรีตองมากนัก เพราะเป็นพิธีสูข่วณขนาดเล็ก ไม่มีการเข็บขันบายศรี แต่จะจัดกล้วย หรือไข่ กระจก หวี ขนม เสื้อผ้าของผู้ป่วย และดอกไม้ เทียน จัดไว้รวมกันในขันบายศรีซึ่งอาจจะเป็นถาดหรือกระด้ง จากนั้นจัดดอกไม้และ เทียนอย่างละ ๔ คู่ พร้อมเงินค่าครู (ตามศรัทธา) ใส่ไว้ในจานขึ้นตั้งนำไปวางรวมกันในขันบายศรี

๒. การเอาขวัญไก่

หากเครื่องเสวยที่ใช้ประกอบพิธีสู่ขวัญเป็นไก่ต้ม ชาวไทลื้อจะเรียกว่า “การเอาขวัญ” ไม่เรียกว่า การสู่ขวัญ เหมือนกรณีที่เครื่องเสวยเป็นไข่หรือกล้วย โดยทั่วไปการเอาขวัญไก่อ้มักมีกล้วยเป็นเครื่องประกอบอยู่ด้วย และบุคคลที่เหมาะสมสำหรับการประกอบพิธีเอาขวัญไก่ คือ คนที่มีครอบครัว ผู้สูงอายุ ผู้ที่เป็นที่นับถือของชุมชน ผู้ที่เป็นหนาน(ผ่านการบวชพระ) และผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยค่อนข้างรุนแรง

การจัดเครื่องบายศรี ส่วนใหญ่ถูกหลานผู้ป่วยหรือญาติพี่น้องที่มีฝีมือในการเย็บบายศรีจะนำไปตองมาเย็บบายศรีนมแมวในลักษณะของบายศรีชั้นเดียว แต่ในบางรายก็ไม่พิถีพิถันในการทำบายศรีแต่จะวางเครื่องเสวยทั้งหมด ลงในขันโตก หรือถาดข้าว (โก๊ะข้าว) แทน เพื่อความสะดวกประหยัดเวลา เครื่องประกอบพิธีในขันบายศรีหรือขันโตก ประกอบด้วย

๑. ไก่ต้ม ๒ ตัว (ใส่ในขาม)
๒. กล้วยสุก ๒ ผล
๓. เครื่องประดับ เช่น กระจก หวี
๔. เสื้อผ้าของผู้ป่วย
๕. ดอกไม้
๖. ขนมน (มักเป็นขนมห้างเพื่อความสะดวก)
๗. ข้าวเหนียว ๑ ปั้น
๘. หมาก
๑๐. พลุ
๑๑. เมียง
๑๒. ยาสูบ
๑๓. อ้อย

การเอาขวัญไก่อ้มักมีการเตรียมขันตั้งอาจารย์ไว้ด้วย เครื่องขันตั้งประกอบด้วย หมาก ๑ ห้ว พลุ ๑ แหลบ เทียน ดอกไม้ อ้าขาว อ้าแดง เหล้าขาว ๑ ขวด และเงินค่าครูตามแต่ศรัทธาของเจ้าภาพ

๓. การมัดขวัญหลวง

ในกรณีที่ผู้ป่วยมีอาการสาหัส หากญาติพี่น้องมีความเห็นว่าผู้ป่วยมีอาการรุนแรงถึงขั้นอาจเสียชีวิตได้ จึงจะตัดสินใจให้มีการทำพิธีมัดขวัญหลวงซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการประกอบพิธีถึง ๓ วัน พิธีมัดขวัญหลวงนับว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญในการสู่ขวัญคนเจ็บไข้ เนื่องจากชาวไทลื้อเชื่อว่าเป็นพิธีกรรมที่ค่อนข้างศักดิ์สิทธิ์ หากผู้ป่วยชะตายังไม่ถึงขนาดก็จะหายจากอาการเจ็บป่วยได้เร็ววัน แต่ตรงกันข้าม หากผู้ป่วยถึงคราวสิ้นชีวิตแล้ว หลังจากทำพิธีมัดขวัญหลวงไม่เกิน ๑ - ๒ วัน ผู้ป่วยก็จะเสียชีวิตไปอย่างรวดเร็วเช่นกัน

นอกจากนี้ ชาวไทลื้อยังเชื่ออีกว่า อาจารย์ที่จะประกอบพิธีมัดขวัญหลวงต้องเป็นคนขวัญแข็งและมีของค้ำคุ้มครองด้วยถึงจะทำพิธีนี้ได้ หากเป็นคนขวัญอ่อนอาจจะเกิดอันตรายกับอาจารย์ผู้ประกอบพิธีเพราะผีที่จะมาเอาวิญญาณคนเจ็บอาจจะโกรธแค้นและตามมาทำร้ายอาจารย์

นายตัน เทพปัญญา (สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๐) หรือหนานตันเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ตนเคยได้ประกอบพิธีมัดขวัญหลวงให้ผู้สูงอายุคนหนึ่งในหมู่บ้าน หลังจากทำพิธีในคืนที่ ๓ คนก้นอนฝันร้ายโดยในฝันมีชายคนหนึ่งรูปร่างสูงใหญ่ หน้าตาดุคั้น ตรงเข้ามาทำร้ายตน และต่างฝ่ายต่างต่อสู้กัน หนานตันถูกทุบบริเวณด้านหลัง ส่วนชายแปลกหน้าก็ถูกหนานตันฟันสอกกลับไปเช่นกัน จากนั้นเมื่อตื่นนอนตอนเช้า หนานตันก็พบว่าตนมีอาการปวดหลังเป็นอย่างมากและมีอาการเช่นนี้ต่อเนื่องมาเป็นสัปดาห์จึงหายปวด ทั้งนี้หนานตันเชื่อว่าผู้ที่มาทำร้ายตนในฝันคือผี หรือผู้ทำหน้าที่เอาวิญญาณผู้สูงอายุคนที่หนานตันประกอบพิธีมัดขวัญหลวงให้ เมื่อมัดขวัญหลวงและผู้ป่วยทุเลาจากอาการป่วยทำให้ผีโกรธแค้นเลยจะมาเอาชีวิตอาจารย์ผู้ทำพิธีแทน หากเป็นคนขวัญอ่อนก็อาจจะเสียชีวิตได้ คั้งนั้นพิธีมัดขวัญหลวงจึงไม่ใช่พิธีที่จะกระทำได้ทั่วไป แต่จะกระทำในคราวที่พิจารณาแล้วเห็นว่ามีความจำเป็นจริงๆ เท่านั้น

การมัดขวัญหลวงจะประกอบพิธีในช่วงตอนหัวค่ำ หรือกลางคืน คืนแรกสู่ขวัญผู้ป่วยด้วยกล้วย คืนที่สองสู่ขวัญผู้ป่วยด้วยไข่ และคืนที่สามเป็นการเอาขวัญผู้ป่วยด้วยไก่ เครื่องประกอบพิธีก็จะมีลักษณะเดียวกันกับการสู่ขวัญไข่หรือกล้วยและการเอาขวัญไก่ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ผู้เข้าร่วมพิธี

บุคคลที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสู่ขวัญคนเจ็บไข้ก็คือ

๑. หมอขวัญ หรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธี

๒. ผู้รับการสู่วัณหรือเจ้าของขวัญ

นอกจากหมอขวัญและเจ้าของขวัญแล้ว ในการสู่วัณแต่ละครั้งจะมีญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านใกล้เคียงมาร่วมพิธีด้วยเพราะในขั้นตอนการมอบขวัญตั้งอาจารย์จะต้องให้ญาติพี่น้อง ผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมช่วยกันมอบขวัญตั้งอาจารย์ และมัดขวัญหรือผูกแขนผู้ป่วยต่อจากหมอขวัญ

ขั้นตอนการประกอบพิธีสู่วัณคนเจ็บไข้

ในช่วงวันประกอบพิธี ญาติพี่น้องส่วนหนึ่งจะช่วยกันเตรียมเครื่องบายศรี และขันตั้งอาจารย์ และบางคนอาจรับหน้าที่นำกรวยดอกไม้เทียนไปเชิญหมอขวัญมาประกอบพิธี โดยหมอขวัญมักจะมาประกอบพิธีในตอนค่ำ สถานที่ในการประกอบพิธี ก็คือบ้านของผู้ป่วย การเตรียมบริเวณประกอบพิธีจะเตรียมในลักษณะให้หมอขวัญและผู้รับขวัญหันหน้าเข้าหากัน มีขันบายศรี และขันตั้งอาจารย์ ขวดเหล้าขาวพร้อมแก้วเปล่า ตั้งอยู่ตรงกลาง

หมอขวัญไทยลื้อมักจะถือเคล็ดในการเลือกทิศที่นั่งในการประกอบพิธีด้วย คือ ถ้าวานที่ประกอบพิธีอยู่ในช่วงเดือนข้างขึ้น หมอขวัญจะนั่งในทิศตะวันตกหรือตะวันออก แต่หากประกอบพิธีในช่วงเดือนข้างแรม หมอขวัญจะนั่งทางทิศใต้หรือทิศเหนือตามที่เห็นเหมาะสม

โครงสร้างของการประกอบพิธีสู่วัณคนเจ็บ โดยทั่วไปมักมีอยู่ทั้งหมด ๘ ขั้นตอน คือ

- การขึ้นต้นหรืออารัมภบท
- การบรรยายเครื่องบายศรี
- การเรียกขวัญ
- การป้อนขวัญ
- การปิดเคราะห์
- การกวาดโชค
- การมัดขวัญ (ผูกขวัญ)
- การมอบขวัญ

ขั้นตอนการทำพิธีเริ่มจากผู้รับการสู่วัณมอบขวัญตั้งอาจารย์ให้หมอขวัญ หากผู้รับการสู่วัณเป็นผู้หญิงก็จะให้ผู้ชายหรือญาติพี่น้องทำการมอบขวัญแทน หมอขวัญยกขันตั้งขึ้นจรดหน้าผากแล้วกล่าวคำรำลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ จากนั้นจะกล่าวบรรยายเครื่องบายศรีและกล่าวบทเรียกขวัญโดยขึ้นนะโม ๓ จบ แล้วเรียกขวัญพร้อมกับการเก็บเมล็ดข้าว ๓ ครั้ง ถ้าได้จำนวนคู่ทั้งสามครั้ง แสดงว่าขวัญมาแล้ว จึงเริ่มขั้นตอนการป้อนขวัญ

หมอมขอขวัญกล่าวบทป้อนขวัญพร้อมทั้งทำการป้อนขวัญโดยเริ่มจากการจำไก่ คือ ฉีกไก่ แล้วบิควิวเหนียวมาจำแล้ววางลงในถ้วยเปล่าที่เตรียมไว้ หลังจากจำไก่จึงจำกล้วยแล้วป้อนน้ำ คือ เทน้ำคั้นลงในแก้ว จากนั้นกล่าวบทพายน้ำโดยใช้ใบพลูจุ่มน้ำในแก้วพรมไปที่ถ้วยที่ใส่ข้าวป้อนขวัญ ต่อด้วยการฟายเหล่า

ขั้นตอนสำคัญในการสู่ขวัญคือการปิดเคราะห์ เชื่อว่าเป็นขั้นตอนให้ผู้ป่วยหมดเคราะห์ภัย ในการปิดเคราะห์หมอมขอขวัญจะบอกให้ผู้รับการสู่ขวัญคว่ำมือลง และเอาปลายนิ้วแตะที่ขอบแก้วน้ำ แล้วหมอมขอขวัญจะใช้ฝ้ายผูกแขนหรือด้ายคิบลากจากหลังมือเจ้าของขวัญลงไปใ้ในแก้วน้ำ จากนั้นจุดไฟเผาฝ้าย แล้วเอาเศษฝ้ายที่ถูกเผาใส่ลงในแก้วน้ำเป็นทำนองว่า ให้เคราะห์ตกไปด้วยไฟ โหลไปด้วยน้ำ เสร็จแล้วให้ญาติ ๆ นำน่าน้ำในแก้วไปเททิ้ง

หลังจากทำพิธีปิดเคราะห์แล้วหมอมขอขวัญจะกล่าวบทมัดขวัญ และเริ่มผูกแขนผู้ป่วยโดยเริ่มจากผูกแขนซ้ายก่อนแล้วกล่าวคำผูกแขนขวา ต่อมาจึงผูกแขนขวาและกล่าวคำผูกแขนขวา กล่าวอวยพรให้ผู้ป่วยหายจากโรครภัยและลงท้ายด้วยการกล่าวบทคาถาเป็นภาษาบาลี ในขั้นตอนนี้หากมีผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมพิธีด้วย หมอมขอขวัญอาจจะเรียกให้ท่านเหล่านั้นมาช่วยกันผูกแขนผู้ป่วยด้วยก็ได้

ขั้นตอนสุดท้ายของการสู่ขวัญคนเจ็บไข้คือการมอบขวัญให้กับเจ้าของขวัญ แล้วหมอมขอขวัญจึงทำการปลดขันตั้งคือเก็บเอาดอกไม้ เทียนและเงินค่าครูใส่ลงในย่ามของตน นำเครื่องขันตั้งที่เหลือคืนให้เจ้าภาพ จากนั้นญาติพี่น้องจะนำเครื่องบายศรีทั้งหมดไปวางบนเบื้องหัวนอนของผู้รับการสู่ขวัญ และให้เก็บไว้ประมาณ ๑ - ๒ วันเพื่อให้ขวัญอยู่กับเจ้าของ นอกจากนี้ญาติ ๆ มักส้าทับว่าผู้ป่วยอย่าเพิ่งตัดฝ้ายผูกแขนทิ้ง แต่ให้ผูกไว้ประมาณ ๓ - ๕ วันก่อน และไม่ควรใช้ของมีคมตัดแต่ให้ใช้มือดึงด้วยตนเอง แล้วนำฝ้ายเหล่านั้นไปเก็บรักษาไว้เพื่อความเป็นสิริมงคล

เนื้อหาของบทสู่ขวัญ

เนื้อหาในบทสู่ขวัญคนเจ็บไข้เริ่มต้นด้วยการขึ้น นะโม ๓ จบ หรือบทพุทโธมังคะละ กล่าวถึงวันฤกษ์ดีสิ้น ๆ แล้วกล่าวถึงการกำเนิดของคนว่าแต่ละคนเกิดมาแตกต่างกัน ความไม่เที่ยงของสังขาร แล้วกล่าวเชิญขวัญที่ไปอยู่ตามที่ต่างๆ ให้กลับคืนมาหาเจ้าของ ต่อจากนั้นจะเป็นบทป้อนขวัญประกอบด้วยบทป้อนไก่ หรือ ป้อนกล้วย พายนน้ำ ฟายเหล่า ตามด้วยบทปิดเคราะห์ กวาดโชค ผูกขวัญ และบทมอบขวัญ (สมพงษ์ จิตอารีย์, ๒๕๔๕: ๘๖)

๓.๓.๒ พิธีสูชวัญคู่บ่าวสาว

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีสูชวัญคู่บ่าวสาวจัดขึ้นในโอกาสที่ชายหญิงประกอบพิธีแต่งงาน ถือเป็นพิธีใหญ่ และต้องมีการเตรียมตัวล่วงหน้าหลายวัน

เครื่องประกอบพิธี

การประกอบพิธีสูชวัญคู่บ่าวสาว มีการเตรียมเครื่องประกอบพิธีได้แก่ขันบายศรีและขันตั้งอาจารย์ เนื่องจากการสูชวัญคู่บ่าวสาวเป็นพิธีใหญ่จึงมีการจัดขันบายศรีเป็นนมแมวสามชั้น ส่วนใหญ่ผู้ทำหน้าที่เขีนนมแมวคือกลุ่มแม่บ้านหรือผู้ที่ม่ฝีมือในหมู่บ้าน สำหรับขันตั้งอาจารย์มักใส่ไว้ในสตุ่ง ส่วนเครื่องเสวยที่จัดในขันบายศรีก็มีลักษณะเดียวกันกับพิธีสูชวัญคนเจ็บไข้ คือมีไก่ต้ม ๑ คู่ กกล้วยสุก ๒ ผล ฯลฯ

ผู้เข้าร่วมพิธี

บุคคลสำคัญในพิธีสูชวัญคู่บ่าวสาว คือ หมอขวัญ และคู่บ่าวสาว และเนื่องจากพิธีมงคลสมรสถือเป็นพิธีขนาดใหญ่ ต้องอาศัยทั้งกำลังกาย กำลังทรัพย์และระยะเวลาในการเตรียมงาน ดังนั้นเพื่อนบ้านใกล้เคียงและสมาชิกในหมู่บ้านจึงมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงาน โดยมีบทบาทมากน้อยลดหลั่นกันไปตามลำดับความเป็นเครือญาติ หรือระดับความใกล้ชิดสนิทสนม ดังนั้นผู้เข้าร่วมพิธีสูชวัญคู่บ่าวสาวก็คือแขกและสมาชิกในชุมชนที่มาช่วยงานแต่งงานนั่นเอง

ขั้นตอนการประกอบพิธีสูชวัญคู่บ่าวสาว

ขั้นตอนการสูชวัญเริ่มจากหมอขวัญเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ญาติผู้ใหญ่มอบขันบายศรีให้คู่บ่าวสาวโดยหมอขวัญเป็นผู้กล่าวคำมอบขวัญ ขึ้นนะโม ๓ จบต่อด้วยบทพุทธโฆมัง แล้วขึ้นเนื้อหาของบทสูชวัญ กล่าวบรรยายเครื่องบายศรีและกล่าวบทเรียกขวัญพร้อมกับบทสอนคู่แต่งงาน จากนั้นจึงป้อนขวัญ ปัดเคราะห์ กวาดโชค และผูกขวัญ

ในการผูกขวัญ หมอขวัญทำหน้าที่ผูกแขนและมีผู้ช่วยหรือญาติผู้ใหญ่ผูกแขนขวาของเจ้าบ่าวและแขนซ้ายของเจ้าสาวติดกัน จากนั้นหมอขวัญทำการมอบขวัญ และเปิดโอกาสให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าว เจ้าสาวมาร่วมกันผูกแขนเจ้าบ่าวเจ้าสาว ส่วนใหญ่ถ้าเป็นญาติสนิทจะนำธนบัตรใบละ ๕๐๐ บาทมาผูกด้วย แต่ถ้าเป็นสมาชิกในหมู่บ้านมักจะผูกด้วยธนบัตรใบละ ๒๐ บาท ถือเป็นค่าทำขวัญคู่บ่าวสาว

เนื้อหาของบทสู่ขวัญ

การสู่ขวัญคู่บ่าวสาว เป็นพิธีสู่ขวัญในพิธีเปลี่ยนผ่าน คือการเปลี่ยนสถานภาพจากหนุ่มสาวเป็นผู้ครองเรือน คู่บ่าวสาวจำเป็นต้องมีการปรับตัวและเตรียมพร้อมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื้อหาในบทสู่ขวัญจึงสอดแทรกแง่คิดในการดำเนินชีวิตของคู่สามีภรรยา คำสอนที่ปรากฏในบทสู่ขวัญครอบคลุมทั้งการสอนฝ่ายหญิง สอนฝ่ายชายและสอนคู่บ่าวสาวไปพร้อม ๆ กันด้วย

๓.๓.๓ พิธีสู่ขวัญคู่บุคคลที่จะจากถิ่น

โอกาสในการประกอบพิธี

โดยปกติแล้ว คนหนุ่มสาว หรือวัยแรงงานชาวไทยถือ นิยมเดินทางไปทำงานที่ต่างจังหวัดโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ สงขลา ภูเก็ต ฯลฯ และบุคคลเหล่านี้มักจะกลับมาเยี่ยมครอบครัวในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ก่อนที่ลูกหลานจะเดินทางกลับไปทำงาน หลังจากเสร็จสิ้นเทศกาล นอกจากญาติพี่น้องจะทำพิธีบนบานเจ้าพ่อมี๊ขาวเพื่อให้คอยคุ้มครองลูกหลานแล้ว ส่วนใหญ่ยังได้จัดให้มีพิธีสู่ขวัญเพื่อความเป็นสิริมงคล และก่อให้เกิดความสบายใจทั้งผู้ที่เดินทาง รวมทั้งพ่อแม่พี่น้องที่อยู่ทางบ้านจะได้คลายความวิตกกังวลเกี่ยวกับอุบัติเหตุในระหว่างการเดินทางของลูกหลาน

เครื่องประกอบพิธี

การประกอบพิธีสู่ขวัญบุคคลที่จะจากถิ่นเป็นพิธีขนาดเล็ก จึงจัดเตรียมเครื่องบายศรีสู่ขวัญอย่างง่าย ๆ มีลักษณะเดียวกันกับการเอาขวัญไปในพิธีสู่ขวัญคนเจ็บไข้ แต่ถ้าหากเจ้าภาพจัดให้มีการสู่ขวัญพร้อมกันหลายคน ก็จะต้องเตรียมเสื้อผ้าของเจ้าของขวัญแต่ละคนพับซ้อนกัน ในถาดหรือ กระด้ง พร้อมกับเครื่องประกอบพิธีอื่นๆ

ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้ร่วมพิธีสู่ขวัญบุคคลที่จะจากถิ่นประกอบด้วย หมอขวัญ ผู้รับการสู่ขวัญ (อาจจัดสู่ขวัญพร้อมกันหลายคนได้) และเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องที่มาคอยช่วยเตรียมเครื่องประกอบพิธี และช่วยมอบขันตั้งอาจารย์

ขั้นตอนการประกอบพิธีสู่ขวัญบุคคลที่จะจากถิ่น

หลังจากเจ้าภาพเตรียมสถานที่คือปูเสื่อบนพื้นบ้าน และจัดตำแหน่งขันบายศรีและขันตั้งอาจารย์ และขามไก่ต้มแล้ว หมอสู่ขวัญนั่งในตำแหน่งตรงข้ามโดยหันหน้าเข้าหาผู้รับการสู่ขวัญ ซึ่งนั่งเรียงแถวหันหน้าเข้าหาขันบายศรี

หมอขวัญเริ่มพิธีโดยเรียกให้เจ้าภาพ หรือผู้ชายมามอบขันตั้งอาจารย์ให้แก่หมอขวัญ หมอขวัญรับขันตั้งและยกขันจรคหน้าผากระลิกถึงครูอาจารย์ กล่าวเกริ่นนำว่าได้ทำพิธีสู่ขวัญให้ลูกหลานชาวลื้อที่กำลังจะจากบ้านจากเมืองไปทำงานต่างจังหวัด ขอให้ขวัญจงมาอยู่กับเจ้าของ อย่าหนีเตลิดไปไหนแห่งใด ขอให้เจ้าของขวัญขึ้นรถลงเรือก็ปลอดภัย ไม่เจ็บป่วยไข้ จากนั้นหมอขวัญจะขึ้นบทพุทโธมัง กล่าวบรรยายเรื่องบายศรีและกล่าวเรียกขวัญ ป้อนขวัญ ผูกขวัญ หากผู้รับการสู่ขวัญมีทั้งสามี ภรรยาและลูก หมอขวัญจะผูกแขนผู้เป็นสามีก่อน เริ่มจากผูกแขนซ้ายตามด้วยผูกแขนขวา จากนั้นผูกแขนภรรยาและสุดท้ายจึงผูกแขนให้ผู้เป็นลูก

เนื้อหาของบทสู่ขวัญ

การสู่ขวัญบุคคลที่จะจากถิ่น ถือเป็นพิธีสู่ขวัญในพิธีเปลี่ยนผ่านเช่นกัน เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย จึงต้องมีการสู่ขวัญเพื่อให้ความอบอุ่นใจแก่ผู้เดินทาง ส่วนเนื้อหาของบทสู่ขวัญก็คล้ายคลึงกับพิธีสู่ขวัญประเภทอื่น เพียงแต่ปรับเปลี่ยนในบทเกริ่นนำ หมอขวัญจะเกริ่นนำถึงการจะจากถิ่นของผู้รับการสู่ขวัญ จึงขอให้ผู้รับการสู่ขวัญอยู่รอดปลอดภัย มีความสุขกายสบายใจ เดินทางโดยสวัสดิภาพ

๓.๓.๔ พิธีสู่ขวัญบุคคลสำคัญในชุมชน

โอกาสในการประกอบพิธี

บุคคลสำคัญในระดับหมู่บ้าน โดยทั่วไปหมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่มีคุณประโยชน์ต่อหมู่บ้านในฐานะที่ทุ่มเทและอุทิศแรงกาย และสละเวลาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านมาโดยตลอด เมื่อครบรอบปีหรือเทศกาลสงกรานต์ สมาชิกในหมู่บ้านจึงพร้อมใจกันจัดพิธีสู่ขวัญให้กับบุคคลเหล่านี้ เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจรวมทั้งแสดงความขอบคุณที่เสียสละแก่ส่วนรวม

การเตรียมงานและเครื่องประกอบพิธี

พิธีสู่ขวัญให้ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการ ถือเป็นพิธีสู่ขวัญขนาดใหญ่ ต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกในหมู่บ้านในการเตรียมงาน เตรียมสถานที่ และต้องมีการนัดหมายประสานงาน

กับฝ่ายต่างๆให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน สถานที่ในการประกอบพิธีมักเลือกเอาบ้านผู้ใหญ่บ้าน ก่อนวันประกอบพิธีหนึ่งวัน กลุ่มแม่บ้านจะนัดหมายให้สมาชิกมารวมกัน เพื่อช่วยเย็บบายศรี นมแมวสามชั้น โดยต้องนำอุปกรณ์มาเองเช่น เข็ม ด้าย ใบตอง ดอกไม้ ส่วนพานมักยืมจากวัด การเย็บบายศรีอาจใช้เวลานานเป็นวัน เนื่องจากเป็นงานฝีมือที่ต้องใช้ความละเอียดประณีต เจ้าภาพจึงต้องเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงผู้มาช่วยงานด้วย

ในด้านการเตรียมสถานที่ โต๊ะ เก้าอี้ เต้นท์ และอุปกรณ์เครื่องเสียงสำหรับใช้ในพิธี ถือเป็นหน้าที่ของผู้ชายซึ่งมักจะเตรียมในช่วงเช้าของวันประกอบพิธี และจะเริ่มประกอบพิธีในช่วงบ่าย เพื่อเผื่อเวลาในการกินเลี้ยงสังสรรค์กันในตอนค่ำ

เครื่องประกอบพิธีที่ใช้ในการสู่ขวัญผู้ใหญ่บ้านและกรรมการ ประกอบด้วยเครื่องบายศรีและขันตั้งอาจารย์เช่นเดียวกับพิธีสู่ขวัญประเภทอื่นๆ คือใช้ไผ่ค้ำและกล้วยเป็นเครื่องเสวยหลัก แต่จะไม่นำเสื้อผ้าของผู้รับการสู่ขวัญลงไปด้วย และอาจเพิ่มสรวงสำหรับใส่น้ำอบน้ำหอมเพื่อทำพิธีรดน้ำคำหัวในโอกาสวันสงกรานต์อีกด้วย

ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้ร่วมพิธีสู่ขวัญบุคคลสำคัญในชุมชน ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านพร้อมภรรยา กรรมการหมู่บ้าน หมอขวัญ ผู้สูงอายุ และสมาชิกในหมู่บ้าน โดยในการจัดตำแหน่งในการนั่งประกอบพิธีนั้น ผู้ใหญ่บ้าน ภรรยา กรรมการ จะนั่งล้อมบายศรีทั้ง ๓ ด้าน หมอขวัญและผู้ช่วยหมอขวัญนั่งอยู่หน้าขันบายศรีอีกด้านหนึ่ง ส่วนเพื่อนบ้านที่เหลือนั่งบนพื้นบ้าน และภายในเต้นท์ที่เตรียมไว้

ขั้นตอนการประกอบพิธีสู่ขวัญบุคคลสำคัญในชุมชน

หลังจากทำพิธีการวะหรือคำหัวผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านด้วยน้ำอบน้ำหอมเสร็จแล้ว จึงเริ่มเข้าสู่พิธีสู่ขวัญโดยหมอขวัญเชิญผู้เฒ่าผู้แก่มอบขันบายศรีให้แก่ผู้รับการสู่ขวัญ จากนั้นหมอขวัญกล่าวเกริ่นนำถึงการสู่ขวัญ ขึ้นนะโม ๓ จบตามด้วยบทพทุฑ โธมังและขึ้นบทสู่ขวัญ กล่าวบรรยายเครื่องบายศรี กล่าวเชิญขวัญ ป้อนขวัญ ปัดเคราะห์ กวาดโชค และผูกขวัญ

หมอขวัญจะกล่าวบทผูกขวัญโดยเริ่มจากแขนซ้ายแล้วมาแขนขวา ในขณะที่เดียวกัน ผู้ช่วยหมอขวัญแต่ละท่านช่วยกันผูกแขนให้กับผู้รับการสู่ขวัญทุกท่าน หมอขวัญกล่าวคาถาภาษาบาลีจนจบด้วยบทอนุโมทนาธิบัพพิ หมอขวัญเชิญแขกผู้มีเกียรติ ประธานในงานเริ่มผูกแขนผู้ใหญ่บ้านเป็นท่านแรก จากนั้นผู้ร่วมพิธีสู่ขวัญท่านอื่นๆ ททยอยเข้าผูกแขนผู้ใหญ่บ้าน กรรมการ

ระหว่างนั้น หมอขวัญและผู้ช่วยหมอขวัญทุกท่าน ผลัดเปลี่ยนกันกล่าวทออบทผูกแขนจนกว่าผู้ร่วมพิธีทุกคนจะผูกแขนให้ผู้รับการสูขขวัญครบถ้วน (สมพงษ์ จิตอารีย์, ๒๕๔๕: ๖๔)

หลังจากการผูกขวัญแล้วจะเข้าสู่ขั้นตอนการมอบขวัญโดยหมอขวัญ และผู้เฒ่าผู้แก่ กล่าวมอบขวัญให้ผู้รับการสูขขวัญทุกท่านถือเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นเจ้าภาพจะเชื้อเชิญแขกผู้มาร่วมงานให้ร่วมรับประทานอาหาร และเครื่องดื่มซึ่งถือเป็นโอกาสเลี้ยงฉลองในประเพณีสงกรานต์ด้วย

เนื้อหาของบทสูขขวัญ

บทสูขขวัญบุคคลสำคัญในชุมชนมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับบทสูขขวัญในพิธีอื่น ๆ เพียงแค่แตกต่างในบทเกริ่นนำ และอาจมีการสอดแทรกบทตลกกลงในขั้นตอนการกวาดโชค เพื่อสร้างบรรยากาศให้สนุกสนาน

ประเด็นที่น่าสนใจเกิดในการประกอบพิธีสูขขวัญให้กับบุคคลสำคัญในชุมชนคือ นอกจากการสูขขวัญให้ผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบเนื่องกันทุกปีแล้ว เมื่อประมาณปีพ.ศ. ๒๕๔๘ ชาวบ้านได้เริ่มให้มีการประกอบพิธีสูขขวัญพระสงฆ์ด้วยโดยเหตุการณ์ดังกล่าวมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่ค่อยเห็นด้วยเนื่องจากมองว่าไม่เหมาะสมที่นราราสาจะไปจัดพิธีสูขขวัญให้กับพระแต่ผู้ที่เห็นด้วยก็มองว่าเป็นเรื่องธรรมดาเพราะการสูขขวัญให้พระเป็นเพียงการสูขขวัญกล้วยเท่านั้น

๓.๔ พิธีกรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน

ในสังคมไทยยังมีพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต พิธีกรรมเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่บอกการเปลี่ยนสถานภาพ เปลี่ยนวัย เปลี่ยนอาชีพและเปลี่ยนฐานะทางสังคมของบุคคลในสังคม (กิ่งแก้ว อัดถากร, ๒๕๒๓:๒)

พิธีกรรมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ หรือ พิธีกรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ยังถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน คือ พิธีแต่งงาน พิธีเกี่ยวกับความตาย และพิธีขึ้นเฮินใหม่

๓.๔.๑ พิธีแต่งงาน

การแต่งงานของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นในปัจจุบัน ไม่มีพิธีรีตองมากมายนัก หากหนุ่มสาวรักใคร่ชอบพอกันและตกลงปลงใจว่าจะอยู่กินกันฉันสามีภรรยา ก็จะมีการสูขอและจัดพิธีแต่งงานแบบเรียบง่าย ในการสูขอฝ่ายชายจะส่งผู้เฒ่าผู้แก่ไปเจรจาสูขอที่บ้านฝ่ายหญิงเมื่อมีการตกลง

ลงกันแล้ว ญาติทั้งสองฝ่ายจะนำเอาดอกไม้ เทียน ๒ คู่ หมาก ๒ หวี พลุ ๔ ใบใส่กรวยไปไหว้บูชาที่หิ้งผีภูลของแต่ละฝ่าย เรียกว่าการ “ไหว้ผี” เป็นการบอกกล่าวและขอขมาผีก่อนที่หนุ่มสาวจะได้เสียดูเป็นคู่หมั้นกัน หากไม่มีการไหว้ผี ก็จะถือว่าเป็นการผิดผี ผีอาจจะโกรธและบันดาลให้มีอันเป็นไปได้ หลังจากไหว้ผีแล้วฝ่ายชายจะสามารถมาหลับนอนอยู่กับในบ้านฝ่ายหญิงได้ ในระหว่างนี้ก็จะมีการหาฤกษ์ยามแต่งงาน โดยการแต่งงานของคนไทลื้อนิยมกระทำกันในเดือนคู่ แต่ยกเว้นเดือนสี่ และ ไม่นิยมแต่งงานในช่วงเข้าพรรษา

ในด้านของสินสอดของหมั้นนั้น ถ้าเป็นคนในหมู่บ้านมักจะไม่มีเรียกสินสอดเป็นเงินจำนวนมาก แต่ถ้าหากเจ้าบ่าวเป็นคนต่างหมู่บ้านก็จะมีการเรียกสินสอดบ้างตามความเหมาะสม หากผู้ใหญ่สามารถหาฤกษ์ยามได้แล้วจะมีการส่งแขกกลับบ้านของคนก่อนเพื่อทำพิธีขอเซบ คือ จัดขบวนแห่ไปทำพิธีสู่ขอฝ่ายชาย จากนั้นขบวนแห่ฝ่ายชายพร้อมญาติจะยกขบวนมาที่บ้านฝ่ายหญิงเมื่อถึงเวลาดีแล้ว ญาติฝ่ายหญิงก็จะเชิญขึ้นบ้านแล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญบ่าวสาว เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญคือ ขันบายศรี และขันตั้งอาจารย์ผู้ประกอบพิธี ในขันบายศรีประกอบด้วยเครื่องสู่ขวัญ คือ ไก่ต้มสองตัวซึ่งนำมาจากฝ่ายหญิงหนึ่งตัว ฝ่ายชายหนึ่งตัว กล้วย ไข่ ข้าวเหนียว ฯลฯ นอกจากนี้สิ่งที่เจ้าภาพฝ่ายชายและฝ่ายหญิงต้องเตรียมมาใส่ในขันหรือพานอีกส่วนหนึ่งด้วย คือ เงินเหรียญ โดยแบ่งกันรับผิดชอบคนละครึ่ง หมายถึงเจ้าบ่าวออกเงิน ๑๕๐ บาท เจ้าสาวออกเงิน ๑๕๐ บาท รวมเป็นเงิน ๓๐๐ บาท เงินเหรียญที่เตรียมมานั้นจะถูกนำมาแจกจ่ายให้แก่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาร่วมพิธีเพื่อเป็นหลักฐานรองรับว่าได้ทำพิธีแต่งงานแล้ว โดยมีผู้เฒ่าผู้แก่เป็นสักขีพยาน และหากต่อไปในภายหน้าหนุ่มสาวคู่นี้ได้เกิดมีปากเสียงหรือทะเลาะเบาะแว้งกัน แล้วได้เชิญผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมรับฟังและตัดสินความ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้รับเงินแจกก็นี้ก็ต้องมาร่วมตัดสินความให้ด้วย (นางคำ มีสา, สัมภาษณ์, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๐)

หลังจากอาจารย์ผู้ประกอบพิธีทำพิธีสู่ขวัญให้บ่าวสาวแล้ว ผู้ร่วมพิธีจะนำเงินมามัดขวัญให้คู่บ่าวสาว หากเป็นคนในหมู่บ้านจะมัดประมาณ คราวเรือนละ ๒๐ บาท แต่หากเป็นญาติสนิทของบ่าวสาวก็อาจจะมัดขวัญด้วยเงินห้าร้อยบาทหรือพันบาทตามแต่ฐานะของผู้ให้ จากนั้นผู้หลักผู้ใหญ่ก็จะให้พรบ่าวสาวให้ครองรักกันอย่างมีความสุข และแนะนำสั่งสอนวิธีการใช้ชีวิตคู่ให้นำไปเป็นแนวปฏิบัติเมื่อให้พรบ่าวสาวเสร็จแล้ว ผู้ร่วมพิธีก็ร่วมรับประทานอาหารที่เจ้าภาพเตรียมไว้ต้อนรับ

เมื่อพิธีแต่งงานผ่านพ้นไปแล้ว ฝ่ายชายต้องนำเครื่องเช่นมาเลี้ยงผีปู่ย่าหรือผีภูลของฝ่ายหญิง และที่สำคัญฝ่ายชายต้องนับถือผีของฝ่ายหญิงด้วย ในขณะที่ฝ่ายหญิงไม่ต้องเปลี่ยนไปนับถือผีของฝ่ายชาย หากตระกูลของฝ่ายชายมีพิธีเลี้ยงผี ฝ่ายชายไปร่วมงานโดยที่ฝ่ายหญิงจะไม่ไปก็ได้

๓.๔.๒ พิธีเกี่ยวกับความตาย

ในอดีตหากมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะพร้อมใจกันมาช่วยงานและจัดการกับศพ โดยการเอาผ้าขาวห่อศพเอาใส่หีบหรือโลงและตั้งศพไว้ในบ้าน ตอนค่ำมีการนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๔ หรือ ๖ รูปมาสวดอภิธรรม แขนกที่ยังอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพก็อาจจะมิวิธีแก้เหงาโดยการเล่นการพนัน หลังจากตั้งศพไว้ได้ประมาณ ๑ - ๒ คืน ก็จะนำไปทำพิธีฝังในป่าโดยมีข้อห้ามว่า ถ้ากรณีมีคนตายตายแบบไม่ปกติ เช่น ตายโหงหรือตายทั้งกลมจะไม่อนุญาตให้นำศพมาตั้งทำพิธีที่บ้าน แต่ให้นำไปฝังที่ป่าช้าทันที

ปัจจุบันธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับงานศพยังคงคล้ายคลึงกับในอดีต แต่มีรายละเอียดบางประการที่เปลี่ยนแปลงไป คือ เปลี่ยนจากการฝังเป็นทำพิธีเผาโดยมีการนิมนต์พระมาเทศน์ สวดมาติกา และทอดผ้าบังสุกุลศพก่อนเผา และมีข้ออนุโลมเกี่ยวกับการนำศพที่ตายผิดปกติเข้ามาในหมู่บ้าน (ตายในโรงพยาบาลหรือตายเพราะอุบัติเหตุ ฯลฯ) โดยมีเงื่อนไขว่าต้องมอมเงินจำนวน ๕๐ บาท ให้เป็นเงินกองกลางของหมู่บ้านพร้อมมอมเหล่า ๑ ขวคให้ผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อเป็นการขออนุญาตนำศพเข้ามาประกอบพิธี

สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการจัดพิธีศพก็คือ วันที่จะประกอบพิธีเผาศพ ชาวไทลื้อจะเลี่ยงไม่นำศพไปเผาในวันศุกร์ เพราะถือว่าเป็นวันแรง ถ้าทำแล้วจะซิด หรือเกิดอาเพศ ส่วนวันนิยมนำพิธีเผาศพคือวันเสาร์และวันจันทร์ แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาดำรงวันดี วันเสียและดำรงวันหล่ม หลวง (วันบ่ดี) ประกอบด้วย

ข้อห้ามในพิธีเกี่ยวกับความตายที่ยังถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันคือ การประกอบอาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ไม่ควรแกงหน่อไม้ดอง (หน่อจ้อ) เพราะญาติ ๆ กลัวว่าผีจะปวดท้อง และกรณีผู้ตายตายเพราะถูกฟ้าผ่าหรือเพราะตกต้นไม้ ชาวบ้านถือว่าคนที่ตายลักษณะนี้เป็นคนซิด จึงยึดถือเป็นข้อห้ามในการนำศพมาประกอบพิธีในบ้าน และในการทำพิธีศพยังไม่นิยมให้เผาแต่กลับใช้วิธีฝังทั้งยืน คือขุดหลุมให้มีขนาดความลึก ความกว้างเท่ากับขนาดของศพและนำศพวางในลักษณะขึ้นจากนั้นก็กลบหลุมฝัง บางครั้งต้องใช้คาถาสะกดศพด้วยเพราะกลัวศพออกมาอาละวาด

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งของพิธีเกี่ยวกับความตาย คือ หากกรณีผู้ตายมีคู่ครอง จะต้องทำพิธีตัดหัวตัดเมีย โดยการทำกรวยดอกไม้เทียน ๒ อันนำปลายกรวยมามัดติดกันและผูกด้วยหมาก ๑ โหล จากนั้นให้สับปะเหร่อนำมีดมาตัดกรวยให้ขาดออกจากกัน อันหนึ่งมอบให้คู่ครองที่มีชีวิตอยู่ อีกอันหนึ่งนำไปพร้อมขบวนแห่ศพและทิ้งในป่าช้า การทำพิธีตัดดังกล่าวข้างต้นมีจุดประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้วิญญาณผู้ตายมารบกวนหรือมาเอาชีวิตคู่ครองของตนไปอยู่ด้วย

๓.๔.๓ พิธีขึ้นเฮนใหม่

พิธีขึ้นเฮนใหม่ หรือการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น เป็นการปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต มีธรรมเนียมปฏิบัติอาจแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ คือ

๑. การขึ้นเฮนใหม่โดยนิมนต์พระมาเทศน์ธรรม เชิญผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมพิธีเพื่อเอาฤกษ์เอาชัย จากนั้นเจ้าภาพถวายภัตตาหารที่จัดลงในถาด จำนวน ๔ ถาดแก่พระสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธี

๒. การขึ้นเฮนใหม่ โดยการถือเคล็ดเรื่องการขนข้าวของเข้าในบ้านใหม่ คือหลังจากหาฤกษ์ยามในการขึ้นบ้านใหม่ได้แล้ว เจ้าของบ้านจะดำเนินการจัดสิ่งของเครื่องใช้ใหม่ ๆ ให้ครบ เช่น หม้อนึ่ง ไหข้าว ถ้วยชาม ผ้าเสื่อ (เบาะนอน) ฯลฯ และต้องจัดคนจำนวน ๕ - ๗ คน เพื่อให้ช่วยทำพิธี โดยคนที่เตรียมสำหรับทำพิธีนี้เลือกจากผู้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น แสง แก้ว กำพราย ทอง มัน คง เป็นต้น

หลังจากเตรียมสิ่งของและเตรียมคนได้แล้ว เจ้าภาพจะเริ่มพิธีขึ้นเฮนใหม่โดยมีอาจารย์ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้ดำเนินการ อาจารย์จะไปยืนอ่านถ้อยคำขึ้นบ้านใหม่และถามผู้ร่วมพิธีว่า “วันนี้เป็นวันดีแล้วนะ” ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็จะช่วยกันขานว่า “เอ้อ เป็นวันดีแล้ว” จากนั้นจะตามความเชื่อและการถือเคล็ดในการขนของขึ้นเฮนใหม่ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น คือ กำหนดให้คนชื่อแก้วทำหน้าที่หอบน้ำ คนชื่อแสงทำหน้าที่หอบข้าว และคนชื่อคำทำหน้าที่หอบหม้อนึ่งไหข้าว คนที่เหลือหอบข้าวของเครื่องใช้ตามกันขึ้นไปบนบ้าน (ทั้งนี้ต้องคูคำราด้วยว่าวันที่ทำพิธีนี้ควรหอบข้าว หรือหอบน้ำขึ้นก่อน หากวันนี้เหมาะสำหรับหอบน้ำ ก็ต้องให้คนชื่อแก้วหอบน้ำนำขบวน แต่ถ้าเหมาะสำหรับหอบข้าวก็ต้องให้คนชื่อแสง หอบข้าวนำขบวน) เมื่อหอบของใหม่ขึ้นบ้านแล้วจะมีการกินเลี้ยงสังสรรค์กันตามแต่ศรัทธาหรือกำลังทรัพย์ของเจ้าบ้าน และในบริเวณบ้านจะมีการจุดเทียนไว้สี่เสา สี่มุม มุมละ ๒ เล่ม

จากการศึกษาเอกสารสารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ของสมใจ แซ่โจ้ว และวีระพงศ์ มีสถาน กล่าวถึงการขึ้นบ้านใหม่ของชาวไทลื้อไว้ว่า การขึ้นบ้านใหม่วันอาทิตย์ให้ทำหอบใส่ของแล้วหอบขึ้นก่อน ๕ หอบ ขึ้นบ้านใหม่วันพฤหัสบดีให้ทำหอบใส่ของแล้วหอบขึ้นก่อน ๓ หอบและขึ้นบ้านใหม่วันเสาร์ให้หอบของขึ้นบ้านก่อน ๘ หอบ เป็นต้น เมื่อจัดทำหอบ (ใส่ข้าวของเช่น หม้อนึ่ง ไหข้าว ถ้วยชาม และเครื่องใช้อื่น ๆ) ครบจำนวนตามวันแล้ว ให้จัดหาคนหอบของขึ้นก่อนทำพิธีขึ้นบ้านใหม่จึงจะเป็นสิริมงคลต่อเจ้าของบ้าน (เริ่ม เศษแก้ว, ๒๕๒๘: ๒๕ อ้างถึงใน สมใจ แซ่โจ้ว และวีระพงศ์ มีสถาน, ๒๕๔๑: ๑๐)

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างข้อมูลภาคสนามและสารานุกรมดังกล่าว จะสังเกตพบว่ารูปแบบการขึ้นเนินใหม่ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก้นนั้น มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับของชุมชนชาวไทลื้อพื้นที่อื่น อาจแตกต่างกันบ้างในบางประเด็น เช่นชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก้นไม่ได้ยึดเรื่องจำนวนهابตามวัน แต่จะยึดว่าวันไหนเหมาะสำหรับหาบสิ่งใดขึ้นบ้านก่อนจึงจะเป็นสิริมงคล

๓.๕ พิธีกรรมเกี่ยวกับการผลิต

เนื่องจากอาชีพหลักของชาวไทลื้อคือการทำเกษตรกรรม เช่น การทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ซึ่งการประกอบอาชีพดังกล่าว ย่อมจำเป็นต้องใช้น้ำเพื่อการบำรุงผลผลิต ดังนั้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการผลิตของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก้นจึงเกี่ยวพันกับน้ำ เช่น พิธีจุดบั้งไฟบูชาเทวดา พิธีตานสบน้ำ (ขอฝน) พิธีแฮกไฮ้ นอกจากนี้ยังมีพิธีตานข้าวใหม่อันเป็นพิธีกรรมที่กระทำหลังจากได้ผลผลิตคือข้าวไร่ และแสดงถึงความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับวัด

๓.๕.๑ พิธีตานข้าวใหม่

ประมาณปลายเดือนพฤศจิกายน หรือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนเก็งของชาวไทลื้อ ชาวไทลื้อบ้านห้วยโก้นจะมีพิธีตานข้าวใหม่ โดยนำข้าวสารและข้าวเปลือกที่ได้จากการเก็บเกี่ยวมาทำบุญถวายพระที่วัด จุดประสงค์สำคัญของการตาน คือ เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วและเพื่อสั่งสมบุญให้กับตนเองในภพภาคหน้า

การตานข้าวใหม่นั้น หากผลผลิตของชาวบ้านเก็บเกี่ยวไม่ทันในเดือนเก็ง ก็อาจจะเลื่อนไปตานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่แทนได้ และข้าวที่นำไปตานนั้นสุกแล้วแต่กำลังของผู้ตาน ถ้าได้ผลผลิตมากก็อาจจะตานมาก ถ้าได้ผลผลิตน้อยก็อาจจะตานน้อย คือประมาณ ๑ - ๒ ทะนาน

๓.๕.๒ พิธีจุดบั้งไฟบูชาเทวดา

พิธีจุดบั้งไฟบูชาเทวดาของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก้น เป็นพิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อเรื่องเทวดาหรือผีแถน โดยเชื่อว่าเทวดาหรือแถน มีอำนาจคลบนาคาให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น ฝน ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล ดังนั้นชาวไทลื้อจึงจุดบั้งไฟเพื่อบูชาเทวดาและขอฝน ทั้งนี้การจุดบั้งไฟบูชาเทวดาของชาวไทลื้อ เป็นประเพณีพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีต และกระทำเป็นประจำในช่วงสงกรานต์ คือ ประมาณวันที่ ๑๖ หรือ ๑๗ เมษายน ของทุกปี

การจุกบั้งไฟของชาวไทลื้อเพื่อบูชาพญาแถนหลวงนี้ เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติไทยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กัน เป็นญาติกันไม่ว่าอยู่ที่ไหนก็ยังผูกพันอยู่กับพญาแถนหลวง ซึ่งมีตำนานจดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง คนเผ่าไทยที่อาศัยอยู่ละแวกริมแม่น้ำโขงไม่ว่าจะเป็นล้านนาไทย อีสาน หรือไทลื้อ และลาว ฯลฯ จะมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับบั้งไฟหรือเกี่ยวกับพญาแถนหลวงเหมือนๆ กัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๒๗: ๔๗ อ้างถึงใน จารุวรรณ พรมวัง, ๒๕๓๖: ๘๑)

จากการเก็บข้อมูลแบบสังเกตและมีส่วนร่วมของผู้วิจัยพบว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ได้จัดให้มีพิธีจุกบั้งไฟบูชาเทวดาขึ้นในวันที่ ๑๗ เมษายน และกระทำในช่วงบ่ายควบคู่กับการจัดผ้าป่า และมีการตั้งเวทีราวง้อนซुकเพื่อหาเงินเป็นต้นทุนในการจัดสร้างศาลาการเปรียญ

พิธีจุกบั้งไฟของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ในอดีตนั้นจะมีการदानบอไฟหรือทานบั้งไฟในวันพญาวันก่อน แต่ปัจจุบันไม่มีการทานบั้งไฟดังกล่าวแล้ว (นางดวง คีรรรณา , สัมภาษณ์, ๑๗ เมษายน ๒๕๕๐)

ภาพที่ ๑๓ แม่บ้านราวง้อนซुक

สถานที่ในการประกอบพิธี

ชาวบ้านจะประกอบพิธีในบริเวณวัดห้วยโก๋น และสถานที่ชาวบ้านจัดทำร้านบั้งไฟคือบริเวณลานดินใกล้ศาลเจ้าพ่อม้าขาว ซึ่งอยู่เหนือวัดห้วยโก๋นขึ้นไป

พิธีจุกบั้งไฟในครั้งนี้ มีการจัดแข่งขันจุกบั้งไฟประเภทต่าง ๆ คือ บั้งไฟประเภทเล็ก บั้งไฟประเภทกลางและบั้งไฟประเภทใหญ่ (บอไฟแข่ง) รวมทั้งหมด ๕๐ กระบอก โดย มีบั้งไฟจากแต่ละคุ้มในหมู่บ้านห้วยโก๋นรวมทั้งจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในละแวกใกล้เคียงส่งเข้าประกวดเพื่อชิง

เงินรางวัล หรืออาจเดิมพันกันเองแล้วแต่กรณี บั้งไฟแต่ละกระบอกที่ส่งเข้าแข่งขันจะมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม และได้ทยอยนำมาส่งให้กรรมการหรือหัวหน้าคุ้มต่าง ๆ ซึ่งต้องมาปฏิบัติหน้าที่ ๒ จุด คืออยู่ประจำกำบังบองไฟ (ร้านบั้งไฟ) และประจำหลักชัย

ภาพที่ ๑๔ บั้งไฟที่แต่ละหมู่บ้านส่งเข้าประกวด

ภาพที่ ๑๕ พระกับชาวบ้านขณะรอผลการจุดบั้งไฟ

ขั้นตอนการประกอบพิธี

เมื่อได้ฤกษ์ที่เหมาะสมสำหรับการจุดบั้งไฟ ผู้นำหมู่บ้านจะเชิญผู้ที่มีตำแหน่งเป็นที่นับหน้าถือตาของชาวบ้านเพื่อเป็นตัวแทนในการทำพิธีจุด โดยปกติแล้วบั้งไฟกระบอกแรกจะเป็นการจุดเพื่อบูชาเจ้าพ่อม้าวา เพื่อให้ท่านพอใจและคุ้มครองชาวบ้านให้สามารถดำเนินการจุดบั้งไฟได้อย่างปลอดภัย แต่ในปีที่ชาวบ้านล้มขั้นตอนนี้ไป จึงปรากฏว่าบั้งไฟกระบอกแรกที่จุดนั้นได้แตกเสียดกลางอากาศ และบั้งไฟถัดมา ๆ ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน จนผู้เฒ่าผู้แก่ได้จึงส่งตัวแทนกระทำพิธีขอมาเจ้าพ่อและกำหนดให้มีการจุดบั้งไฟบูชาเจ้าพ่อ นำแปลกใจเป็นอย่างยิ่งว่าหลังจากมีการขอมาเจ้าพ่อและจุดบั้งไฟบูชาท่าน บั้งไฟลูกต่อมาก็สามารถทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้าได้อย่างสวยงามและเรียกเสียงเฮจากชาวบ้านได้

ระหว่างรอการจุดบั้งไฟนั้น ชาวบ้านก็จะตีฆ้องตีกลองและร่าวกันอย่างสนุกสนานรื่น
 เรียง นอกจากนี้หากบั้งไฟของใครแตกกลางอากาศหรือจุดขึ้นฟ้าได้ไม่สูงนัก ก็จะถูกกลุ่มชาวบ้าน
 แกล้งด้วยการฉีกเสื้อผ้าของเจ้าของบั้งไฟ ซึ่งผู้ถูกรุมทิ้งเพื่อฉีกเสื้อผ้าก็จะไม่แสดงอาการโกรธเคืองแต่
 อย่างใดเพราะถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ และช่วยสร้างบรรยากาศให้ครื้นเครง

ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้านห้วยโก๋น โดยเฉพาะผู้สูงอายุและชาวไทลื้อวัย
 ทำงาน รวมทั้งมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่มาร่วมงานเพื่อจุดบั้งไฟหรืออาจร่วมการแข่งขันการจุด
 บั้งไฟเพื่อชิงเงินรางวัลด้วย และเนื่องจากในปี ๒๕๕๐ นี้มีการจัดเวทีร่าวก้อนยุคนด้วย ทำให้มี
 ผู้ร่วมงานจำนวนมากพอสมควร

๓.๕.๓ พิธิตานสนับน้ำ

น้ำ นับเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม แม้ชาวไทลื้อบ้านห้วยโก๋น
 จะไม่ได้มีอาชีพทำนาข้าวเหมือนชาวไทลื้อทั่วไปที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ราบ แต่การทำไร่ข้าวหรือไร่
 ข้าวโพดก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพาน้ำเช่นกัน โดยเฉพาะน้ำฝนอันเป็นน้ำธรรมชาติที่ช่วยให้พืชพันธุ์
 ธัญญาหารของชาวบ้านเจริญงอกงาม หากปีใดฝนแล้งย่อมหมายถึงผลผลิตที่จะได้ต้องลดลง และ
 เป็นสาเหตุหนึ่งของความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นของชาวบ้าน

พิธิตานสนับน้ำ หรือการขอฝนจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นประเพณี พิธีกรรมโบราณ
 ของชาวไทลื้อ ซึ่งชาวบ้านจะกระทำก็ต่อเมื่อประสบกับภาวะแห้งแล้งหรือขาดแคลนน้ำฝนสำหรับ
 การเกษตรกรรม โดยชาวบ้านเชื่อว่าแกน คือ ผู้ที่สามารถคลบบันดาลความสุข ความทุกข์ และความ
 แห้งแล้งหรือความอุดมสมบูรณ์ได้ การบูชาแกน นอกจากจะกระทำโดยการจุดบั้งไฟแล้ว พิธิตาน
 สนับน้ำ ก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านกระทำเพื่อเป็นการขอร้องแกนให้เมตตาโดยการบันดาลให้
 ฝนตกเพื่อช่วยให้ผลผลิตของชาวไทลื้อไม่เหี่ยวแห้งตายด้วยภัยแล้ง จากการสอบถามจึงทำให้ผู้วิจัย
 ทราบว่านับตั้งแต่มีการจัดตั้งหมู่บ้านห้วยโก๋นขึ้นมานั้น ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ นับเป็นปีแรกที่ชาวบ้าน
 และพระสงฆ์ได้ร่วมกันจัดพิธิตานสนับน้ำขึ้น

การเตรียมงาน

ผู้ใหญ่บ้านร่วมกับพระสงฆ์และอาจารย์ประกอบพิธีและชาวบ้านร่วมปรึกษาหารือเพื่อ
 ตกลงเลือกวันและสถานที่ในการประกอบพิธี โดยสถานที่ที่จะประกอบพิธีควรเป็นแม่น้ำสายใหญ่
 ซึ่งแม่น้ำสำคัญของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ก็คือ แม่น้ำน่านหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สบเลาะ” แต่

เนื่องจากไม่สะดวกในการเดินทางเพราะเส้นทางเต็มไปด้วยเลนโคลน ยากที่รถจะบรรทุกชาวบ้านเข้าไปร่วมพิธีได้ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนสถานที่ที่เป็นบริเวณสหกรณ์การเกษตรประจำหมู่บ้าน

แต่เมื่อถึงวันประกอบพิธี คือวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๐ เวลาประมาณ ๐๘.๐๐ น. ชาวบ้านต่างทยอยกันมาเพื่อรวมตัวกันที่สหกรณ์การเกษตรแล้ว ปรากฏว่ามีคนจำนวนหนึ่งแย้งว่าสถานที่แห่งนี้ไม่เหมาะสมเพราะสหกรณ์ไม่มีแหล่งน้ำ พิธิตานสบน้ำต้องทำใกล้แหล่งน้ำ ดังนั้นชาวบ้านจึงได้ซื้อสรุปใหม่ว่าจะไปประกอบพิธีกันที่อ่างห้วยหมู่น้ำ

การเตรียมอุปกรณ์

เมื่อชาวบ้านตกลงกันได้แล้วก็พากันเดินทางไปอ่างห้วยหมู่น้ำ และเตรียมสถานที่โดยปูเสื่อแล้วเอาอุปกรณ์ทางสงฆ์ คือ โต๊ะหมู่บูชาโดยวางหันหน้าไปทางอ่างน้ำ ส่วนผู้อาวุโสอีกกลุ่มหนึ่ง ก็ช่วยกันเตรียมทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ ซึ่งเป็นพิธีที่ขาดไม่ได้ในการกระทำพิธีมงคลต่างๆ เป็นการบอกกล่าวท่านท้าวทั้งสี่หรือจุลโลกบาลให้คุ้มครองผู้เข้าร่วมพิธีให้อยู่เย็นเป็นสุข

ภาพที่ ๑๖ การเตรียมพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ในพิธิตานสบน้ำ

ชาวบ้านจะนำข้าวของต่างๆ ที่นำมาไม่ว่าจะเป็น ข้าว ขนม อาหารคาวหวาน ดอกไม้ เทียน มาวางรวมกันในบาตรพระและถาดใบใหญ่ จากนั้นก็นำดอกไม้ เทียน และน้ำดื่มวางในขันสิด (ขันหรือพานที่ใส่ดอกไม้ธูปเทียนเพื่อทำพิธีสมათานสิด) พร้อมใส่เงินเหรียญบาทครอบครวละ ๒ บาทหรือตามแต่จิตศรัทธา

ผู้ร่วมประกอบพิธี

พิธิตานสบน้ำในครั้งนี้ ผู้เข้าร่วมพิธีคือชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋น โดยแต่ละบ้านจะส่งตัวแทนอย่างน้อยหลังคาเรือนละ ๑ คน และไม่มีกรรมการห้ามบุคคลภายนอกเข้าร่วม ส่วนผู้นำในการประกอบพิธีแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายฆราวาส และฝ่ายสงฆ์ ผู้นำฝ่ายสงฆ์ คือ พระทศพร กัลยาณสิริ เจ้าอาวาสวัดห้วยโก๋น ส่วนตัวแทนฝ่ายชาวบ้านคืออาจารย์ประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีตานสบน้ำเริ่มจากชาวบ้านห้วยโก๋นนำโดยนายตัน เทพปัญญา ซึ่งเป็นอาจารย์ประกอบพิธีนำชาวบ้านส่วนหนึ่งทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ และกล่าววนบนบานโดยต่างคนต่างก็กล่าวด้วยคำอธิษฐานเพื่อขอให้ฝนตกตามฤดูกาล ให้พืชผลเจริญงอกงามดี เมื่อเสร็จจากพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ ก็เริ่มพิธีสงฆ์โดยพระภิกษุ จำนวน ๓ รูป นำโดยพระทศพร ได้ทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์ และต่อมาอาจารย์กล่าวคำขอสมาคร้วตาน คำเวนตาน อุทิศให้พระยาแถน เทวดา พระยาพรหม ท้าวทั้งสี่ และนำกล่าวคำถวายสังฆทาน แล้วพระสงฆ์กล่าวบทสัคเค หรือบทชุมนุมเทวดา และกล่าวขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีมืออยู่ในบ้านห้วยโก๋นและจังหวัดน่าน อาทิ เจ้าพ่อม้าขาว เจ้าหลวงภูคา แม่ธรณี พระยาอินทร์ ฯลฯ ให้ดูแลคุ้มครองชาวบ้านให้คลายความเดือดร้อน ขั้นตอนต่อมาคือการกรวดน้ำ จากนั้นผู้นำหมู่บ้านกล่าวขอบคุณผู้เข้าร่วมพิธี

ภาพที่ ๑๗ พิธีตานสบน้ำ

ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีตานสบน้ำ คือ พระภิกษุรูปหนึ่งจะเป็นผู้อุ้มพระพุทธรูปแล้วเดินลุยลงไปในอ่างห้วยหมู่น้ำเพื่อนำพระพุทธรูปจุ่มลงไปใต้น้ำแล้วจึงนำขึ้นมาบนบกเป็นอันเสร็จพิธี

ในพิธีตานสบน้ำครั้งนี้ ผู้วิจัยยังมีโอกาสได้เห็นการแสดงฟ้อนเจิง คบมะผาบ ของพ่ออุ๊ยคำ สุริยา ที่แสดงให้ชาวบ้านได้ดูก่อนกลับบ้าน หลังจากแสดงเสร็จก็มีตัวแทนนำของที่ระลึกไปมอบให้ช่างฟ้อนด้วย

๓.๕.๔ พิธีแฮกไฮ้

โดยทั่วไปแล้วชาวไทลื้อ คือ กลุ่มชนที่มีอาชีพหลักคือการทำนาข้าว แต่ด้วยสภาพภูมิประเทศของหมู่บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่สูงไม่มีดินนา แต่ชาวไทลื้อบ้านห้วยโก๋นก็ยังนิยมปลูกข้าวไร่สลับหมุนเวียนกับการปลูกข้าวโพด

พิธีแฮกไฮ้ (แฮกไร่) จึงเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตของชาวไทลื้อ โดยเป็นการประกอบพิธีเพื่อขอความคุ้มครองดูแลจากผีไร่ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าพงไฮ้” ให้ช่วยดูแลต้นข้าวให้เจริญงอกงามและได้ผลผลิตที่ดี นอกจากนี้พิธีแฮกไฮ้ยังเป็นพิธีกรรมที่อาจมีรายละเอียดของการประกอบพิธีที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยไปตามความเชื่อของแต่ละบุคคล

นายคัน เทพปัญญา (สัมภาษณ์, ๑ กันยายน ๒๕๕๐) กล่าวถึงพิธีการแฮกไฮ้ไว้ว่า เจ้าของไร่จะประกอบพิธีแฮกไฮ้ประมาณ ๓ ครั้ง คือ

ช่วงเผาไร่

ในวันที่เจ้าของไร่ได้ลงมือตากถางและเผาไร่เศษวัชพืชต่างๆ ในไร่ของตนเพื่อให้โล่งเตียนพร้อมสำหรับการหว่านเมล็ดข้าวนั้น เจ้าของไร่จะต้องนำดอกไม้เทียนทำพิธีบอกกล่าวแก่เจ้าพงไร่ให้คุ้มครองดูแลไม่ให้มีสัตว์ร้ายมาทำอันตราย เช่น งู ตะขาบ แมลงป่อง

ช่วงผลผลิตกำลังงอกงาม

ช่วงที่ต้นข้าวหรือข้าวโพดกำลังเจริญเติบโตขึ้นมาพอสมควรแล้ว เจ้าของไร่ก็จะไปทำพิธีเลี้ยงผีไร่ โดยนำไก่ต้ม เหล้าขาว ดอกไม้เทียนไปวางไว้บนศาลเล็ก ๆ ที่ทำไว้บริเวณไร่แล้วก็กล่าวขอบุญผีที่บันดาลให้เมล็ดพันธุ์งอกงาม และหากเจ้าของไร่ต้องการให้ผลผลิตที่ได้มีจำนวนมากก็อาจจะบนบานหรือวิงวอนขอเจ้าพงไร่อีก หากได้บนท่านไว้ก็จะต้องไปทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าพงอีกครั้งหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว

ช่วงเก็บเกี่ยว

หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เสร็จแล้ว หากผลผลิตที่ได้เพียงพอกับความต้องการหรือที่ตั้งใจไว้ เจ้าของไร่จะต้องทำพิธีเลี้ยงผีอีกครั้ง

นายเสรี วงศ์ษา (สัมภาษณ์, ๖ ตุลาคม ๒๕๕๐) กล่าวถึงการแฮกไฮ้ว่า เป็นการเสี่ยงทายเมล็ดข้าวโดยการนำเมล็ดข้าวไปแฮกไว้ คือ นำเมล็ดข้าวไปหยอดลงในหลุม (ซึ่งใช้ไม้ไผ่หรือไม้ที่เหลาปลายแหลมเพื่อกระทุ้งดินให้เป็นหลุมเล็ก ๆ) รวมทั้งหมด ๑ หลุม แต่ละหลุมเป็นตัวแทนของแต่ละวัน คือ อาทิตย์-จันทร์จากนั้นปล่อยทิ้งไว้เป็นเวลา ๗ วัน แล้วมาดูว่าต้นข้าวที่หยอดไว้เจริญเติบโตที่สุดในช่วงวันใด เช่นหากต้นข้าวในหลุมของวันศุกร์โตเร็วกว่าหลุมอื่น ผู้ทำพิธีแฮกไฮ้ ก็จะคิดว่าคนจะต้องปลูกข้าวในวันศุกร์ข้าวจึงจะงอกงามและได้ผลผลิตตามที่ต้องการ ซึ่งการนำข้าวไปแฮกนี้ ทำได้เฉพาะผู้ชาย ผู้หญิงจะทำได้

ในขั้นตอนการเสี่ยงทายตามวิธีการของหนานเสริฐนี้ หนานคัน เทพปัญญา กล่าวว่าคนไม่นิยมเสี่ยงทายตามวิธีดังกล่าว เนื่องจากคนจะถือเพียงการดูฤกษ์วันดี วันเสีย เท่านั้น เพราะเคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับการปลูกข้าวในวันเสีย แล้วปรากฏว่าคืนข้าวที่ปลูกไว้ได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก เนื่องจากฝูงนกฝูงหนูพากันมากัดทำลายจนผลผลิตเหลือน้อยกว่าทุกปี ขณะที่ข้าวไร่ของเพื่อนบ้านกลับไม่มีศัตรูมากัดกินด้วยเหตุนี้ จึงเชื่อว่าที่ข้าวไร่ของคนเสียหายเป็นเพราะปลูกข้าวในวันเสีย

จากคำบอกเล่าของนายดา มีสา และนางคำ มีสา (สัมภาษณ์, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๐) ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบขั้นตอนการแสกไส้จาดเงินขึ้นว่า การแสกไส้ของชาวไทลื้อห้วยโก๋นมีอยู่หลายวิธีแล้วแต่ใครจะเลือกใช้วิธีไหน บางครั้งอาจใช้วิธีอื่น ๆ อีกเช่น การวาไม้

การวาไม้ เป็นการเสี่ยงทายโดยใช้ไม้แห้งวัดขนาดเท่าวาแขนของผู้เสี่ยงทาย จากนั้นผู้เสี่ยงทายก็จะกล่าวถ้อยคำถามผีว่า ถ้าบริเวณป่าแห่งนี้เหมาะสำหรับการแผ้วถางและเพาะปลูกก็ขอให้ไม่วานี้ยาวกว่าเดิม และหากปรากฏว่าเมื่อลองยึดแขนออกไปแล้วไม่วายาวขึ้นจากเดิมประมาณ ๑-๒ นิ้ว ก็แสดงว่าผีอนุญาตให้ทำการแผ้วถางและเพาะปลูกในบริเวณนั้นได้ แต่หากไม้หดลง หรือไม่ได้ยาวกว่าเดิมก็แสดงว่าผีไม่อนุญาตและต้องไปเสาะหาผืนดินบริเวณอื่นเพื่อทำการเกษตร

นอกจากการวาไม้แล้ว นายดา มีสา ยังอธิบายว่ามีอีกวิธีหนึ่งที่คนนิยมใช้คือ การฝังเมล็ดข้าวลงในหลุม ขั้นตอนการฝังเมล็ดข้าวลงในหลุมนั้นเริ่มจากการขุดหลุมให้มีลักษณะของปากหลุมเป็นวงกลม จากนั้นตอกไม้ทำเป็นหลักอยู่กลางหลุม เอาเมล็ดข้าววางบรรจบกันในหลุมจำนวน ๘ เมล็ด นำเอาด้วยมาครอบปากหลุมทิ้งไว้หนึ่งคืน และต้องกลบปากหลุมให้มีมิดชิดเพื่อป้องกันไม่ให้มีแมลง หรือมดมารบกวนเมล็ดข้าว พอรุ่งเช้าก็จะไปเปิดดูหลุมที่ฝังเมล็ดข้าวไว้ หากเมล็ดข้าวอยู่ในลักษณะเดิมก็แสดงว่าผีเจ้าพงอนุญาตให้แผ้วถางและเพาะปลูกได้ แต่หากพบว่าเมล็ดข้าวกระจุกกระจายไม่เหมือนเดิมก็สื่อให้เห็นว่าผีไม่ต้องการให้ผู้นั้นแผ้วถางและเพาะปลูกพืชในบริเวณนั้น

นางคำ มีสาได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า การทำพิธีแสกโดยการฝังข้าวนั้น นอกจากจะใช้กับการเสี่ยงทายด้านการเพาะปลูกแล้ว ยังเป็นวิธีที่คนไทลื้อในอดีตนิยมใช้ในการเสี่ยงทายหาที่อยู่อาศัยหรือหลักแหล่งในการสร้างบ้านเรือนอีกด้วย

๓.๖ พิธีกรรมทางพุทธศาสนา

๓.๖.๑ พิธีตั้งธรรมหลวง

พิธีตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อ ถือเป็นการทำบุญขนาดใหญ่เพื่อสะสมบุญให้แก่ตนเองและแก่บรรพบุรุษหรือญาติพี่น้องผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เนื่องจากชาวไทลื้อมีความเชื่อเกี่ยวกับอานิสงส์ของผลบุญที่จะทำให้ชีวิตมีสุขอาจจะภายในชาตินี้หรือในชาติหน้า

พิธีตั้งธรรมหลวง สามารถเรียกได้หลายชื่อ เช่น การदानธรรมหลวง การเทศน์มหาชาติ หรือ การदानธรรมเวสสันดร ซึ่งพิธีดังกล่าวนี้มีรูปแบบของการदानที่สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ การदानธรรมให้คนตาย และการदानธรรมไปภายหน้า

การदानธรรมให้คนตาย

การदानธรรมให้คนตายหรือการदानธรรมหาคนตาย หมายถึง การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งปัจจุบันมีชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าใจผิดว่าการदानธรรมให้คนตาย ก็คือการทำบุญร้อยวัน แต่โดยจารีตที่แท้จริงของคนไทลื้อ การदानธรรมให้คนตายจะกระทำในวันदानธรรมหลวง โดยในพิธีदानธรรมหาคนตายจะมีพระสงฆ์เทศนาธรรมกัณฑ์ต่างๆ ให้คนตายได้ฟัง

การदानธรรมไปภายหน้า

การदानธรรมไปภายหน้า หมายถึง การदानธรรมเพื่อสะสมอานิสงส์ผลบุญไว้ให้กับตนเองเมื่อตายไป การदानธรรมไปภายหน้าเป็นพิธีกรรมที่กระทำร่วมกันทั้งหมู่บ้านโดยกระทำในวันที่ ๓ ของพิธีตั้งธรรมหลวง

พิธีตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ประกอบไปด้วยการदानธรรมไปหาคนตายและการदानธรรมไปภายหน้าดังได้กล่าวข้างต้น โดยมีการกำหนดระยะเวลาในการदानธรรมหลวง ๓ วัน คือ วันแรก เป็นการदानธรรมไปหาคนตาย วันที่สอง เป็นการฟังธรรมชาดก และวันที่สามเป็นการदानธรรมไปภายหน้าโดยร่วมกันฟังเทศน์มหาชาติหรือธรรมเวสสันดร พิธีกรรมนี้ มักกระทำกันในช่วงเดือนสี่ตามปฏิทินของชาวไทลื้อ หากเทียบกับของไทยภาคกลางคือประมาณเดือนกุมภาพันธ์

การเตรียมสถานที่และเตรียมงาน

สถานที่สำหรับใช้จัดพิธีตั้งธรรมหลวง คือ วัดห้วยโก๋น โดยต้องนำตุ้งไปปัก เริ่มตั้งแต่ ชุ่มหมู่บ้านไล่ไปจนถึงบริเวณวัด ตุ้งที่นำมาปักจะเป็นรูปต่างๆ ซึ่งล้วนแต่มีความหมายแฝงอยู่ ในด้านการเตรียมงานนั้น ส่วนใหญ่เน้นที่การเตรียมเครื่องครัวคานหรือของต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับใช้ในงาน

๑. การเตรียมของเพื่อदानให้คนตาย

สิ่งที่จะนำมาเป็นเครื่องครัวคานหรือของที่ใช้สำหรับदानไปหาคนตายมักจะประกอบไปด้วย เครื่องแต่งกาย เช่น ผ้าถุง ผ้าทอ เครื่องอุปโภคบริโภค เช่น หม้อนึ่งข้าว ไหข้าว กระทะ ทิวี พัดลม รวมทั้งอาจมีข้าวของที่เป็นผลผลิตของเพื่อนบ้านและญาติมิตรนำมาदानให้คนตายเพื่อร่วมทำบุญเช่น มะพร้าว พริก กระเทียม หรือสับ ขาสีฟัน ฯลฯ

นอกจากสิ่งของเหล่านี้แล้ว สิ่งหนึ่งที่ญาติต้องเตรียมไว้เพื่อदानให้คนตาย คือ เสินคาน ซึ่งเป็นบ้านหลังเล็ก ๆ หรือบ้านจำลอง ส่วนใหญ่ทำจากไม้อัด หรือไม้อื่นๆ ได้ตามแต่ฐานะของเจ้าภาพ เสินคานนี้เจ้าภาพอาจจะช่วยกันสร้างแล้วยกไปตั้งไว้บริเวณวัด หรืออาจจะไปสร้างในเขตวัดเลยก็ได้

สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้อีกอย่างหนึ่งในพิธีตั้งธรรมหลวงที่ญาติต้องเตรียมสำหรับदानให้คนตาย คือ ตุ้ง โดยจะนำตุ้งที่จะदानไปปักไว้ข้างเสินคานที่เจ้าภาพยกมาตั้งไว้ ความเชื่อเกี่ยวกับการदानตุ้งนี้ ปรากฏในหนังสือตำนานเมืองหิรัญเงินยางศรีเชียงแสน ได้กล่าวไว้ว่า

ตุ้ง (ธง) ดังกล่าวมานี้หากผู้ใดได้ทำบุญแล้ว ก็สามารถช่วยเหลือให้มนุษย์หลุดพ้นจากการตกนรกหมกไหม้ได้ ดังตำนานที่ว่ายังมีอำมาตย์คนหนึ่งนามว่า สิงห์กัญญา สิงห์กัญญาได้เอาตุ้งไปบูชาพระซึ่งเป็นพระประธานองค์ใหญ่และเจดีย์ศรีนคร ครั้นสิ้นอายุลงพญามราชฝ่ายลงโทษบุคคลก็มาคร่าเอาตัวไปยังขุมอเวจี เมื่อได้มีการไต่สวนความ พบว่า อำมาตย์สิงห์กัญญานี้ก่อนตายได้दानตุ้งไว้แล้ว จึงได้เกิดผลเป็นอานิสงส์อย่างแรงกล้าให้หลุดพ้นจากขุมนรกไปสู่สวรรค์ ส่วนตุ้งที่เขียนรูปสัตว์ หรือ ธงตะขาบ นั้นมีเรื่องเล่าสืบต่อ ๆ กันมาว่า สมัยสัตว์พูดได้เมื่อชาวบ้านมีจิตศรัทธาที่จะเป็นกฐินถวายทาน พวกสัตว์ต่าง ๆ เช่น งู และตะขาบ และสัตว์อื่นๆ ก็มักจะขอเดินทางไปทำบุญด้วย ทำให้ชาวบ้านกลัวสัตว์จะทำร้าย จึงให้ขบวนแห่กฐินไปทอดที่วัดไกล ๆ ทำให้สัตว์เล็ก ๆ เช่น งู หรือตะขาบไม่สามารถติดตามขบวนกฐิน

ไปได้ ถึงกับอกแตกตายเสียก่อนที่จะได้ทำบุญ พญาสัตว์ที่เป็นหัวหน้าของ สัตว์เล็กๆ เหล่านี้จึงได้ขอร้องมนุษย์ว่า ถ้าหากจะมีการทำบุญที่ไหนทั้งใกล้ และไกล ขอให้ทำเป็นคุง (รง) รูปของสัตว์ เช่น ตะขาบและงู แทนไปใน ขบวนคัว ซึ่งชาวบ้านก็ตกลงจึงปรากฏว่ามีรงรูปงู และตะขาบจนกระทั่ง บัดนี้

(สุรรัตน์ ชัยมงคล, ๒๕๒๖: ๕๗-๕๘ อ้างถึงใน จารุวรรณ พรหมวัง, ๒๕๓๖ : ๑๑๐-๑๑๑)

๒. การเตรียมของสำหรับการเลี้ยงแขกหรือผู้เข้าร่วมงาน

สิ่งของที่เตรียมสำหรับเลี้ยงแขกจะเป็นประเภทอาหารคือ เนื้อสัตว์สำหรับแกง หรือ ลาบ ส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อหมูและเนื้อวัว นอกจากนั้นก็จะเป็นประเภทของขบเคี้ยว เช่น ข้าวแครง และ ขนมปาด

ข้าวแครง เป็นขนมที่มีลักษณะคล้ายข้าวเกรียบ ทำมาจากข้าวสารที่นำไปแช่น้ำไว้ ประมาณ ๑ คืน พอรุ่งเช้าจึงนำมาชอนน้ำให้แห้งจากนั้นนำข้าวที่แห้งแล้วมาตำให้ละเอียด นำมาร่อน เอากากออกให้เหลือเพียงเนื้อละเอียดเหมือนแป้งในท้องตลาด จากนั้นนำมาเติวในกระทะปรงด้วย น้ำตาลหรือน้ำอ้อยตามใจชอบ เมื่อเคี่ยวจนข้นแล้วจึงนำมากวาดกับกระทะอีกใบหนึ่งซึ่งชิงด้วยผ้า ขาวตั้งบนเตาไฟร้อนๆ กวาดแป้งจนเป็นแผ่นบางๆ จากนั้นนำเอาแผ่นแป้งที่ได้มาวางบนหญาคาที่ สานเป็นคับ (ไฟ) นำไปผึ่งแดด เมื่อจะรับประทานก็จะนำมาอังไว้เหนือเตาไฟ (แอนไฟ) ข้าวแครง ที่เป็นแผ่นเล็ก ๆ ก็จะพองและขยายใหญ่ขึ้น และเวลารับประทานจะกรอบและหวานหอม ปัจจุบัน นับเป็นขนมที่หาทานได้ยากมาก

ขนมปาด คือขนมที่มักจะทำเลี้ยงแขกในเทศกาลงานบุญ เช่น งานบวช งานกฐิน และในพิธีตั้งธรรมหลวง เป็นขนมที่ทำจากการนำข้าวเหนียวมาควนกับน้ำตาล น้ำอ้อย มีรสชาติ หวาน มันและมีกลิ่นหอม

นอกจากการเตรียมของเพื่อทานให้คนตายและการเตรียมของสำหรับการเลี้ยงผู้เข้าร่วม งานแล้ว สิ่งที่ชาวบ้านต้องช่วยกันเตรียมในวันห้างคา หรือวันเตรียมงาน คือ มะพร้าวสุ้ม ชาวบ้าน ที่เป็นผู้ชายจะช่วยกันทำมะพร้าวสุ้ม อันทำมาจากมะพร้าวที่นำมาตากเปลือกสีเขียวข้างบนออกเล็กน้อย แล้วนำไม้ที่ไผ่ที่เหลาปลายแหลมมาปักตรงมะพร้าว ตรงปลายไม้ที่ปักบนผลมะพร้าวก็มี ลักษณะเป็นปุยและอ่อน โคน (เรียกว่า ของ) และจะมีข้าวของต่าง ๆ มาผูกห้อย เช่น กระเทียม พริกแห้ง ผงซักฟอก สมุด ปากกา สบู่ ฯลฯ นอกจากมะพร้าวสุ้ม ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ต้องช่วยกันทำ

ต้นฝิ่ง คือการนำขี้ผึ้งมาละลายแล้วนำผลมะละกอดิบที่ตัดเป็นชิ้นๆ สลักลายดอกไม้อย่างสวยงาม จากนั้นใช้ไม้เสียบแล้วนำขี้ผึ้งมะละกอลงไปในถังขี้ผึ้งที่ละลายแล้ว จากนั้นก็นำมาจุ่มลงในถังน้ำเย็นทันที เมื่อสะบัดให้ขี้ผึ้งหลุดออกจากขี้ผึ้งมะละกอก็จะได้ดอกไม้ที่มีลวดลายงดงาม นำมาปักบนผลมะพร้าวที่เตรียมไว้สำหรับปักดอกไม้โดยเฉพาะ

ส่วนการเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยงานนั้น อาจแบ่งหน้าที่กันโดย พ่อบ้านจะเป็นฝ่ายลาบเนื้อ ฝ่ายแม่บ้านที่มีฝีมือในการปรุงอาหารจะนำเนื้อสัตว์มาทำแกงอ่อม หรือมีการทำอาหารอื่นๆ ประกอบ เช่น แกงหยวก น้ำพริกน้ำหน่อ (ทำจากหน่อไม้) ฝ่ายหนึ่งรับหน้าที่ทำขนมสำหรับแจกให้ผู้มาช่วยเตรียมงาน

นายตัน เทพปัญญา (สัมภาษณ์, ๓๑ สิงหาคม ๒๕๕๐) เล่าว่าขั้นตอนการเตรียมงานที่ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญคือการนำขบวนแห่ไปเอาพระอุปคุต^๕ ซึ่งชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นได้ใช้ พระพุทธรูปที่สลักด้วยหินเป็นสัญลักษณ์ การเชิญพระอุปคุตนั้น พระสงฆ์กับอาจารย์ประกอบพิธี และชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องไปทำพิธีขอเอาจากแม่น้ำ ซึ่งจะต้องเตรียมเสื่อ หมอน หม้อ บาตร ผ้าเหลือง (ผ้าไตร) น้ำอบน้ำหอมไปประกอบพิธีการสวดคาถาขอพระอุปคุตด้วย

พระเทพพร กัลยาณสิริ (สัมภาษณ์, ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑) ได้เล่าถึงขั้นตอนการขอพระอุปคุตว่า ขบวนแห่พระอุปคุตจะนำเอาพระพุทธรูปหินที่สมมติเป็นองค์พระอุปคุตจากวัดไปวางลงในแม่น้ำ แล้วให้ตัวแทนลงไปงมขึ้นมา ครั้งที่หนึ่งจะงมเอาก้อนหินขึ้นมาและชาวบ้านต้องช่วยกันบอกว่า “ไม่ใช่” ครั้งที่สองก็ยังบอกว่า “ไม่ใช่” จนกระทั่งในครั้งที่สาม ตัวแทนจะงมเอาพระพุทธรูปหินขึ้นมา และชาวบ้านพร้อมใจกันกล่าวว่า “ใช่แล้ว” จากนั้นจึงนำขบวนแห่เชิญพระอุปคุตกลับมาที่วัด ทั้งนี้การกระทำพิธีดังกล่าวของชาวไทลื้อเกิดจากความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต ว่าท่านเป็นผู้ที่จะคอยช่วยรักษา ดูแล การประกอบพิธีกรรมให้สำเร็จราบรื่น ไร้ซึ่งอุปสรรคหรือปัญหาใด ๆ

^๕ ตำนานพระอุปคุต มีดังนี้ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้โปรดให้สร้างพระสถูปเจดีย์และพุทธวิหารขึ้นทั่วชมพูทวีป มหาวิหารที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือ “อโศการาม” ซึ่งตั้งอยู่ในเขตแคว้นมคธ หลังจากสร้างสถูปเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ องค์สำเร็จแล้ว พระเจ้าอโศกทรงมีพระราชประสงค์จะนำพระบรมสารีริกธาตุของสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปบรรจุในพระสถูปต่าง ๆ และบรรจุในพระมหาสถูปองค์ใหญ่ ที่สร้างขึ้นใหม่มีความสูงประมาณครึ่งโชน และประดับประดาด้วยแก้วต่างๆ ประดิษฐานอุรุมีผึ้งแม่น้ำคงคาให้ปาฏิหาริย์ อีกทั้งต้องการให้มีการเฉลิมฉลองยิ่งใหญ่เป็นเวลา ๑ ปี เจ็ดเดือน ๗ วัน แต่ด้วยเกรงว่าพญามารจะทำลายพิธีฉลอง มีเพียงพระอุปคุตที่ไปจำศีลอยู่ในสระคือทะเลเพียงท่านเดียวเท่านั้นที่จะสามารถปราบพญามารได้ เมื่อพระอุปคุตปราบพญามารจนสำนึกความผิดหันมาอภิวาทพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้งแล้ว พระอุปคุตจึงลงไปจำศีลอยู่ในสระคือทะเลความเค็ม (จุลจันทร นันทมถา: ๒๕๔๕)

ผู้เข้าร่วมงาน

ผู้ร่วมงาน ก็คือชาวไทยเชื้อ บ้านห้วยโก้นทั้งหมู่บ้าน ถึงแม้ไม่ใช่ญาติของผู้ตายที่ต้องร่วมกันจัดพิธีคานธรรมให้ เพราะพิธีตั้งธรรมหลวงถือเป็นประเพณีที่ชาวไทยเชื้อต้องมีส่วนร่วมทุกวัน โดยเฉพาะในวันที่สาม ซึ่งเป็นวันฟังธรรมเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติ อันเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีการคานธรรมไปภายหน้า

การแต่งกายเข้าร่วมงาน

ชาวไทยเชื้อส่วนหนึ่งจะแต่งกายด้วยชุดไทยคือ สวมซิ่นกำน ใส่เสื้อปิด ก่อผ้าผอมวย โดยมากผู้ที่แต่งกายด้วยชุดไทยเต็มรูปแบบคือ หญิงชราหรือเด็กเล็กๆ ทั้งหญิงและชาย ส่วนชาวไทยเชื้อวัยอื่น ๆ มักแต่งกายไม่เต็มรูปแบบ คือ อาจนุ่งผ้าซิ่นไทยแต่สวมเสื้อตามแฟชั่น หรือสวมเสื้อไทยประยุกต์ (สีขา) แต่สิ่งหนึ่งผู้วิจัยได้พบเห็นจนเป็นภาพที่คุ้นตา คือ การสะพายถุงย่ามของชาวไทยเชื้อทั้งหญิงและชาย ถุงย่ามที่นิยมสะพายจะมีลักษณะที่สวยงาม และสามารถบรรจุสิ่งของได้พอดี

ขั้นตอนการดำเนินงาน

ขั้นตอนในพิธีตั้งธรรมหลวง หรือการคานธรรมเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติของชาวไทยเชื้อ บ้านห้วยโก้น จะประกอบไปด้วย ๓ วัน คือ

วันแรก วันแรกของพิธีตั้งธรรมหลวงนี้ จุดประสงค์หลักของการดำเนินงานคือการคานธรรมไปให้คนตาย โดยพิธีกรรมจะเริ่มในเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ซึ่งขณะศรัทธาบ้านห้วยโก้น จะร่วมกันแห่ครัวคานเข้าที่วัดห้วยโก้น จากนั้นเวลาประมาณ ๑๕.๓๐ น. ก็จะมีขบวนแห่พระอุปกุธเข้ามาในวัด เวลาประมาณ ๑๖.๓๐ น. เจ้าภาพและชาวบ้านจึงเข้ามาในบริเวณพิธี ไหว้พระสวดมนต์รับศีล และเริ่มพิธีตั้งธรรมชาดก โดยมีการเทศน์ธรรม ๕ กัณฑ์

ในการคานธรรมไปหาคนตายนั้นญาติของผู้ตายจะถวายเครื่องครัวคาน อันประกอบไปด้วยข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่เตรียมไว้ก่อนวันงานซึ่งเจ้าภาพจะนำมารวมกันไว้ในเฮินคาน หากเฮินคาน มีขนาดไม่พอใส่สิ่งของครัวคานก็อาจจะต้องนำมาวางไว้บริเวณเฮินคาน และเจ้าภาพต้องหาตัวแทนสำหรับนอนเฝ้าของในคานกลางคืน ของที่นำมาคานถ้าเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ที่มีราคาหรือมีขนาดใหญ่ เช่น ทีวี พัดลม ตู้เย็น เมื่อนำไปคานให้วัดและเสร็จงานในวันที่สามเรียบร้อยแล้ว เจ้าภาพอาจจะมีการบูชาคืน นั่นคือใช้เงินจำนวนหนึ่งไปมอบให้ทางวัด แล้วนำสิ่งของเหล่านั้นกลับมาแต่โดยทั่วไปชาวไทยเชื้อไม่นิยมบูชาสิ่งของคืนเพราะถือว่าได้ถวายให้วัดไปแล้ว นอกจากกรณีที่เป็นของชิ้นใหญ่จริงๆ ก็จะบูชาคืนเพื่อนำมาใช้ในครอบครัวของตน

นอกจากญาติของผู้ตายแล้ว เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะแสดงน้ำใจกับเจ้าภาพโดยการนำดอกไม้ เทียนและเงินคนละ ๑๐ - ๒๐ บาทหรือตามแต่กำลังทรัพย์มาร่วมทำบุญและฟังธรรมด้วย

วันที่สอง วันที่สองของพิธีตั้งธรรมหลวง ช่วงเช้า คือเวลาประมาณ ๐๗.๐๐ น. จะมีพิธีทำบุญตักบาตร และการदानตุงชาวา “ตุงชาวา” คือ ตุงสีแดงซึ่งมีความยาว ๒๐ วา ใช้สำหรับदानให้วิญญาณผู้ตายที่ตายผิดปกติ เช่น ตายโหง จากนั้นจึงเริ่มการตั้งธรรมชาดก การเทศน์ธรรมของพระสงฆ์ในวันนี้ ขึ้นอยู่กับเจ้าภาพ หรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่า “เก้าศรัทธา” จะระบุว่าต้องการฟังธรรมเรื่องใด โดยหลักแล้วในช่วงเย็น พระสงฆ์จะเทศนาธรรมอานิสงส์ อุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย รวมถึงเจ้าภาพและญาติมิตร ธรรมที่เทศน์อาจเป็นธรรมมหาวิบาก ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิบากกรรมหรือความทุกข์ยากของการเกิดมาเป็นคน (ธรรมมหาวิบากนี้สามารถนำมาอ่านให้คนป่วยฟังได้ด้วย โดยเชื่อว่าถ้าคนป่วยได้ฟังธรรมมหาวิบาก หากไม่ถึงคราวตายก็จะพ้นจากอาการป่วยเร็วขึ้น แต่หากถึงคราวตายแล้วก็จะตายเร็วขึ้นเช่นกัน) เนื้อหาในธรรมมหาวิบากอาจจับใจความได้ว่าคนเราที่เกิดมามีสังขารไม่ปกติ เช่น หูหนวก ตาบอด เป็นง่อย มือขาด แขนขาด เนื่องมาจากในอดีตชาติเคยกระทำความไว้มากมาย เมื่อตายไปแล้วยังชดใช้กรรมไม่หมดแต่กลับหนีมาเกิดเป็นคน เหตุที่ยังใช้กรรมไม่หมดนี้เองจึงต้องมาเกิดเป็นคนพิการในลักษณะต่าง ๆ ตามแต่กรรมจะบันดาล

จากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ในพิธีตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ซึ่งจัดขึ้นในวันที่ ๒๖-๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑ พบว่า ในวันที่สองของการตั้งธรรมหลวง พระสงฆ์จำนวน ๓ รูปได้ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเทศน์ธรรมรวมแล้วประมาณ ๕๐ ผูก และในคืนที่สองนี้เจ้าภาพที่दानธรรมไปหาคนตายต้องส่งตัวแทนนอนเฝ้าสิ่งของอีกหนึ่งคืนด้วย

วันที่สาม ในวันที่สามของพิธีตั้งธรรมหลวงนี้ นับเป็นการदानธรรมไปภายหน้าหรือการदानธรรมเพื่อสะสมผลบุญให้กับผู้दानเอง ในงานวันนี้จำนวนผู้เข้าร่วมงานจะมีมากกว่าทั้งสองวันเพราะถือเป็นวันสำคัญ และควรกระทำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน พิธีกรรมเริ่มตั้งแต่เช้ามืดโดยเวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. จะเริ่มมีพิธีตั้งธรรมและเทศนาธรรมเวสสันดรซึ่งจะดำเนินการตลอดทั้งวัน ธรรมเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติ มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร ,กัณฑ์พานต์ ,दानกัณฑ์ ,วันปเวสณ์ , จูจิก ,จุลปน ,มหาปน, กุมาร , มัทรี , สักบรรณ , มหาราช , สักกติ และ นครกัณฑ์

การจะฟังธรรมเทศน์มหาชาตินั้นแล้วแต่จิตศรัทธาว่าใครจะเป็นเจ้าภาพกัณฑ์ใด โดยเปิดโอกาสให้มีการจองกัณฑ์ต่างๆ ล่วงหน้า เครื่องครวตวนที่ใช้ถวายกัณฑ์เทศน์นั้น แต่เดิมชาวไทลื้อนิยมใช้มะพร้าวสุ่ม แต่ในปัจจุบันผู้คนนิยมความสะดวกสบายจึงหันไปใช้ เครื่องสังฆทานที่ขายเป็นชุดแทน กัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์นั้นต้องมีการเตรียมเครื่องครวตวนให้ครบตามจำนวนคนจอง คือ หากมีคนจองกัณฑ์ทศพรไว้สิบคนก็ต้องมีเครื่องครวตวนจำนวน ๑๐ ชุด

พระที่ทำหน้าที่เทศน์มหาชาติเป็นพระสงฆ์ชาวไทลื้อซึ่งจะผลัดเปลี่ยนกันเทศน์ โดยเทศน์ตามลำดับเริ่มจากกัณฑ์ทศพรและสิ้นสุดที่นครกัณฑ์ ชาวไทลื้อเชื่อว่าอานิสงส์จากการฟังธรรมเวสสันดรครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์นั้น จะทำให้สามารถไปเกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยได้

ในพิธีตั้งธรรมหลวงซึ่งดำเนินงานทั้งหมด ๓ วันนั้น ในแต่ละวันจะมีการนำอาหารและขนมมาเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงานอย่างเต็มที่ โดยผู้ทำหน้าที่ในการประกอบอาหารส่วนใหญ่ คือ แม่บ้านที่ถนัดในการปรุงอาหาร ส่วนสาววัยรุ่นก็ช่วยแบ่งเบางานโดยรับหน้าที่ยกถาดรับอาหารมาตั้งบนโต๊ะ หรือขันโตกแล้วแต่สะดวก เนื่องจากพิธีตั้งธรรมหลวงเป็นกิจกรรมที่ดำเนินงานในวัดและเกี่ยวข้องกับศาสนา จึงไม่ค่อยเห็นการเลี้ยงแขกด้วยเครื่องคองของเมา หรือหากมีกรณีที่มีพวกขี้เมามาทะเลาะวิวาทหรือก่อเหตุในบริเวณงาน ชาวบ้านก็มีมาตรการในการลงโทษคือให้ผู้ก่อเหตุนั้นรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานทั้งหมด การวางกติกาดังกล่าวจึงช่วยให้งานบุญผ่านพ้นไปได้อย่างราบรื่น และเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขอันเนื่องมาจากความรู้สึกร่วมบุญ และความสุขจากการได้พบปะสังสรรค์กันระหว่างญาติมิตรที่ต้องห่างกันเพราะแยกย้ายกันไปทำงานต่างจังหวัด

๓.๖.๒ พิธีสงกรานต์

พิธีสงกรานต์ หรือที่ชาวไทลื้อ รวมทั้งคนในล้านนาเรียกว่า “ปีใหม่” เป็นประเพณีที่ได้รับความนิยมมากและถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก และนับเป็นวันรวมญาติเลขที่ว่าได้ เนื่องจากในช่วงสงกรานต์นี้ลูกหลานที่จากถิ่นฐานไปทำงานต่างจังหวัดจะกลับมาเยี่ยมบ้าน ส่วนเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะถือโอกาสมาเยี่ยมเยือนและพบปะสังสรรค์กันในช่วงนี้

โดยทั่วไปพิธีสงกรานต์ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นจะมีทั้งหมด ๕ วัน เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๑ เมษายน ดังนี้

วันแรก (วันสังขารล่อง) วันสังขารล่อง ถือเป็นวันแรกเริ่มของพิธีสงกรานต์ ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นจึงนิยมเก็บกวาดบ้านเรือน ซักเสื้อผ้า ตลอดจนทำความสะอาดร่างกาย ให้สะอาดหมดจดเปรียบเสมือนกับเป็นวันแห่งการทำความสะอาด

วันสังขารล่องตามความเข้าใจของชาวบ้าน โดยทั่วไปแล้ว จะหมายถึงวันเวลาที่ล่วงเลยไป อายูร่างกายของเราจะก้าวร่วไปไปอีกปีหนึ่ง เป็นการเตือนตัวเองให้รู้สึกตัวว่าเราแก่ไปอีกปีแล้วแต่ในภาษาเดิมซึ่งมาจากภาษาสันสกฤตว่าสงกรานต์ (คนล้านนา จะออกเสียงตัว กร ควบกล้ำ เป็น ข เช่น กราบ เป็น ขาบ สงกรานต์ จึงเป็น ขาร) แปลว่า ก้าว ล่วงไปแล้ว หมายถึง เดือน วัน ปี ที่ล่วงลับไปจะขึ้นสู่วัน เดือน ปีใหม่ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๘: ๒๒)

วันที่สอง (วันเนา) วันที่สองของสงกรานต์ ชาวไทลื้อ เรียกว่า วันเนา ซึ่งถือเป็นวันที่ต้องระมัดระวังคำพูดมากที่สุด เพราะเป็นวันที่ห้ามแข่ง ห้ามด่า ห้ามพูดคำหยาบคาย ห้ามทบตี ถูกหลาน จะทำให้เนา (ไม่ดี) ดังนั้นวันนี้จึงให้พูดแต่สิ่งที่เป็นมงคล ในวันเนาแม่บ้านมักจะทำขนมเพื่อเตรียมสำหรับนำไปทานขันข้าว (ทานโก๊ะข้าว) ในเช้าวันรุ่งขึ้น และนำไปแจกจ่ายญาติพี่น้อง ขนมที่นิยมทำในวันนี้ คือ ขนมเทียน (ขนมเหนียว)

ผู้อาวุโสของหมู่บ้านไทลื้อกล่าวว่า ตามปฏิทินของไทลื้อ บางทีอาจมีวันเนาถึง ๒ วัน คือวันที่ ๑๔- ๑๕ เมษายน แต่บางปีก็มีวันเนาเพียงวันเดียว หากปีไหนวันเนาสองวัน วันพญาวันก็จะเลื่อนเป็นวันที่ ๑๖ เมษายน

วันที่สาม (วันพญาวัน) วันพญาวันคือวันที่ยิ่งใหญ่ ในช่วงเช้าชาวไทลื้อจะไปวัดทำบุญ ตานขันข้าว คือ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติที่ล่วงลับ พิธีกรรมเทศนา (จะรู้ว่าปีนี้ วันไหนเป็นวันดี วันโลกาวินาศ ตามตำรา) พอถึงช่วงบ่ายประมาณ ๑๔.๐๐-๑๕.๐๐ น. ชาวบ้านจะไปรวมตัวกันที่วัด โดยนำน้ำอบน้ำหอมหรือน้ำส้มป่อยไปทำพิธีอาบน้ำพระเจ้า (สร่งน้ำพระพุทธรูป) ชาวบ้านต่างก็รองเอาน้ำที่ได้จากการอาบน้ำพระเจ้าใส่ขวด หรือสลุง (ขันเงิน) กลับมาบ้านแล้วใช้ลูบหน้าตาให้ถูกหลานเพื่อความเป็นสิริมงคล ในวันพญาวันนี้ชาวบ้านจะถือศีล ไม่ฆ่าสัตว์และไม่เก็บหรือเด็ดแม้แต่ดอกไม้ใบไม้ โดยดอกไม้ที่นำไปวัดในวันนี้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะรีบเตรียมไว้ตั้งแต่ตอนเย็นของวันเนา

นอกจากการทำบุญแล้ว วันพญาวันเป็นวันที่คนส่วนใหญ่ชวนกันไปค้าหัวบุพการี ผู้เฒ่าผู้แก่ ญาติผู้ใหญ่ หรือคนในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ การไปค้าหัวผู้ที่เรานับถือ หรือผู้มีพระคุณนั้น จะต้องเตรียมน้ำขมิ้น น้ำส้มป่อย ข้าวตอกดอกไม้ และเครื่องบริโภคน้ำ

ต่าง ๆ เช่น ผ้าชิ้น ผ้าเช็ด ผ้าขาวม้า หรือของใช้ต่าง ๆ แล้วแต่จะหาได้ จัดเตรียมใส่พานหรือขันไป
ยังบ้านผู้ที่เราเคารพนับถือ เมื่อไปถึงก็นำเอาน้ำขมิ้นส้มป่อยรินใส่ในขันที่เขาเตรียมไว้พร้อมทั้งข้าว
ตอกคอกไม้ของใช้ต่างๆ ส้มมาคารวะผู้ใหญ่แล้ว ผู้ใหญ่ก็จะให้พรแก่เรา พิธีรดน้ำค้ำหัวนี้นับเป็น
เสน่ห์ของวันสงกรานต์ที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมในการให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส

วันที่สี่ (วันปากปี) ในวันที่สี่นี้ ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นได้จัดให้มีประเพณีสำคัญอีก
ประเพณีหนึ่งแทรกอยู่ นั่นคือ พิธีจุดบั้งไฟภูเขาเทวดา ถ้าปีใดสำรวจแล้วทราบว่ามีคนส่งบั้งไฟ
ประเภทต่าง ๆ เข้าร่วมประกวดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านก็อาจจะเพิ่มวันในการจุดบั้งไฟขึ้นอีกหนึ่ง
วัน โดยให้เริ่มพิธีจุดบั้งไฟในช่วงบ่ายของวันพฤหัสบดี

วันที่ห้า (วันปีใหม่) วันปีใหม่ คือวันเริ่มศักราชใหม่ตามคติของชาวไทลื้อ ส่วนใหญ่
ชาวบ้านไทลื้อจะนัดหมายคนทั้งหมดบ้าน เพื่อจัดให้มีพิธีค้ำหัวให้แก่บุคคลสำคัญในชุมชน เช่น
ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ เป็นต้น

๓.๖.๓ พิธิดานก้วยสลาก

งานดำนก้วยสลาก หรือ การดำนสลากกัต นับเป็นพิธีกรรมที่สำคัญของชาวไทลื้อ
บ้านห้วยโก๋น อีกพิธีหนึ่ง รวมทั้งยังเป็นประเพณีพิธีกรรมที่สามารถสะท้อนให้เห็นแรงแห่งความ
ศรัทธาที่มั่นคงของชาวไทลื้อที่มีต่อพระพุทธศาสนา และความเชื่อในเรื่องอานิสงส์ของการทำบุญที่
ยังยึดมั่นกันอยู่ในกลุ่มชนไทลื้อ

โอกาสในการจัดงาน

พิธิดำนก้วยสลากนี้ นิยมกระทำในเดือน ๑๒ ตามปฏิทินของไทลื้อ คือประมาณเดือน
ตุลาคม และมักกระทำก่อนออกพรรษา การจัดงานค่อนข้างยิ่งใหญ่จึงต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจ
จากทุกฝ่ายทั้งฝ่ายฆราวาส และฝ่ายพระสงฆ์ โดยเฉพาะในด้านการเตรียมงานที่ค่อนข้างยุ่งยาก
พอสมควร จุดมุ่งหมายของการจัดงานก็คือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย หรืออาจเป็นการสั่ง
สมบุญไปถวายหน้าของผู้ดำนก้วยสลากเอง

สิ่งสำคัญของงานดำนก้วยสลาก คือ ก้วยสลากที่ชาวบ้านสานขึ้นจากไม้ไผ่แล้วบรรจุ
ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ลงไปเพื่อให้เป็นเครื่องไทยทานหรือเครื่องถวายแด่พระสงฆ์ ก้วยสลากนี้บางคน
อาจเรียกว่า “ซองไม้” โดยรวมแล้วพิธิดำนก้วยสลาก หมายถึง การถวายเครื่องไทยทานให้พระสงฆ์
โดยเอาสิ่งของทั้งหลายใส่ลงในก้วยแล้วถวายพระ โดยใช้วิธีการจับสลาก

เหตุที่ต้องใช้วิธีจับสลาก เนื่องด้วยชาวบ้านต่างมีฐานะความเป็นอยู่ต่างกัน หากไม่มีการจับสลากแล้ว พระภิกษุสงฆ์ที่มีคนนิยมเลื่อมใสก็จะได้รับเครื่องถวายทานมาก ส่วนพระภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ได้น้อย บางองค์ไม่ได้อะไรเลยเป็นการไม่ยุติธรรมไม่ได้ทั่วถึงกัน ด้วยเหตุนี้จึงมีการทำบุญด้วยวิธีจับสลาก เรียกว่า “สลากภัต” หรือ “กินก๋วยสลาก” (จารุวรรณ พรหมวัง, ๒๕๓๖: ๗๑)

การเตรียมงาน

การเตรียมงานและสถานที่ในพิธีทานก๋วยสลากนั้น โดยมากต้องเตรียมก่อนวันงาน ประมาณ ๑ - ๓ วัน สิ่งที่ต้องขังยุ่งยากในการเตรียม คือ ฝ่ายหญิงต้องเตรียมสิ่งของปัจจัยไทยทานทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น อาหารแห้ง เครื่องใช้ต่างๆ อาทิ สมุด ยาสีฟัน สมุด ดินสอ ฯลฯ เพื่อบรรจุลงในก๋วยสลาก

ก๋วยสลากเป็นตะกร้าไม้ไผ่ที่ผู้ชายสานเตรียมไว้ การเตรียมก๋วยสลากนั้นเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำโดยส่วนตัวคือทำภายในครอบครัวของตน ทั้งนี้การจะกำหนดว่าครอบครัวไหนจะทำก๋วยสลากก็ไบนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในบ้าน หากแต่ขึ้นอยู่กับเจตนาของเจ้าของบ้านว่าจะอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ใครบ้าง ส่วนใหญ่ผู้ที่ชาวไทยถือตั้งใจอุทิศผลบุญไปให้ ก็คือเครือญาติของตนที่ล่วงลับไปแล้ว หรืออาจจะเป็นเทวนครเทวดา เป็นเจ้ากรรมนายเวร สูดแล้วแต่ศรัทธาของเจ้าของก๋วยสลาก

ก๋วยสลากที่ชาวบ้านนำมาเพื่อถวายทานในพิธีทานก๋วยสลากนั้นสามารถจำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สลากธรรมดา คือ ก๋วยสลากขนาดเล็กที่บรรจุอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ทั่วไป

ภาพที่ ๑๘ สลากธรรมดา

๒. สลากโชค คือ ก๊วยสลากที่มีขนาดใหญ่และสิ่งที่จะถวายมีมูลค่ามากกว่าสลากธรรมดา ทั้งด้านเงินปัจจัยและของกินของใช้ พระที่สามารถจับได้สลากโชคจึงนับว่ามีโชคหรือดวงดีนั่นเอง

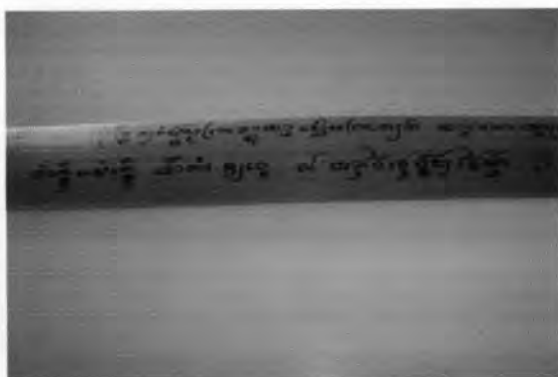
ภาพที่ ๑๙ สลากโชค

๓. สลากสร้อย สลากสร้อยมีขนาดใหญ่และพิเศษกว่าสลากโชค ผู้ที่มีศรัทธาจะถวายสลากสร้อยนั้นต้องรวมตัวกันประมาณ ๕ - ๖ คนขึ้นไป และเตรียมเครื่องถวายที่เป็นสิ่งของชิ้นใหญ่ เช่น เสื่อ หมอน ปี่ สะล้อ ผ้าทอ เครื่องใช้ในครัวเรือนประเภท หม้อ กระทะ ถ้วยชาม ช้อน ฆ้อง ฯลฯ เป็นต้น การदानสลากสร้อยนั้น ผู้दानอาจจะเจาะจงผู้รับก็ได้ และบางครั้งผู้दानอาจมีจิตศรัทธาจะถวายวัด หากตั้งใจจะถวายวัดแล้วเจ้าของสลากสร้อยก็นำเส้นสลากไปมอบให้ตัวแทนสงฆ์ในวัดแห่งนั้นโดยตรง

ภาพที่ ๒๐ สลากสร้อย

สลากทั้ง ๓ ประเภทนี้ มีองค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่างคือ การนำเอาไม้ไผ่ที่ผ่าบางๆ ขนาดความกว้างประมาณ ๑.๕ นิ้ว มาทำขีบสลาก (กลีบสลาก) ซึ่งมีข้อความเขียนระบุชื่อเจ้าของ และชื่อผู้ที่ตนจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ เส้นสลากหรือเส้นกัณฑ์दानหนึ่งใบเรียกว่า “หนึ่งขีบ”

ภาพที่ ๒๑ จีบสลาก

ตัวอย่าง ข้อความในจีบสลากบ้านหนานตัน เทพปัญญา (เขียนด้วยภาษาไทยกลาง)

กุ่มขบาทองเรือนหนานตันรื่องหาเตอะ....

“มินาสาลามหาศาลากระตะคำหมายมีนายตันเป็นเก้าพร้อมกับด้วยภรรยาชื่อนางเครือและ
บุตรดา จึงได้เอากันมารี้งสร้างแปลงยังเหยยลันยะประกอบไปคัวยโดยคานดั่งหลายมาดั่งไว้กลางบ่อ
แก้วเจ้า ๓ ประการคีนี่แล้วก็จักกลายเป็นคานแก้ตัวเราได้คานแล้วก็จักเอาเมื่อไหว้บลายหน้าว่าสินัน
แต่คืหลี”

ในการเตรียมงานด้านสถานที่ ชาวบ้านจะสละเวลาทำงานประมาณ ๑-๒ วัน มารวม
ตัวกันที่วัดเพื่อช่วยเตรียมสถานที่ นั่นคือปิดกวาดทำความสะอาด กางเต็นท์และทำซุ้มสำหรับ
วางกัวยสลาก และใช้เป็นที่พักระหว่างรอพระมารับกัวยสลาก รวมทั้งช่วยกันปักตุงในบริเวณงาน
ชาวบ้านส่วนหนึ่งรับหน้าที่นิมนต์พระสงฆ์จากวัดอื่น ๆ เช่นวัดราษฎร์บำรุง อำเภอทุ่งช้าง รวมทั้ง
พระในวัดจังหวัดแพร่ให้มาร่วมประกอบพิธี เนื่องจากจำนวนพระสงฆ์ในวัดห้วยโก๋นมีจำนวนไม่
เพียงพอกับจำนวนชาวบ้านที่เตรียมสลากมาร่วมทำบุญ

ผู้ร่วมงาน

ผู้เข้าร่วมงาน แบ่งได้เป็น ๓ ฝ่าย คือ พระสงฆ์ อาจารย์ผู้ประกอบพิธี และชาวไทลื้อ
บ้านห้วยโก๋นทั้งหมดหมู่บ้าน ภาพความยิ่งใหญ่ของพิธีคานกัวยสลากนี้ ก็คือ การที่พระสงฆ์มาจากวัด
ต่างๆ ทั้งจากในตัวอำเภอเมือง จากต่างจังหวัด ทำให้ในบริเวณงานมีพระมาร่วมพิธีจำนวนมาก และ
การที่ชาวบ้านต่างมาร่วมงานอย่างพร้อมเพรียงกัน แม้แต่เด็กนักเรียนก็แต่งชุดไทลื้อเดินตั้งแถวเป็น
ขบวนแห่มาร่วมงานพร้อมคณะครู โรงเรียนบ้านห้วยโก๋น นอกจากนี้ระหว่างรอการประกอบพิธียัง
มีนักเรียนส่วนหนึ่งมาพื่อนรำด้วยท่วงท่าที่งดงามให้ผู้เข้าร่วมงานได้รับชมอย่างเพลิดเพลินใจ

ขั้นตอนการดำเนินงาน

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ผู้วิจัยได้มีโอกาสร่วมงานพิธีदानถ้วยสลากของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ที่จัดขึ้นในวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๕๐ แม้ว่าการจัดงานในครั้งนี้จะพบกับอุปสรรคจากธรรมชาติ คือ ฝนตกอย่างหนักทั้งวัน แต่ทุกฝ่ายก็ยังร่วมแรงร่วมใจกันให้พิธีดังกล่าวดำเนินต่อไปท่ามกลางสายฝนจนงานสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ตั้งแต่เช้ามีด แม้ฝนจะตกไม่ขาดสายแต่ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นก็จะทยอยกันมาที่วัด โดยนำเอาถ้วยสลากของตนมาวางไว้ตามจุดที่กำหนดไว้ในแต่ละคุ้ม ขั้นตอนของงานจึงเริ่มขึ้นเมื่อถึงเวลาที่กำหนดแล้ว คือประมาณ ๘.๐๐ น. ชาวบ้านก็จะพากันตั้งขบวนแห่ไปที่วัด จากนั้นนำเส้นกัณฑ์दान หรือขีบสลากของชาวไทลื้อแต่ละคนมารวมกัน แล้วทำพิธีคนขีบสลากด้วยการนำขีบสลากมาคละปนกัน ระหว่างที่ตัวแทนกำลังคนขีบสลากนั้น ชาวบ้านก็จะพร้อมใจกันกล่าวคำว่า *สาธุ* หลังจากคนขีบสลากแล้ว ก็จะนำขีบสลากนั้นแบ่งเป็นมัด ๆ มัดละประมาณ ๑๐ ขีบ หรือแล้วแต่จำนวนพระสงฆ์ที่นิมนต์มารับเครื่องदान สำหรับในปีนี้มีขีบสลากทั้งหมดจำนวน ๗๘๒ ขีบ ธรรมเนียมการदानถ้วยสลากของวัดห้วยโก๋น (และวัดหลายแห่งในเมืองน่าน) พระสงฆ์ไม่ได้จับสลากด้วยตนเอง แต่ชาวบ้านจะใช้วิธีการนำขีบสลากมาแบ่งเป็นมัดให้ได้จำนวนตามที่เฉลี่ยลงตัวแล้ว ในการมัดนั้นมักจะไหว้วานให้คนที่ไม่รู้ตัวหนังสือมาทำหน้าที่นี้ เนื่องจากเกรงว่าหากให้คนที่รู้หนังสือเป็นคนมัด คนๆ นั้นก็อาจแอบดูว่าสลากอันใดเป็นฉลากโชค หรือสลากสร้อยทำให้ไม่ยุติธรรม

ในระหว่างรอการนับและมัดขีบสลาก พระทศพร กัลยาณสิริ เจ้าอาวาสวัดก็ได้เล่าตำนานการदानสลากภักดีให้คณะศรัทธาฟัง จากนั้นตัวแทนชาวบ้านกล่าวนิมนต์เจ้าอาวาสให้พรกัณฑ์หัววัด (กัณฑ์หัววัด คือสลากกัณฑ์ที่แต่ละวัดนำมาพร้อมสมทบ) กัณฑ์สลากสามัคคี (สลากที่มีชาวไทลื้อทั้งหมดบ้านร่วมกันเป็นเจ้าภาพ) นอกจากนี้ยังมีกัณฑ์หัวหน้าคุ้ม (สลากที่หัวหน้าคุ้มแต่ละคุ้ม รวม ๖ คุ้มต่างจัดขึ้นเพื่อถวายวัด) หลังจากนั้นขบวนแห่ ประกอบด้วยกลอง ฉิ่ง ฯลฯ และเครื่องกัณฑ์दान และแม่บ้านที่เป็นช่างฟ้อนก็จะเคลื่อนขบวนมาบริเวณวัด จึงเริ่มพิธีการทางสงฆ์เริ่มด้วยอาจารย์ผู้ประกอบพิธีนำชาวบ้านกราบพระ รับศีล พระสวดถวายวันพระ (บทพาหุง) อาจารย์ผู้ประกอบพิธีนำกล่าวคำถวายสลากภักดี ตัวแทนพระสงฆ์กล่าวคำอุปโลกน์ และให้พรจนเสร็จพิธีทางสงฆ์แล้ว ก็จะมีตัวแทนพระนำเอาขีบสลากแจกพระทุกรูป โดยแต่ละรูปจะได้ขีบสลากหรือเส้นกัณฑ์दानในจำนวนที่เท่ากัน อาจเหลือมลักันบ้างระหว่างพระกับเณร ในปีนี้ พระแต่ละรูปได้ขีบสลากรูปละ ๒๕ ขีบ แต่เณรได้รูปละ ๑๑ ขีบ ที่เหลือจำนวน ๔๘ ขีบ เป็นสลากที่ถวายพระพุทธ คือมอบให้วัดเพื่อเป็นปัจจัยในการบูรณปฏิสังขรณ์วัด

เมื่อพระหรือเณรได้ใบสลากแล้วก็จะนำมาอ่านและเดินตามหาถ้วยสลากตามรายชื่อเจ้าของซึ่งเขียนระบุไว้ บางรายอาจเขียนด้วยตัวอักษรธรรม แต่ส่วนใหญ่เขียนด้วยตัวอักษรไทยกลาง โดยให้เหตุผลว่ากลัวพระเณรที่อายุยังน้อยจะอ่านตัวธรรมไม่ออก โดยมากพระแต่ละรูปจะมีเด็กวัดหรือขโมมเดินตามเพื่อช่วยถือถ้วยสลากที่ได้รับ ถ้าหากพระเดินตามหาเจ้าของสลากจนพบแล้ว ในกรณีที่ใบสลากธรรมดา พระก็จะอ่านใบสลากนั้น แล้วรับถ้วยสลากจากเจ้าของเลข แต่ถ้าเป็นสลากโชคจะมีกัณฑ์ทานเขียนไว้อีกต่างหาก พระรูปนั้นจะต้องอ่านเส้นกัณฑ์ทานเพื่อระบุว่าใครอุทิศส่วนกุศลให้ใคร จากนั้นเจ้าของสลากจะหยาดน้ำและรับพรจากพระเป็นอันเสร็จพิธี

ภาพที่ ๒๒ พระให้พรเจ้าของสลาก

๓.๖.๔ พิธีสืบชะตาหลวง

การสืบชะตาเป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นตามความเชื่อของชาวไทยลื้อ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการต่ออายุให้ชีวิตยาวออกไป เป็นการเพิ่มความเป็นสิริมงคลให้กับตนเอง และช่วยเปลี่ยนเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี การสืบชะตามีหลายระดับเช่น การสืบชะตาคน และการสืบชะตาหลวง หรือการสืบชะตาคู่บ้าน

การสืบชะตาคน เป็นเรื่องส่วนบุคคล จัดทำเนื่องในโอกาสได้รับยศตำแหน่งใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ กุฎิใหม่ หรือการเจ็บป่วย ไม่สบายใจ โดยมีพระสงฆ์และอาจารย์ผู้ประกอบพิธี อุปกรณ์ประกอบพิธีก็จะมีหลายอย่าง เช่น กล้าย อ้อย กล้ามะพร้าว เสือ หมอน หมากพลู ธง ค้าย สายสิญจน์ สะพาน ลวดเงิน ลวดทอง บาตรน้ำมนต์ ฯลฯ อาจจะทำพิธีในบ้านหรือในวัดก็ได้ เชื่อกันว่าเมื่อทำพิธีแล้วจะช่วยขจัดปัดเป่าความเป็นเสนียดจัญไรต่าง ๆ ให้หายไป (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘: ๒๓-๒๔)

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดของพิธีสืบชะตาหลวง อันถือเป็นพิธีกรรมสำคัญของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรม

พิธีสืบชะตาหลวง เกิดจากความเชื่อว่าจะสามารถต่อชะตาหรืออายุของบ้านเมืองให้ยืนยาว ป้องกันหมู่บ้านให้พ้นจากเหตุเภทภัยต่าง ๆ ได้ เช่น โรคระบาด หรือ ภัยแล้ง พิธีดังกล่าวจึงนิยมจัดกระทำสืบเนื่องกันทุกปี ถือเป็นงานประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้านห้วยโก๋น

โอกาสในการจัดงาน

พิธีสืบชะตาหลวง เป็นพิธีกรรมที่จัดทำในระดับหมู่บ้าน โดยมีการเตรียมการที่สลับซับซ้อนมากกว่าการสืบชะตาคนและต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในหมู่บ้านในการเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ที่จำเป็นต่อการประกอบพิธี ทั้งยังต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายคือ ฝ่ายพระสงฆ์ และอาจารย์ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน นอกจากนี้ยังต้องเชิญผู้หลักผู้ใหญ่ในระดับต่าง ๆ ในชุมชน เช่น นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ผู้อำนวยการโรงเรียน มาร่วมเป็นประธานในพิธี

พิธีสืบชะตาหลวงนี้ นิยมทำกันในช่วงเดือนหลังวันออกพรรษา โดยไม่ได้กำหนดกะเกณฑ์ตายตัว เพราะจะกระทำในวันใด เดือนใดก็ได้ แต่ต้องเป็นช่วงหลังจากออกพรรษาแล้ว ระยะเวลาในการประกอบพิธีมีเพียงหนึ่งวัน โดยอาจมีวันห้างคาหรือวันเตรียมงานอีกหนึ่งวัน

การเตรียมงาน

ในวันเตรียมงานหรือวันห้างคานั้น นับเป็นวันที่ค่อนข้างยุ่งยากพอสมควรเพราะสิ่งที่ต้องเตรียมมีความซับซ้อนและมีจำนวนมาก ซึ่งเรียกกันว่า “เครื่อง ๑๐๘” เนื่องจากของแต่ละอย่างมีจำนวน ๑๐๘ ชิ้น ประกอบด้วย

๑. หมากพลู
๒. เมียง
๓. บุหรี่
๔. ข้าวเปลือก (ห่อ)
๕. ข้าวสาร (ห่อ)
๖. กังธนู (ไม้ดอกนำมาโก่งและใช้เชือกขึงมีลักษณะคล้ายคันธนู แต่มีขนาดเล็ก)
๗. เบี้ย (แต่เดิมใช้หอยเบี้ยแต่ปัจจุบันชาวบ้านใช้ใบเบี้ยคอกต่อมแทน โดยชาวบ้านบอกว่าเป็นเบี้ยคอกต่อมเป็นเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ตามต้นไม้ในป่า)

ถึงที่กล่าวมาข้างต้นนี้ล้วนแล้วแต่ต้องมีครบ ๑๐๘ ชิ้นทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังต้องเตรียม เทียนเล่มละบาทจำนวน ๓ เล่ม ฝ้ายสายสิญจน์ ๑ ม้วน (ชาวไทลื้อเรียก ฝ้ายสืบมนต์) ดันกล้วย ๑ ต้น ดันอ้อย ๑ ต้น เสือ ๑ ฟิน หมอน ๑ ใบ และดอกไม้จำนวนตามต้องการ

นอกจากจะต้องมีการเตรียมเครื่อง ๑๐๘ แล้ว ตัวแทนฝ่ายสงฆ์และชาวบ้านต้องช่วยกัน โยงสายสิญจน์จากเขื่อนบ้านมายังบริเวณพิธี คือวัดห้วยโก๋นด้วย

ผู้ร่วมพิธี

ดังได้กล่าวไว้ว่า พิธีสืบชะตาหลวงเป็นการสืบชะตาของคนทั้งหมู่บ้าน ดังนั้นผู้เข้าร่วมพิธีจึงประกอบด้วยชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นทั้งหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นกำลังสำคัญและรู้ขั้นตอนการดำเนินงาน ในการประกอบพิธีต้องมีการนิมนต์พระผู้กระทำพิธีด้วย จำนวนที่ลงท้ายด้วยเลข ๘ คือ อาจจะนิมนต์พระ ๘ รูป หรือ ๑๘ รูป หรือ ๒๘ รูปตามแต่ศรัทธา นอกจากนี้ยังต้องมีอาจารย์ผู้ประกอบพิธี และแขกผู้มีเกียรติที่ทางหมู่บ้านเชิญมาร่วมในพิธีด้วย

ขั้นตอนการประกอบพิธี

เวลาในการประกอบพิธีสืบชะตาหลวง เริ่มตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐ น. เมื่อชาวบ้านและผู้ร่วมพิธีต่างมาอยู่ในบริเวณวัดอย่างพร้อมเพรียงแล้ว ก็จะเริ่มขั้นตอนต่างๆ คือ ในบริเวณลานวัดมีการทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ และหลังจากนั้นในอารามก็จะเริ่มพิธีการต่าง ๆ คือ การรับศีล การสวดพระพุทธรูป การถวายภัตตาหาร จตุปัจจัย และการลาพระ

ภาพที่ ๒๓ พิธีสืบชะตาหลวงของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ในช่วงขณะรอการประกอบพิธี นักเรียนหญิงจากโรงเรียนมัธยมพระราชทานเฉลิมพระเกียรติได้มาแสดงการฟ้อนรำเพื่อให้ผู้มาร่วมงานได้รับชม โดยชุดการแสดงส่วนใหญ่จะแต่งกายด้วยชุด ไทลื้อประยุกต์

๔. การแสดง

การแสดงพื้นบ้านของชาวไทยลื้อที่ยังมีการปฏิบัติสืบกันมา และพบในปัจจุบันจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ การฟ้อนเจิง คบมะผาบ และการขับลื้อ

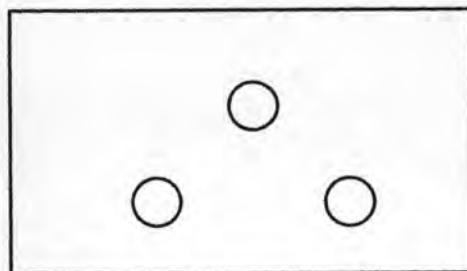
๔.๑ การฟ้อนเจิง คบมะผาบ

คำว่า “เจิง” หมายถึง ชั้นเชิง เป็นการแสดงชั้นเชิงของลีลาท่าทางร้ายรำต่างๆ ซึ่งแสดงออกในท่วงท่าของนักรบ เป็นการฟ้อนด้วยมือเปล่าโดยเคลื่อนไหวร่างกายและชกขา และแขนท่วงท่าต่างๆ ซึ่งช่างฟ้อนจะแสดงชั้นเชิง แตกต่างกันไปตามการคิดประดิษฐ์ท่าของแต่ละคน

คบมะผาบ คือ การใช้มือเปล่าตบไปตามส่วนต่างๆของร่างกาย พร้อมกับกล่าวคาถาอาคมลูบไล้ไปตามแขนขาทั่วร่างกายตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ เพื่อให้เกิดความคงกระพันชาตรี มีการยกเท้า งอเข่า งอศอก บิดตัวไปมา หลอกล่อคู่ต่อสู้ไปด้วยลีลาการฟ้อนเจิง และคบมะผาบ จะต่อเนื่องและสัมพันธ์กันตามจังหวะของดนตรีมีทั้งจังหวะช้า ๆ และรวดเร็ว มีการกระโดดด้วยท่าทางผาดโผนต่างๆอย่างน่าดูยิ่ง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘: ๑๔๓)

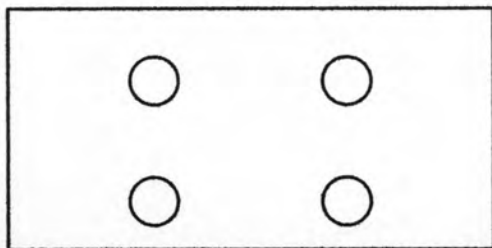
จากการสอบถามผู้อาวุโสชาวไทยลื้อ พบว่า ปัจจุบันการฟ้อนเจิง คบมะผาบ มักจะแสดงเฉพาะในช่วงเทศกาล หรืองานประเพณีต่างๆ โดยผู้แสดงหรือช่างฟ้อนจะเป็นผู้ชาย ส่วนใหญ่การแสดงหนึ่งครั้งจะใช้ช่างฟ้อน ๒ คน และมีชื่อประกอบท่ารำต่าง ๆ โดยเรียกเป็นแม่ มีทั้งหมด ๕ แม่ ในแต่ละแม่จะต้องมีการเตรียมสถานที่ในการฟ้อน โดยการขุดดินเป็นหลุมเล็ก ๆ ดิน ๆ วางตำแหน่งหลุมตามชื่อท่า ดังนี้

๑.แม่สามห่อม

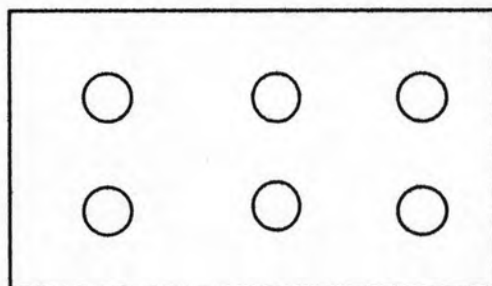
แผนผังที่ ๑ สถานที่แสดงการฟ้อนเจิง คบมะผาบแม่สามห่อม

๒. แม่สี่ด้าน

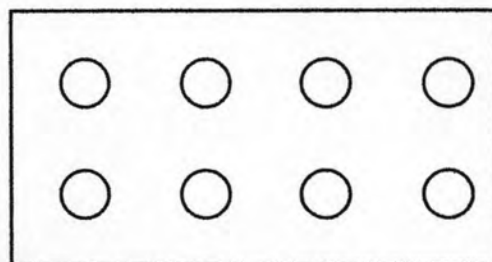
แผนผังที่ ๒ สถานที่แสดงการพื่อเนจิง คบมะผาบแม่สี่ด้าน

๓. แม่หก

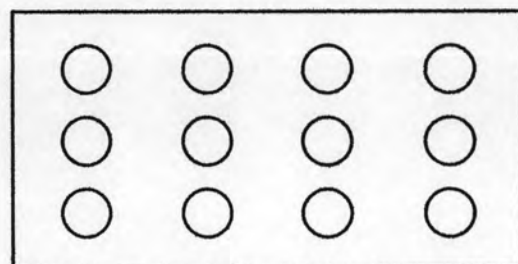
แผนผังที่ ๓ สถานที่แสดงการพื่อเนจิง คบมะผาบแม่หก

๔. แม่แปด

แผนผังที่ ๔ สถานที่แสดงการพื่อเนจิง คบมะผาบแม่แปด

๕. แม่สิบสอง (แม่ถายงาม)

แผนผังที่ ๕ สถานที่แสดงการพื่อเนจิง คบมะผาบแม่สิบสอง

การฟ้อนเจิง คบมะผาบทั้ง ๕ แม่นี่ ส่วนใหญ่แสดงบนลานดินเพื่อความสะดวกในการเตรียมหลุม แต่หากกรณีที่เป็นต้องแสดงบนเวที ช่างฟ้อนจะเลือกใช้ทำรำเฉพาะแม่สืบสองหรือแม่ลายงามเท่านั้น และถ้าหากเป็นการฟ้อนเจิงในรูปแบบการชิงชัยหรือประลองให้รู้แพ้รู้ชนะ ช่างฟ้อนจะนิยมแสดงในแม่สามหย่อม เนื่องจากผู้ชมจะให้เห็นความชัดเจนของท่วงท่าและการต่อสู้กันด้วยชั้นเชิงต่างๆ ของช่างฟ้อน ส่วนเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบจังหวะส่วนใหญ่จะใช้กลอง ฉาบ และฆ้องในการให้จังหวะแก่ช่างฟ้อนเจิง คบมะผาบ และเพื่อสร้างบรรยากาศให้มีความครึกครื้นสนุกสนาน

จากการสอบถาม พบว่า ชายสูงอายุที่เป็นช่างฟ้อนเจิง คบมะผาบ ประจำหมู่บ้านห้วยโก๋น คือ นายคำ สุริยา อายุ ๗๖ ปี ซึ่งเดิมมีคู่ฟ้อน คือ นายเหลา คณะทิพย์ อายุ ๗๑ ปี แต่เมื่อประมาณปีพ.ศ. ๒๕๔๘ นายเหลา ไม่สามารถแสดงศิลปะการฟ้อนเจิง คบมะผาบได้อีก เนื่องจากล้มป่วยและต้องนอนพักรักษาตัวอยู่ที่บ้าน ปัจจุบันนายคำจึงต้องแสดงการฟ้อนเพียงลำพัง และอาจมีบางครั้งที่นายตัน เทพปัญญา อายุ ๗๗ ปี (อาจารย์ประกอบพิธี และหมอลำขวัญ) ผู้เรียนรู้การฟ้อนเจิง คบมะผาบ โดยใช้วิธีครูพักลักจำมาร่วมเป็นคู่ฟ้อนด้วย

นาย คำ สุริยา (สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๑) กล่าวว่า คนสืบทอดศิลปะการฟ้อนเจิง คบมะผาบจากครูตั้งแต่สมัยอยู่เมืองเงิน ซึ่งเรียกว่า “ครูเก่า” หรือ “พ่อครู” (นายคำจำชื่อครูไม่ได้) โดยก่อนเรียนต้องมีการปลุกขัน คือ นำอุปกรณ์ยกครูไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์และให้ครูช่วยสอนทำฟ้อนจนชำนาญ ก่อนจะฟ้อนต้องมีการยกครูก็นำขันตั้งอันประกอบด้วย ดอกไม้ ๔ คู่และเทียน ๔ คู่ สำหรับไหว้สาแม่ธรณีและไหว้บูชาครู ให้ครูมาช่วยสอนและเป็นขวัญกำลังใจในการแสดง

สิ่งที่ผู้อาวุโสชาวไทลื้อหลายท่านรู้สึกกังวล คือ บ้านห้วยโก๋นขาดแคลนผู้สืบทอดมรดกทางด้านการแสดงฟ้อนเจิง คบมะผาบ เนื่องจากช่างฟ้อนที่เหลือนี้นับวันสังขารก็ร่วงโรย จะแสดงได้เต็มที่เหมือนสมัยยังหนุ่มก็คงไม่ไหว

๔.๒ การขับลื้อ

การขับลื้อ นับเป็นศิลปะสำคัญอย่างหนึ่งของชาวไทลื้อ เป็นการขับร้องโต้ตอบกันระหว่างชายหญิง โดยในการขับ “ช่างขับ” หรือคนขับลื้อมักจะมีชาย ๒ คน หญิง ๑ คน หรืออาจจะ เป็นชาย ๑ คน หญิง ๒ คน หรือชาย ๑ หญิง ๑ ก็ได้

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบในการขับลือคือ “ปี่” โดยทั่วไปปี่ของฝ่ายชายจะเรียกว่า “ปี่โตน” ปี่ของฝ่ายหญิงจะเรียกว่า “ปี่เกี้ยว” ขนาดปี่ของฝ่ายชายจะมีความยาวประมาณฟุตเศษ ขณะที่ปี่ของช่างขับหญิงจะมีขนาดเล็กกว่าและมีความยาวประมาณ ๑ ฟุต ในการขับของช่างขับฝ่ายชายจะมีผู้เป่าปี่โตนเพียงหนึ่งเลา แต่หากช่างขับเป็นหญิงจะต้องเป่าปี่ทั้ง ๒ เลา จึงเรียกว่า “ปี่คู่เกี้ยว” บางครั้งชาวไทลื้อเรียกชื่อปี่โตนว่า “ปี่แม่” และเรียกชื่อปี่เกี้ยวว่า “ปี่ลูก” นอกจากปี่แล้ว ในการขับแต่ละครั้ง ช่างขับมักจะใช้พค (วี) เป็นเครื่องมือสำหรับบังหน้าขณะขับอีกด้วย

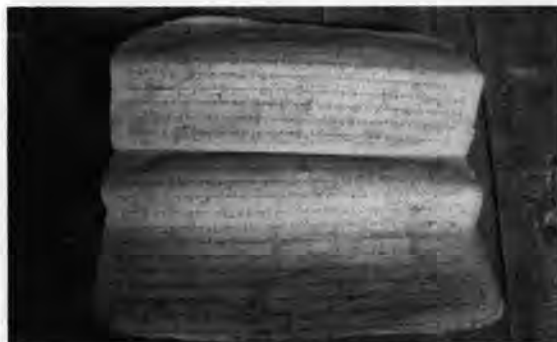
ภาพที่ ๒๔ ปี่ที่ใช้ประกอบในการขับลือ

โอกาสในการขับลือนิยมขับในช่วงเทศกาลสงกรานต์ งานมงคลหรืองานบุญต่างๆ โดยเนื้อหาที่นำมาร้องขับขึ้นอยู่กับงานนั้น ๆ เช่น ถ้าขับในงานแต่งงานก็จะเป็นการขับสอนคู่บ่าวสาว ถ้าขับในงานบุญอุทิศก็จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของการทำบุญ การชักชวนกันทำบุญ เป็นต้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่างขับลือที่เป็นชายจะมีความสามารถในการขับเป็นเรื่องราวต่างๆ ได้ เช่น เรื่อง สีชาตอออกบวช นางสิบสอง จำปาสี่ต้น คำว่าม้ากำพม่า ฯลฯ ในขณะที่ช่างขับหญิงจะไม่สามารถขับเป็นเนื้อเรื่องได้ ส่วนใหญ่ทำได้เพียงขับโต้ตอบกับช่างขับชายเกี่ยวกับเรื่องราวทั่วไปในชีวิตประจำวันหรือการเกี่ยวพาราตีกันเท่านั้น สาเหตุสำคัญน่าจะมาจากการที่ฝ่ายชายมีโอกาสได้บวชเรียน รู้ตัวหนังสือจึงจดจำหรืออ่านเรื่องราวที่เป็นชาดกหรือนิทานแล้วจดจำและนำมาขับได้ ขณะที่ในอดีตนั้นฝ่ายหญิงไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนเหมือนผู้ชาย

จากการรวบรวมข้อมูล พบว่า ปัจจุบันช่างขับลือประจำหมู่บ้านห้วยโก๋น ประกอบด้วย นายแก้ว สุทธิโวหาร อายุ ๕๕ ปี (สืบทอดโดยสายตระกูลและโดยการฝากตัวเป็นศิษย์กับครูที่เมืองเงินชื่อ ครูเสา) นางสี สุทธิโวหาร อายุ ๖๑ ปี (เป็นพี่สาวของนายแก้ว สุทธิโวหาร สืบทอดโดยสายตระกูลคือเรียนจากแม่ที่เป็นช่างขับ) นางแก้ว สุทธิโวหาร อายุ ๖๗ ปี (สืบทอดโดยใช้วิธีครูพักลักจำ) และ นางเครือ งามคำ อายุ ๔๖ ปี (สืบทอดโดยใช้วิธีครูพักลักจำ)

นายแก้ว สุทธิโวหาร (สัมภษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๑) กล่าวถึงการเป็นช่างขับลื้อว่า ตนได้เรียนวิธีการขับลื้อจากน้อยเสาร์ สุทธิโวหาร (น้อย คือคำเรียกผู้ที่ผ่านการบวชเณร) ในขณะที่คนยังอาศัยอยู่ในเมืองเงิน การฝากตัวเป็นศิษย์นั้นใช้ขันตั้ง คือ ดอกไม้ เทียน และเงินค่าครู (เงินหมั้นเงินจุก) ไปขอเรียน โดยก่อนเรียนต้องทำตามเคล็ดคือ การกินอ้อ ที่ชาวบ้านไทลื้อรวมทั้งคนเมืองเรียกว่า “อ้อจ้ออ้อจำ” เพราะเชื่อกันว่าเมื่อกินแล้วจะช่วยให้เกิดสติปัญญา และสามารถจดจำวิชาความรู้ต่าง ๆ ได้รวดเร็ว แต่เดิมนั้น การกินอ้อต้องกินให้ครบ ๗ ปล้อง โดยนำเอาปล้องอ้อมาเหลาให้บางๆ จากนั้นใส่น้ำผึ้งคั้นลงในปล้องแล้วเคี้ยวกินทั้งปล้อง กินวันละปล้องจนครบ ๗ วัน นอกจากนี้เคล็ดในการกินอ้อนั้นควรทำในวันพฤหัสบดี (ช่วงสงกรานต์) หากไม่สามารถกระทำได้ในวันพฤหัสบดีก็ให้กระทำในวันอังคาร นอกจากการฝึกหัดขับลื้อจากครูแล้ว นายแก้วยังสืบทอดการขับลื้อโดยสายตระกูล คือฝึกหัดขับลื้อกับแม่ และฝึกพร้อมกับ นางสี สุทธิโวหาร ผู้เป็นพี่สาว

เนื้อเรื่องที่นายแก้ว สุทธิโวหารนำมาใช้ในการขับลื้อนั้น ปรากฏอยู่ในเอกสารพับสา ซึ่งมีทั้งนิทาน และคำสอน เช่น คำว่าพระพุทธเจ้า คำว่าพระเวสสันดร คำว่ามูลธรรม คำว่าสอนโลก คำว่าสอนลูกสอนหลาน ฯลฯ ซึ่งนายแก้วกล่าวว่า ด้นฉบับคำขับที่ตนเป็นเจ้าของในขณะนี้มีที่มาจากเมืองสิง สืบทอดมาสู่ผู้เฒ่าผู้แก่ในเมืองเงิน จากนั้นจึงสืบทอดมาถึงตนในที่สุด และเนื่องจากนายแก้ว เป็นทั้งช่างขับลื้อ ช่างปี่ และยังเป็นหมอพื้นบ้านที่ใช้วิธีเสกเป่ารักษาโรคต่าง ๆ ในวันพฤหัสบดีของแต่ละปี จึงต้องทำพิธีเลี้ยงครู โดยในช่วงเช้าจะจัดขันตั้ง ดอกไม้ เทียน ๔ คู่ พร้อมกับนำน้ำส้มป่อย น้ำอบน้ำหอมมาอาบเครื่องรางของขลังต่าง ๆ รวมทั้งนำน้ำดังกล่าวมาพรมลงบนพับสาที่บันทึกคำขับลื้อเพื่อความเป็นสิริมงคลและแสดงความเคารพบูชาครู ในช่วงเย็นก็ต้องจัดขันตั้ง คือ ดอกไม้ เทียน ๔ คู่แล้วนำสิ่งของเหล่านี้วางบนหิ้งบูชาครูที่อยู่บนหัวนอน

ภาพที่ ๒๕ พับสาที่บันทึกคำขับลื้อ

นอกจากช่างขับลื้อแล้ว ในการขับลื้อแต่ละครั้งยังต้องอาศัยปีเป็นเครื่องดนตรีประกอบในการขับ ดังนั้นช่างปีจึงนับเป็นบุคคลสำคัญในการขับลื้อเช่นกัน ช่างปีในบ้านห้วยโก๋นที่ชาวบ้านรู้จักดีที่สุด คือ นายเครื่อง แหวนคำ อายุ ๘๑ ปี ซึ่งสืบทอดวิธีย่เป่าปีโดยฝากตัวเป็นศิษย์เพื่อเรียนกับครูที่เมืองเงิน

นายเครื่อง แหวนคำ (สัมภาษณ์, ๑๒ เมษายน ๒๕๕๑) เล่าว่า ตนฝึกหัดเป่าปีกับครูตั้งแต่ตอนอายุประมาณ ๑๕- ๑๖ ปี และเป็นช่างปีมาจนกระทั่งปัจจุบัน เมื่อมีการแสดงการขับลื้อในแต่ละครั้ง ช่างขับและช่างปีจะไปด้วยกัน ถ้าหากผู้หญิงเป็นฝ่ายขับลื้อ จะต้องใช้ช่างปี ๒ คน ผู้ที่มักจะเป่าปีพร้อมกับนายเครื่อง ก็คือ นายแก้ว สุทธิโวหาร ซึ่งมีความสามารถทั้งการขับลื้อและการเป่าปี

นอกจากนายเครื่องและนายแก้ว แล้ว บ้านห้วยโก๋นยังมีช่างปีอีก ๒ คน คือ นายคำ สุริยา อายุ ๗๖ ปี (ช่างฟ้อนเจิง คบมะผาบ) และนายขำ สุริยา อายุ ๗๒ ปี

ผู้วิจัยมีโอกาสดำเนินการขับลื้อในงานทอดกฐินสามัคคีแพร์ - น่าน- กรุงเทพฯ - USA วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ณ วัดห้วยโก๋น ในการขับลื้อครั้งนี้ ช่างขับประกอบด้วยชาย ๑ คน คือนายเขียน ธรรมวงศ์ (เสียชีวิตในปี ๒๕๕๐) ช่างขับหญิงมี ๒ คน คือ นางสี สุทธิโวหารและนางแก้ว สุทธิโวหาร และมีช่างปี ๒ คน คือ นายเครื่อง แหวนคำ และนายคำ สุริยา ก่อนขับลื้อ มีการวางขันตั้งอันประกอบด้วย ดอกไม้ ๔ ถู และเทียน ๔ ถู ใส่ในงานหรือสรวง ใส่เงินค่าขันตั้งตามแต่ศรัทธา จากการสังเกตพบว่าการขับลื้อครั้งนี้ได้รับความสนใจจากผู้ร่วมงานเป็นจำนวนมาก เนื้อหาที่ใช้ขับเป็นเรื่องเกี่ยวกับทำบุญด้วยการทอดกฐิน และเมื่อช่างขับกล่าวถ้อยคำได้ตอบกันได้ถูกใจผู้ฟังก็จะปรบมือและนำเงินไปวางไว้บนตักช่างขับ คนละ ๑๐- ๒๐ บาท

ภาพที่ ๒๖ การขับลื้อของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

๕. การแต่งกาย

กรมศิลปากร (๒๕๓๐: ๔๒-๔๓) กล่าวถึงรูปแบบการแต่งกายของชาวไทลื้อว่า ชาวไทลื้อส่วนใหญ่มีรูปร่างหน้าตา และผิวพรรณไม่ต่างไปจากคนเมืองน่านที่มีผิวพรรณขาว ในหมู่ผู้สูงอายุยังนิยมแต่งกายแบบดั้งเดิม ด้วยการสวมเสื้อปักมีสาบหน้าเฉียงมาผูกคอกับชายตรงมุมด้านซ้ายหรือขวา หรือใช้กระดุมเงินขนาดใหญ่เกี่ยวกันไว้ เสื้อปักมักนิยมสีดำ หรือสีคราม ตัวเสื้อรัดรูปเอวลอย สาบเสื้อขลิบด้วยแถบผ้าสีต่างๆ ประดับด้วยกระดุมเงิน นุ่งผ้าชั้นลายขวางด้วยลวดลายแบบต่างๆ สีผ้าชั้นนิยมใช้สีสดตัดกัน ในหมู่ผู้สูงอายุชอบใช้สีดำเป็นพื้นแต่คนรุ่นสาวจะสอคแทรกสีสดหลายหลาก ที่เชิงผ้าชั้นมักต่อเชิงด้วยสีดำ ในบางท้องถิ่นที่เราอาจจะพบว่าลื้อรุ่นย่ารุ่นยายโพกศีรษะด้วยผ้าสีขาว หรือสีชมพูแทนการสวมหมวก โดยปล่อยให้ชายผ้าห้อยไปทางซ้าย คนรุ่นสาวไว้ผมรูปทรงตามสมัยนิยมแต่พอจะคลุมมวยได้จากคนสูงอายุที่เกล้าผมเป็นรูปวงกลมหรือที่เรียกว่า “มวยห่อง” และเจาะหูใส่ลานเงินอีกทั้งยังสวมกำไลเงินด้วยเช่นกัน สมัยก่อนผู้ชายไทลื้อนุ่งผ้าน้อยชิ้นยิ่งในฤดูร้อนจะไม่สวมเสื้อเลย จึงเห็นลายสักตามตัวซึ่งดูแต่ไกลก็คิดว่าใส่เสื้อสีดำ ๆ กล่าวกันว่าถ้าจะให้แต่งกันครบเครื่องแล้วก็มีดังนี้ คือ นุ่งกางเกงขาก๊วย หรือที่เรียกว่า “เตี้ยวสะค่อ” สวมเสื้อเอวลอยขลิบด้วยผ้าแถบสีต่างๆ ทั้งเสื้อและกางเกงส่วนใหญ่เป็นสีดำและสีคราม นิยมโพกศีรษะด้วยผ้าสีขาวเช่นเดียวกัน แต่รูปทรงลักษณะการพันต่างไปจากการโพกศีรษะของผู้หญิงและจะใช้ชายผ้าห้อยไปทางขวา

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การแต่งกายของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปแต่ก็ยังคงรูปแบบเดิมไว้บ้าง โดยสามารถแยกได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การแต่งกายของผู้ชายไทลื้อ
๒. การแต่งกายของผู้หญิงไทลื้อ

๕.๑ การแต่งกายของผู้ชายไทลื้อ

เสื้อ

เสื้อชายไทลื้อบ้านห้วยโก๋น จะมีรูปแบบเหมือนเสื้อชายไทลื้อที่เมืองเงิน คือเป็นเสื้อแขนยาวสีดำคราม มีลักษณะเป็นเสื้อคอตั้ง ตกแต่งด้วยลวดลายตรงขอบรอบคอเสื้อ นอกจากนี้รูปแบบของเสื้อชายไทลื้อในปัจจุบัน ยังมีรูปแบบประยุกต์ รูปทรงเสื้อเป็นแบบเสื้อหม้อห้อม แต่เนื้อผ้าเป็นสีขาว และตกแต่งด้วยสาบเสื้อด้วยลายจก

ภาพที่ ๒๗ เสื้อผู้ชายไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น (แบบเมืองเงิน)

กางเกง

ในอดีตผู้ชายไทลื้อจะนุ่งผ้าด้อย (หางควาย) ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นเดีวสะคอ ซึ่งเป็นกางเกงสามคู่กลีเซ็ม ชายกางเกงมีผ้าสีต่าง ๆ เย็บติดเป็นชั้น ๆ ปัจจุบันนี้ผู้ชายไทลื้อทุกวัยนิยมนุ่งกางเกงผ้าที่ตัดสำเร็จตามสมัยนิยม ยกเว้นกลุ่มนักเรียนชายบ้านในห้วยโก๋นที่ต้องแต่งกายชุดไทลื้อในทุกวันศุกร์ จะสวมกางเกงที่มีรูปแบบเดียวกับกางเกงไทลื้อที่เมืองเงิน

ภาพที่ ๒๘ กางเกงผู้ชายไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น (แบบเมืองเงิน)

๕.๒ การแต่งกายของผู้หญิงไทลื้อ

เสื้อ

รูปแบบเสื้อของผู้หญิงไทลื้อ อาจแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ โดยลักษณะแรกคือ “เสื้อปัก” คังเขียนอธิบายไว้ในหนังสือผ้าล้านนา: ชวน ลือ ลาว ของทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และแพทริเซีย แน่นหนา ดังนี้

เสื้อผู้หญิงชาวไทลื้อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มก็คือ “เสื้อปัก” เป็นเสื้อสีดำครามแขนยาว ตัวเสื้อรัดรูป เหวลอยมีสาบหน้าเฉียงมาผูกติดกันด้วยด้ายพันหรือแถบผ้าเล็ก ๆ ตรงมุมด้านซ้ายหรือขวาของลำตัว บางทีก็ใช้กระดุมเงินขนาดใหญ่หรือแผ่นเงินคุณลายเป็นรูปวงกลมหรือรูปดอกไม้เกี่ยวข้องกับไร่ชาเสื้อ

จะนิยมยกलयขึ้นทั้ง ๒ ข้าง สาบเสื้อนิยมขลิบด้วยแถบผ้าสีต่างๆ ประดับด้วย
กระดุมเงินเม็ดเล็ก ๆ เรียงกัน

เสื้อของสตรีที่มาจากเมืองจีน ประเทศลาวจะมีลักษณะพิเศษ คือ นิยม
แต่งสาบเสื้อด้วยแถบผ้าลายจกซึ่งมี ๒ แบบด้วยกัน ถ้าเป็นเสื้อที่ใส่ในโอกาส
พิเศษ หรือใส่ในหน้าหนาวจะมีผ้าสีแดงขลิบในเรียกว่า“เสื่อกับหลองแดง” เสื้อ
บางตัวจะตัดด้วยผ้ากำมะหยี่แถบเงินห้อยตกแต่งตรงเอวทั้ง ๒ ข้าง ส่วนเสื้อที่
ไม่มีผ้าขลิบในเรียกว่า “เสือด้า”

(ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา, ๒๕๓๓: ๕๘)

ภาพที่ ๒๕ เสื่อกับหลองแดงของหญิงไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

จากการสังเกตผู้วิจัยพบว่าการสวมเสื้อปักตามรูปแบบดังกล่าวข้างต้นจะมีปรากฏเฉพาะ
ในกลุ่มเด็กนักเรียนหญิงในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น (นักเรียนของโรงเรียนบ้าน
ห้วยโก๋น) แต่ถ้าหากผู้สวมใส่เสื้อปักเป็นเด็กสาววัยรุ่นในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (เด็กนักเรียน
โรงเรียนมัธยมพระราชทานเฉลิมพระเกียรติ) หรือผู้หญิงวัยกลางคน พบว่าสีของเสื้อที่นิยมใส่จะ
เปลี่ยนจากสีด้ามาเป็นเสื้อสีขาว และไม่นิยมนำผ้ากำมะหยี่มาห้อยตกแต่งตรงเอวเหมือนในอดีต

เสื้อของหญิงไทลื้อลักษณะที่สอง เป็นลักษณะที่ปรากฏแพร่หลายในชุมชนไทลื้อ บ้าน
ห้วยโก๋นในปัจจุบัน คือ เสื้อไทลื้อประยุกต์ นั่นคือเป็นเสื้อที่ทำจากผ้าฝ้ายสีขาว ตัดแต่งรูปทรง
คล้ายเสื้อหม้อห้อม มีทั้งแบบแขนสั้นและแขนยาว ตกแต่งสาบเสื้อด้วยลายจก

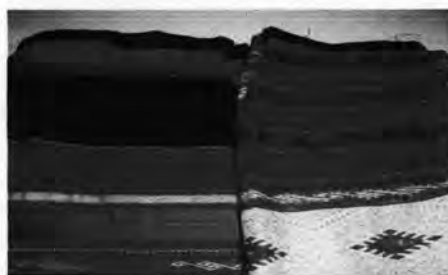
ผ้าซิ่น

สตรีชาวไทลื้อ นุ่งผ้าซิ่นลายขวางทำด้วยผ้าฝ้าย แต่เดิมนิยมทอซิ่นปล้อง (ซิ่นป่อง)
และซิ่นม่านใส่กันมาก ถ้าในหมู่คนเฒ่าคนแก่จะใช้สีด้าเป็นพื้น ส่วนคนรุ่นสาวจะใช้สีสดคัลกัน
และมีลวดลายซิ่นแบบต่าง ๆ เช่น ซิ่นก่าน (ลวดลายมัดหมี่) ซิ่นคำเคิม (ทอแทรกด้วยด้ายเงินด้าย
ทอง) และซิ่นปล้อง (วิธีทอด้วยการเก็บลายหรือที่เรียกว่า “การเก็บมุก” มีลวดลายขวางสลับริ้ว

สีพื้นมีช่วงลายขนาดที่เท่ากัน) ชิ่นม่าน (ทอด้วยวิธีจิกหรือมัดหมี่คล้ายชิ่นปล้อง แต่ต่างตรงที่ช่วงของลายมีขนาดไม่เท่ากัน) และชิ่นลายน้ำไหล (ทอด้วยวิธีเกาะหรือถ้าง ลักษณะลวดลายบนผ้าคล้ายน้ำไหล) (สมใจ แซ่โจ้ว และวีระพงศ์ มีสถาน, ๒๕๕๑: ๑๑-๑๒)

นางเพ็ญ ใจแก้ว (สัมภาษณ์, ๑๒ เมษายน ๒๕๕๑) กล่าวถึง ลักษณะผ้าชิ่นที่นิยมใส่กันมาแต่ดั้งเดิมว่า ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น นิยมชิ่นม่านและชิ่นเครื่อง ซึ่งถือเป็นชิ่นลายลือดั้งเดิม ชิ่นม่านนิยมกันในหมู่วัยกลางคนและวัยสูงอายุ แต่ชิ่นเครื่อง เป็นชิ่นที่กันในกลุ่มวัยรุ่น

เอกลักษณ์ของชิ่นม่าน คือ ความถี่ห่าง ระยะของช่องไฟแนวนอนไม่เท่ากัน ใหญ่บ้างเล็กบ้างสลับกันไป แต่งงดงามด้วยการจัดโครงสร้างให้สลับกันอย่างกลมกลืน ส่วนชิ่นเครื่อง เป็นชิ่นที่เน้นการใช้สีสันฉูดฉาดหลาย ๆ สี เช่น สีเขียว สีเหลือง สีคราม สีชมพู สีม่วง และรายละเอียดที่สำคัญคือมีการทอลวดลายเป็นริ้วเล็ก ๆ ตรงส่วนหัวชิ่น

ภาพที่ ๓๐ ชิ่นม่าน(ซ้าย)และชิ่นเครื่อง(ขวา)

นางสาวเพ็ญ กันทา (สัมภาษณ์, ๑๒ เมษายน ๒๕๕๑) อดีตประธานกลุ่มสตรีทอผ้าบ้านห้วยโก๋น ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของลักษณะของผ้าชิ่นของชาวไทลื้อ ว่า ชิ่นที่สตรีชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น เคยนิยมนุ่ง คือ ชิ่นลายลือ (ซึ่งมีการแต่งลวดลายขนาดเล็กตรงตีนชิ่น ด้วยวิธีจิกและจก) แต่เมื่อชาวลัวะหันมานุ่งชิ่นแบบนี้กันมาก หญิงชาวไทลื้อที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นและวัยกลางคนจึงหันมานิยมผ้าชิ่นที่ได้ประยุกต์เอาลายน้ำไหลและลายลือ มารวมกันในหนึ่งผืน เรียกว่า “ชิ่นลายน้ำไหลไทลื้อ” แต่เดิมนั้นชิ่นเมืองของคนไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นจะมีเพียงลายลือเพียงอย่างเดียว ส่วนลายน้ำไหลนั้นในอดีตชาวไทลื้อไม่เรียกว่าลายน้ำไหล แต่จะเรียกว่า “ลายดอกขำแป้” และมีขนาดเล็ก

ภาพที่ ๓๑ การแต่งกายของหญิงสาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ภาพที่ ๓๒ การแต่งกายของนักเรียนไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น (แบบเมืองเงิน)

ผ้าโทกผม

ผ้าโทกผมของหญิงไทลื้อ มักเป็นผ้าสีขาวหรือสีดำและทำจากผ้าฝ้าย ปัจจุบันหญิงไทลื้อจะโทกผ้าเฉพาะในโอกาสพิเศษ เช่นสวมใส่ให้ครบชุดเพื่อแสดงในงานเทศกาลต่างๆ แต่ถ้าเป็นการแต่งกายในโอกาสทั่วไปจะไม่นิยมโทกผ้า

เครื่องประดับ

ในกลุ่มชายไทลื้อจะไม่นิยมสวมเครื่องประดับ แต่ในกลุ่มสตรีหากมีการแต่งกายด้วยเสื้อ และซิ่นแบบไทลื้อก็จะหาเครื่องประดับประเภทเครื่องเงินมาตกแต่งในร่างกายด้วย เครื่องเงินเหล่านี้มักประกอบด้วย ปิ่นปักผม เข็มขัดเงิน กำไลเงิน ฯลฯ

นอกจากเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่แล้ว การแต่งกายของชาวไทลื้อ มักมีองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มคือ “การพาดผ้าเช็ด” และ “การสะพายถุงย่าม”

ผ้าเช็ด เป็นผ้าทอชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นผืนผ้าสี่เหลี่ยม ใช้วิธีการทอด้วยการขีด หรือจกเป็นลวดลายต่างๆ ซึ่งผ้าเช็ดที่ยังสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันคือ ผ้าเช็ด (ผ้าสำหรับตกแต่งร่างกายในโอกาสพิเศษ ยาวประมาณ ๑ เมตร กว้างประมาณ ๑๕ - ๔๐ เซนติเมตร ผู้ชายจะใช้พาดไหล่ เวลาไปวัดหรือไปในงานเทศกาลต่างๆ โดยจะพับ ๒-๓ ทบแล้วพาดบนไหล่ด้านซ้ายหรือขวา

ก็ได้) และผ้าเช็ดน้อย (ผ้าฝ้ายสีขนาดเล็กมีลายซัดเป็นริ้วเล็ก ๆ ตรงชายผ้า ๒ ข้าง ใช้เป็นผ้าเช็ดหน้า)

ในบางครั้งกลุ่มแม่บ้านจะนำผ้าเช็ดหรือผ้าเช็ดหลวงมาประยุกต์เป็นเครื่องแต่งกายโดยทำเป็นสไบหรือนำมาทำเป็นผ้าโพกผม เพื่อใช้ในการแสดง เช่นการฟ้อนรำในงานประเพณีต่างๆ

ภาพที่ ๓๓ การนำผ้าเช็ดมาประยุกต์เป็นสไบของแม่บ้านไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ถุงย่าม เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของชาวไทลื้อที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน จากการสังเกตจะพบว่าไม่ว่าจะไปไหนก็ตามคนไทลื้อจะสะพายย่ามติดตัวไปด้วย ทั้งนี้ถุงย่ามที่ชาวไทลื้อบ้านห้วยโก๋นนิยมใช้มีทั้งแบบที่ตกแต่งด้วยลายจกอันงดงาม มักใช้สะพายไปในงานใหญ่ ๆ หรือใส่ดอกไม้ เทียนไปวัด และถุงย่ามแบบธรรมดา คือเป็นผ้าสีพื้น ๆ ไม่มีลวดลายสีสดใสเหมาะสำหรับใช้ในการใส่สิ่งของไปทำงานในไร่

การแต่งกายของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นในปัจจุบัน แม้จะแต่งกายตามสมัยนิยมกันมากขึ้น เนื่องจากหาซื้อได้ง่าย สะดวก รวดเร็วและราคาถูกกว่า แต่อย่างไรก็ตาม เรายังสามารถพบเห็นการแต่งกายในรูปแบบไทลื้อได้ในหลายโอกาส โดยเฉพาะชั้นลื้อที่หญิงสูงอายุชาวไทลื้อยังนิยมสวมใส่ในชีวิตประจำวัน

๖. หัตถกรรมพื้นบ้าน (งานทอผ้า)

งานทอผ้ากับผู้หญิงไทลื้อ

หัตถกรรมพื้นบ้านของชาวไทลื้อที่นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตคืองานทอผ้า ผู้หญิงไทลื้อในสมัยก่อนจะขยันขันแข็งและเรียนรู้เกี่ยวกับงานทอผ้า เริ่ม

ตั้งแต่การปลูกฝ้าย การปั่นฝ้ายและหัดทอผ้าด้วยเทคนิคง่าย ๆ พัฒนาไปสู่งานทอที่มีรายละเอียดมากขึ้น โดยถือเป็นธรรมเนียมว่าหญิงไทยลื้อทุกคนต้องปั่นฝ้ายและทอผ้าเป็นก่อนที่จะแต่งงาน ทั้งยังต้องจัดเตรียมทำที่นอน หมอน มุ้ง ฝ้ายห่ม ฝ้ายปูที่นอนด้วยตนเอง หากหญิงสาวผู้ใดที่ยังมีเครื่องนอนไม่ครบจะยังแต่งงานไม่ได้ กล่าวกันว่าหญิงไทยลื้อในสมัยนั้นหากใครทอผ้าได้ประณีตงดงามย่อมเป็นที่หมายปองของหนุ่ม ๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านเพราะแสดงถึงความเป็นแม่ศรีเรือน

ประเพณีการอยู่ช่วงที่เคยปฏิบัติตามธรรมเนียมเดิมของคนไทยลื้อ ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างสตรีไทยลื้อกับงานทอผ้าได้เช่นกัน เพราะในสมัยก่อนนั้นหญิงสาวไทยลื้อจะมานั่งปั่นฝ้ายที่ดั่งหรือร้านนั่งในบริเวณลานบ้านในยามค่ำ ชายหนุ่มก็ที่มาช่วยหญิงสาวก็จะมาเกี่ยวพาราตี อาจมีบทเจรจาได้ตอบกันเป็นโดยการขบถล้อ แต่การกระทำเหล่านี้จะอยู่ในสายตาของพ่อแม่หญิงสาวเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำที่เรียกว่า ผิดผี หรือการล่วงเกินจารีตประเพณี แม้ว่าในปัจจุบันประเพณีการอยู่ช่วงได้เลือนหายไปแล้ว แต่งานทอผ้ากับหญิงสาวไทยลื้อยังเป็นสิ่งที่อยู่กันเพียงแต่อาจจะมียุรูปแบบที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและบริบทต่างๆ เช่น ค้ายที่ใช้ทอไม่ต้องผลิตเองแต่ใช้วิธีซื้อจากแหล่งอื่น งานทอผ้าในครัวเรือนมักทอเฉพาะงานง่าย ๆ ไม่เปลืองเวลามาก อาทิ ถุงย่าม หรือผ้าเช็ดมือ การทอผ้าชิ้นหรือการประยุกต์ผ้าทอเป็นผลิตภัณฑ์อื่น ๆ มักกระทำเพื่อการตลาด โดยจะมีศูนย์กลางคือกลุ่มสตรีทอผ้าไทยลื้อบ้านห้วยโก๋น และสินค้าประเภทผ้าทอเหล่านี้ได้รับคัดเลือกเป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) โดยจะมีนายทุนไปรับซื้อในร้านบริเวณตลาดการค้าชายแดนทุกวันเสาร์

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า

ผู้วิจัยพบว่าชุมชนไทยลื้อในหมู่บ้านห้วยโก๋น เกือบทุกหลังคาเรือนจะมีเครื่องทอผ้าอยู่ในบ้าน และถ้าหากรูปทรงของบ้านเป็นแบบยกพื้นสูงก็จะพบเครื่องทออยู่ใต้ถุนบ้านเช่นกัน อุปกรณ์สำคัญที่ใช้ในการทอผ้าประกอบด้วย

๑. กี่ หรือ หูก เป็นโครงสร้างที่ใหญ่ของเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า มีหลายขนาดและชนิด แต่มีหลักการพื้นฐานอย่างเดียวกันคือ การจัดประสานระหว่างด้ายเส้นพุ่ง และด้ายเส้นยืน จนแน่นเป็นเนื้อผ้า คล้ายกับการจกสาน แต่มีความละเอียดสูงกว่า เนื่องจากเส้นด้ายมีขนาดเล็ก และละเอียดกว่า

๒. เขา หรือ ตะกอก เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของหูกทอผ้า มีหน้าที่แยกเส้นด้ายยืนให้ขยับลงเพื่อเปิดให้มีจังหวะของเส้นด้ายที่พุ่งสอดขัดกันเป็นเนื้อผ้าขึ้น เขา หรือตะกอก จะทำด้วยเชือกสอดใต้ด้ายเส้นยืนและมีไม้สอดเป็นโครงยึดไว้ การยกตะกอกเพื่อแยกด้ายเส้นยืนทำโดยวิธีเหยียบ

ไม้เหยียบขึ้นลงขณะทอ นอกจากนี้ยังมีการเก็บเขาหรือเก็บตะกอกเป็นลวดลายเพื่อทำให้เกิดลวดลายในเนื้อผ้า วิธียกตะกอกจะใช้มือจับเชือกที่ยึดตะกอกดึงยกขึ้นอีกวิธีหนึ่ง

๓. **พิม** คือเครื่องมือที่ใช้ประกอบหูก มีลักษณะเป็นซี่ ๆ คล้ายหวีทำด้วยไม้ไผ่หรือเหล็ก โดยใช้โครงไม้ยึดสำหรับสอดด้ายเส้นยืนเวลาทอผ้าพิมจะเป็นตัวกระทบให้ด้ายเส้นพุ่งแนบชิดสานกับเส้นยืน พิมในสมัยก่อนมักมีขนาดเล็กหรือหน้าแคบ ความกว้างของพิมเรียกเป็น “หลบ” โดย ๑ หลบ เท่ากับ ๔๐ ช่องพินหวี (ช่องพินพิมที่สอดด้าย)

๔. **ไม้ค้ำ** คือไม้ที่ใช้สอดด้ายเส้นยืนไว้ หลังจากการนับด้ายเส้นยืนเพื่อทำให้เกิดลวดลายใช้ในการทอด้วยเทคนิคชิดและจก ลวดลายจะเกิดขึ้นได้ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อสอดไม้ค้ำไว้ ครั้งที่สองเมื่อขยอนกลับดึงไม้ค้ำออก

๕. **ไม้ลาบ (ไม้ดาบ)** คือไม้ลักษณะแบนยาว ใช้สอดด้ายผ่านเส้นยืนแล้วพลิกทางสันไม้ขึ้นเพื่อให้เกิดช่องว่างให้กระสวยพุ่งผ่าน

๖. **ไม้แกนม้วนหน้า** คือ ไม้ที่ใช้ม้วนผ้าที่ทอแล้วไว้อีกส่วนหนึ่งเป็น ไม้ขนาดกว้างเท่ากับกึ่งหรือเท่ากับ ความกว้างของผ้า

๗. **ไม้สำหรับนั่งทอผ้า** คือ ใช้สำหรับผู้ทอผ้า นั่งทอผ้า

๘. **กระสวย** คือไม้ที่เป็นรูปรีเวตรงปลายทั้งสองข้างใหญ่ตรงกลางมีร่องสำหรับใส่หลอดด้ายอยู่ตรงกลาง ใช้สำหรับพุ่งออกไปในระหว่างช่องการทอผ้า

๙. **แกนหลอด** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับเก็บด้ายเส้นพุ่ง เมื่อต้องการทอจะนำแกนหลอดไปใส่ในกระสวย การเก็บเส้นด้ายเข้าแกนหลอดจะใช้กวานในการปั่นจนเต็ม

๑๐. **เข็ม** ใช้สำหรับสะกิด แก้ไขเส้นไหมที่ผู้ทอจกถลายผิด

๑๑. **มิด** ใช้สำหรับตัดเส้นไหมที่ไม่ต้องการ หรือเส้นไหมที่เหลือภายหลังจากการต่อลายแล้ว

๑๒. **หวีหูก** เป็นอุปกรณ์ที่ทำมาจากขนหมูป่าใช้สำหรับหวีหูก

นอกจากอุปกรณ์เครื่องทอดังกล่าวแล้ว ในการทอผ้ายังจำเป็นต้องมีอุปกรณ์เกี่ยวกับการปั่นฝ้ายหรือด้าย คือ **กง (โกง)** ใช้สำหรับปั่นฝ้าย มีลักษณะคล้ายวงล้อ และ **กวาน** คือ อุปกรณ์ที่ใช้สำหรับกรอเส้นฝ้ายเข้าแกนหลอด

ขั้นตอนการทอผ้า

ขั้นตอนโดยทั่วไปของการทอผ้า ก่อนการทอต้องเตรียมด้ายเส้นยืนและเตรียมด้ายเส้นพุ่งเสียก่อน ฟ่องฉวี การะเกตุ และคณะ (๒๕๔๕) กล่าวถึงขั้นตอนการทอผ้า ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

การเตรียมเส้นยืน หลังจากการปั่นฝ้ายใส่หลอดเรียบร้อยแล้วก็นำด้ายเหล่านั้นไปใส่เครื่องเค้นด้าย (ฝ้าย) ซึ่งมีราวสำหรับบรรจุหลอดเค้นด้ายลงแคร์สำหรับเค้นด้ายต่อไป ราวนี้มีขนาดใหญ่สามารถบรรจุหลอดด้ายประมาณ ๒๐๐ หลา และแคร์สามารถบรรจุเส้นยืนได้ยาว ๒๐๐ หลา เมื่อเค้นเส้นด้ายเสร็จแล้วก็ปลดเอาด้ายออกมาจากแคร์และขนาดให้เป็นลูกโซ่เพื่อป้องกันมิให้เส้นด้ายพุ่ง นำเก็บสำหรับหวีต่อไป สำหรับการหวีด้าย เป็นการแผ่เส้นจากลักษณะที่เป็นกำอยู่ให้กระจายออกเป็นแผ่นเรียบเสมอกัน แล้วม้วนเก็บเข้าแกนกลางของกงพันสำหรับตั้งบนที่ต่อไป จากนั้นจะต้องเอาปลายด้ายเส้นหนึ่งของกำเส้นยืนเข้ากับพื้นหวี ซึ่งมีพื้นหวีและส่วนกว้างเท่ากับความต้องการแล้วผูกเข้ากับแกนของกงพันม้วนด้าย ในการหวีด้ายจำเป็นจะต้องใช้ผู้ปฏิบัติสองคน คนหนึ่งม้วนกงพัน อีกคนหนึ่งใช้พื้นหวี หวีด้ายให้เรียบและสม่ำเสมอ และนำไปซึ่งก็สำหรับเก็บตะกอดต่อไป ส่วนการเตรียมเส้นพุ่งใช้วิธีการกวัก การบรรจุ

การทอ เริ่มจากเมื่อขึงด้ายเข้ากับที่เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็จะใช้กระสวยซึ่งได้บรรจุเอาหลอดใส่ไว้ในร่องของกระสวยสำหรับสอดเส้นด้ายในแนวขวาง (พุ่ง) การสอดก็ต้องสอดสลับกลับไปกลับมาอยู่เสมอ เวลาสอดหนึ่งครั้งก็ต้องเหยียบหนึ่งครั้ง และใช้พิมพ์กระทบจัดให้เข้ากันเพื่อคัดเส้นด้ายให้แน่นเข้า มือขึ้นไปไม่ถึงก็ปลดเส้นที่ขึงก่อน แล้วม้วนเข้าไปในไม้ม้วนผ้าจนถึงกระทำแบบนี้เรื่อย ๆ ต่อไปจนกระทั่งเสร็จ จากนั้นก็ตัดผ้าออกจากพิมพ์พร้อมกับให้เหลือผ้าติดไว้ที่เครื่องทอสักหนึ่งคืบเพื่อจะได้ใช้ในการสืบหูต่อไป

ภาพที่ ๓๔ การทอผ้าของหญิงสูงวัยชาวไทลื้อ

เทคนิคการทอผ้า

เนื่องจากชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นส่วนหนึ่งได้อพยพมาจากเมืองเงิน ประเทศลาว วิธีการทอผ้าของไทลื้อบ้านห้วยโก๋นจึงมีความคล้ายคลึงกับชาวเมืองเงินหลายประการ เทคนิคการทอผ้าที่ยังนิยมนำมาใช้ในการทอผ้าของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นปัจจุบัน คือ การมัดหมี่ การจิด การจก และการเกาะหรือถ้าง

- การมัดหมี่

“มัดหมี่” เป็นศัพท์เทคนิค ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “ikat” ซึ่งเดิมเป็นภาษาอินโดนีเซีย “มัดหมี่” หมายถึงลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าหลังจากการมัดลายที่ “ด้ายเส้นพุ่ง” ด้วยเชือกก่อนนำไปย้อมสีซึ่งจะทำให้เกิดลวดลายตามต้องการที่ด้ายเส้นพุ่งก่อนนำไปทอเป็นผืนผ้า ชาวไทลื้อเมืองน่านเรียกเทคนิคการมัดหมี่ว่า “มัดก่าน” หรือ “คาดก่าน” ซึ่งนิยมทอลายมัดหมี่นี้สลับกับการทอลายขิด ทั้งลวดลายและการทอสลับขิดเช่นนี้คล้ายคลึงกับกลุ่มชนไทเหนือที่อาศัยอยู่แถบขวางข้ามเหนือทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศลาว จะต่างกันก็ที่การจัดโครงสร้างของลวดลายคือ ลวดลายริ้วบนผ้าขึ้นจากเอวถึงชายผ้าของไทลื้อที่น่านเป็นแนวขวาง ส่วนของไทยเหนือเป็นแนวตั้ง (ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา, ๒๕๓๓: ๒๑-๒๒)

- การขิด

การขิดเป็นเทคนิคการทำลวดลายบนผืนผ้าด้วยวิธีการเพิ่มเส้นพุ่งพิเศษเข้าไป โดยจะพุ่งด้ายจากริมผ้าอีกด้านหนึ่ง ทำให้เกิดลวดลายตลอดหน้ากว้างของผืนผ้าต่างจากการจกที่การจกเป็นการสอดด้ายเส้นพุ่งพิเศษเฉพาะจุดหรือช่วง ชาวไทลื้อเรียกเทคนิคการทอ “ขิด” นี้ว่า “มูก”^๖ และเรียกลวดลายที่เกิดจากเทคนิคการขิดว่า “ลายมูก” ซึ่งอาจทำให้สับสนกับลายมูกของที่อื่น ๆ ได้

- การจก

การจกเป็นเทคนิคการทอผ้าให้เกิดลวดลายโดยการเพิ่มด้ายเส้นพุ่งพิเศษ กระทำโดยใช้ขนเม่น ไม้ หรือนิ้วมือสอดนับด้ายเส้นยืนแล้วยกขึ้น สอดใส่ด้ายเส้นพุ่งพิเศษเข้าไป ทำให้เกิดลวดลายเฉพาะจุดหรือเป็นช่วงๆ และทำให้สามารถสลับสีลวดลายได้หลากหลาย ต่างจากการขิดตรงที่ การขิดเป็นการใช้ด้ายเส้นพุ่งพิเศษสีเดียวพุ่งตลอดหน้ากว้างของผืนผ้า

- การเกาะ หรือ ล้วง

เทคนิคการเกาะ หรือ ล้วง เป็นการทอผ้าให้เกิดลวดลายโดยใช้ด้ายเส้นพุ่งธรรมดาหลายสีพุ่งย้อนกลับไปมาเป็นช่วง ๆ ทอด้วยเทคนิคขัดสานธรรมดา แต่มีการเกาะเกี่ยว และผูกเป็นห่วงรอบด้ายเส้นยืนเพื่อยึดเส้นพุ่งแต่ละช่วงไว้ ชาวเมืองน่านนิยมเรียกเทคนิคการเกาะนี้ว่า “ล้วง” ซึ่งได้รับการส่งเสริมอย่างแพร่หลายและมีชิ้นงานที่สร้างชื่อเสียงแก่จังหวัดน่าน นั่นคือ “ผ้าลายน้ำไหล”

^๖ แท้จริงแล้ว กลุ่มชนที่นิยมใช้เทคนิคมูกคือไทแดงและไทพวนที่อาศัยอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศลาว มูกเป็นการทอโดยใช้เทคนิคการเพิ่มด้ายเส้นยืนเข้าไปในผืนผ้าโดยการเคียวด้ายเส้นยืนพิเศษไว้คอนบนของกึ่งเหนือด้ายเส้นยืนธรรมดาที่ขึงไว้ ลวดลายบนผืนผ้าที่เกิดขึ้นอยู่กับการใช้เขาที่ขึงด้ายพิเศษ ลวดลายที่เกิดจากเทคนิคคล้ายกันมากกับลวดลายการขิดหรือการจก จึงอาจทำให้เข้าใจผิดได้ง่าย

การทอผ้าจีน

ผ้าจีน ก็คือผ้าที่เข็บเป็นถุงสำหรับให้ผู้หญิงนุ่ง โดยวิธีการนุ่งนั้นอาจทำได้หลายวิธี เช่น การนุ่งทบจากซ้ายไปขวา(หรือจากขวาไปซ้าย) และเหน็บชายพกไว้ตรงเอว บางคนนิยมนำเข็มขัดเงินหรือที่เรียกว่า “สายฮ้าง” มาคาดทับ การนุ่งจีนอีกวิธีหนึ่งคือ การทบทั้งข้างซ้ายและขวามาอยู่ตรงกลาง ส่วนตรงเอวจะพับชายผ้าลงเพื่อเหน็บไว้ไม่ให้หลุด

ผ้าทอพื้นเมือง หรือผ้าจีน ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดน่านและเป็นที่ต้องการของลูกค้าที่ชื่นชอบผ้าทั้งเพื่อการใช้สอยและสะสม คือ ชิ้นคำเคิบ ชิ้นป่อง ชิ้นม่าน ชิ้นคาดก่าน ชิ้นยกคอก ชิ้นน้ำไหล และชินน้ำไหลไหลือ ในส่วนของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ผ้าทอที่เป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านและเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้รับคัดเลือกเป็นสินค้า OTOP คือผ้าทอลายไทลื้อ ผ้าทอลายน้ำไหล และผ้าทอลายน้ำไหลไหลือ

ผ้าทอลายไทลื้อ เป็นการทอด้วยเทคนิคการเกาะ โดยจะทอลวดลายรูปทรงเรขาคณิต ได้แก่ ลายเส้นตรง ลายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลายสี่เหลี่ยม ขนมเปียกปูน ฯลฯ

ภาพที่ ๑๕ ผ้าลายไทลื้อ ที่ทอโดยหญิงชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ผ้าทอลายน้ำไหลเป็นผ้าที่มีการทอด้วยเทคนิคแบบถ่วง โดยใช้ฝ้ายสีต่างๆ สอดขึ้นสอดลงให้ไหลไปในทางเดียวกัน ได้ระดับไปเรื่อย ๆ ลวดลายการไหล ของสายน้ำ ผ้าลายน้ำไหลเป็นลายที่ทอกันในยุคหลังประมาณ ๘๐-๑๐๐ ปี โดยพัฒนามาจากลายผ้าของชาวลื้อ ปัจจุบันมีการพัฒนาลายน้ำไหลเป็นรูปแบบต่าง ๆ เช่น ลายจรวด ลายน้ำไหลสายรุ้ง

ภาพที่ ๓๖ ผ้าลายน้ำไหลที่ทอโดยหญิงชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

ผ้าทอลายน้ำไหลไทลื้อ เป็นผ้าทอที่เกิดจากการประยุกต์ คือผสมผสานลวดลายของสายน้ำไหลกับลวดลายไทลื้อ ซึ่งมีสีสันสดใส เมื่อนำความงดงามของ ๒ ลายมาผสมกัน จึงเกิดขึ้นลายน้ำไหลไทลื้อ ที่ดูโดดเด่นสะดุดตา

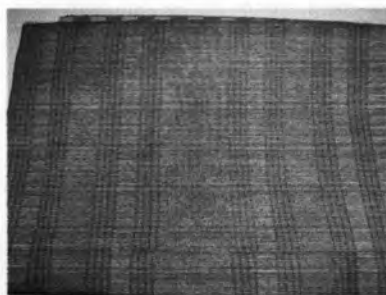
ภาพที่ ๓๗ ผ้าลายน้ำไหลไทลื้อที่ทอโดยหญิงชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

นอกจากผ้าลายไทลื้อ ลายน้ำไหล และลายน้ำไหลไทลื้อ แล้ว ปัจจุบันช่างทอ ชาวไทลื้อมีการประยุกต์ ปรับปรุงลายผ้าอีกหลายรูปแบบ ซึ่งอาจทำโดยเลียนแบบลวดลายของผ้าจีนจากคนเมืองหรือคนไทลื้อ จากแหล่งอื่น หรือได้รับการติดต่อจากร้านผ้าทอแหล่งใหญ่ในเขตอำเภอเมืองน่าน ให้หญิงช่างทอ ชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นแกะลายให้ ดังนั้นจึงมีลวดลายใหม่ ๆ แพร่หลายในหมู่บ้าน เช่น ลายกะเหรี่ยง และลายผ้าปัก (แบบชาวม้ง)

ภาพที่ ๓๘ ผ้าลายกะเหรี่ยง

ภาพที่ ๓๙ ผ้าทอลายผ้าปัก (แบบชาววัง)

การทอผ้าเพื่อประโยชน์ใช้สอยทั่วไป

จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่านอกจากการทอผ้าขึ้นแล้ว ยังมีการทอผ้าเพื่อประโยชน์ใช้สอยแบบอื่นๆ ที่ยังปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของหญิงไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น คือ การทอผ้าเช็ด การทอถุง การทอผ้าหลบ (ผ้าปูที่นอน) และการทอถุงย่าม

- การทอผ้าเช็ด

ผ้าเช็ดมีลักษณะเป็นผืนผ้าสี่เหลี่ยม ใช้เทคนิควิธีทอด้วยการจิดหรือจกเป็นลวดลายต่าง ๆ หลากหลายแบบ ส่วนใหญ่จะเป็นลายเรขาคณิตและบางผืนจะมีการสอดคั่นเงินคั่นทองสลับด้วย ผ้าเช็ดที่พบในหมู่บ้านห้วยโก๋นปัจจุบันมีสองขนาด คือ “ผ้าเช็ด” ซึ่งมีขนาดยาวประมาณ ๑ – ๑.๕๐ เมตรและกว้างประมาณ ๑๕ – ๔๐ เซนติเมตร ใช้สำหรับตกแต่งร่างกายในโอกาสพิเศษหรือใช้เป็นผ้าพาดบ่าของชายไทลื้อและ “ผ้าเช็ดน้อย” ซึ่งมีลักษณะเป็นผ้าฝ้ายสีขาวขนาดเล็กใช้เป็นผ้าเช็ดหน้า (ปัจจุบันนิยมทอเพื่อขายเป็นของที่ระลึกมากกว่าการทอไว้ใช้เอง)

ภาพที่ ๔๐ ผ้าเช็ดของชายไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น

- การทอดุง

จุดประสงค์ของการทำตุงในด้านนาคือ การทำถวายเป็นพุทธบูชา โดยทั้งชาวไทยวนและไทลื้อจะถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วหรือถวายเป็นปัจจัยส่งกุศลให้แก่คนไปชาติหน้า ดังจะพบว่ารูปแบบของตุงมักจะมีไม้คั่นเป็นปล้อง ๆ คล้ายกับชั้นบันได ซึ่งจะขึ้นทางใต้ขึ้นไปสู่สวรรค์เบื้องบน บางทีไม้คั่นก็มี ๑๖ อัน หมายถึงสวรรค์ ๑๖ ชั้น (ตามความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่องไตรภูมิ)

ตุงผ้าทอที่ทำจากผ้าฝ้ายโดยทั่วไปจะมีความกว้างประมาณ ๑๐ - ๑๕ เซนติเมตรตามความกว้างของพืชม ส่วนความยาวนั้นไม่แน่นอนอาจจะยาวตั้งแต่ ๑ - ๕ เมตร โครงสร้างของตุงจะประกอบด้วยส่วนหัว ตัว และหาง ส่วนหัวตุงหากแขวนเสาไม้ไผ่ก็จะนิยมต่อส่วนหัวนี้โดยทำเป็นรูปโครงปราสาท ซึ่งใช้ไม้ฉลุหรือไม้ไผ่ขอมัดเป็นรูป โครงแข็งแรง และส่วนหางตุงก็จะมีชายตกแต่งด้วยพู่หรืออุบะห้อยระย้า ชาวไทลื้อทำตุงเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและถ้าหากมีงานฉลองหรือประเพณีต่างๆ ที่จัดงานขึ้นในบริเวณวัด ชาวบ้านจะช่วยกันเตรียมสถานที่และมีการปักเสาตุงประดับไว้สองฟากถนนที่จะเข้าสู่วัด เรียงรายเป็นทิวแถวระยะยาวถึง ๕๐๐ เมตร เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่ามีงานสมโภชน์ในวัดแห่งนั้น

ตุงผ้าทอของชาวไทลื้อ มีลักษณะเด่นด้วยการใช้เทคนิคการทอแบบขิด และจัก มีโครงสร้างที่สำคัญคือส่วนล่างสุดนิยมทอเป็นรูปปราสาทรายล้อมด้วยรูปต้นไม้ ดอกไม้ นก คน ช้าง ม้า รูปสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างเช่น น้ำคัน(น้ำเต้า) ชั้นดอกเป็นต้น ส่วนของรูปปราสาทนี้จะมีช่วงความยาวมากกว่าช่วงอื่น ๆ ซึ่งคั่นด้วยการสอดไม้ไผ่เป็นปล้อง ๆ ไป ลวดลายในช่วงบนขึ้นไปนั้นอาจจะเป็นรูปเรือ ช้าง ม้า หงส์ นก นาค ดอกไม้ ต้นไม้ ฯลฯ หรืออีกลักษณะหนึ่งก็คือตุงที่มีเฉพาะส่วนของรูปปราสาทตรงส่วนหางนี้ ส่วนด้านบนขึ้นไปจะเป็นเพียงฝ้ายเส้นยืน คั่นด้วยไม้ไผ่เป็นช่วง ๆ โดยไม่มีการทอเป็นผืนผ้าหรือลวดลายแต่อย่างใด (ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา, ๒๕๓๓: ๘๓ - ๘๔)

ภาพที่ ๔๑ การประดับตุงตามฟากถนนบริเวณทางเข้าวัด

- การทอผ้าหอบ (ผ้าปูที่นอน)

ผ้าหอบ หรือ ผ้าปูที่นอน เป็นผ้าที่ใช้ปูทับลงบนพูกหรือเสื่ออีกทีหนึ่ง ผ้าหอบของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นมีลักษณะเด่นที่การทอลายซิด การตกแต่งลวดลายซิดบนผ้าหอบซึ่งเกิดจากเส้นพุ่งนี้จะนิยมใช้ด้ายสีแดงสลับกับสีคราม ส่วนใหญ่จะมีการทอลวดลายซิดจนเต็มเกือบผืน เหลือเพียงส่วนที่เป็นผืนผ้าสีขาวเฉพาะตรงส่วนบน

ภาพที่ ๔๒ ลวดลายซิดบนผ้าหอบไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น (แบบเมืองเงิน)

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และแพทริเซีย แน่นหนา กล่าวถึงลักษณะของผ้าหอบของชาวไทลื้อซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับผ้าหอบของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋นว่า

ลักษณะโครงสร้างของผ้าหอบไทลื้อส่วนใหญ่ก็คือ ตรงชายผ้าจะรวมเส้นผ้าด้ายเป็นตาข่าย ถัดจากส่วนถักนี้ขึ้นไปจะเป็นส่วนช่วงผ้าพื้นสีขาว เรียกว่า “ป้าน” ถัดจาก “ป้าน” ก็จะเป็นลายซิดที่เรียกว่า “สายซ้อย” ซึ่งมีลักษณะเป็นลายเส้นตรงเป็นแถวเรียงกัน (คล้ายกับลายของเชิงผ้าจีนตินจก) ถัดจากลาย “สายซ้อย” ก็จะเป็นลายซิดต่าง ๆ เป็นแถว ๆ สลับช่วงสีพื้นเล็ก ๆ ไปเรื่อย ๆ มีทั้งลายซิดพื้นฐานขนาดเล็กและลายที่เกิดจากการคิดประดิษฐ์ผสมผสานลายพื้นฐานจนเป็นลายขนาดใหญ่ สำหรับลายพื้นฐานจนเป็นลายขนาดใหญ่ สำหรับลายพื้นฐานที่พบอยู่เสมอก็คือ ลายขอเล็ก ขอใหญ่ ขอขะแจ้ (ขะแจ้ = กุญแจ) ลายกาบ ลายหน่วย ลายเครือ ลายดอกจัน ลายนาค ลายนกหรือหงส์ ลายช้าง ม้า คน ฯลฯ

ผ้าหอบของชาวไทลื้อจากเมืองเงิน ประเทศลาว บางผืนจะมีลักษณะพิเศษ คือมีสีสันสดใสหลากหลายสีด้วยการทอซิด และจกด้วยไหมเป็นลวดลายเรขาคณิตหรือรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสลับสีต่างๆ เช่น สีแดง เหลือง น้ำเงิน ดำ เป็นต้น

ปัจจุบันนี้ชาวไทลื้อในสิบสองปันนา และในด้านนาบางแห่งได้รับอิทธิพลจากการใช้วัสดุสมัยใหม่คือ ใช้ไหมพรมในการทอลายซิดบนผ้าหลบ ทำให้มีสีสันหลากหลายยิ่งขึ้น แต่ก็ทำให้คุณค่าในแง่ความงามของผ้าทอพื้นเมืองค่อยลดลง

(ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล และแพทริเซีย แน่นหนา, ๒๕๓๓: ๕๐ - ๕๑)

ภาพที่ ๔๓ ผ้าหลบของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ที่ใช้ไหมพรมเป็นส่วนประกอบ

- การทอถุงย่าม

ถุงย่ามเป็นถุงผ้าที่มีไว้สำหรับใส่ข้าวของต่างๆ ภาพชาวบ้านสะพายถุงย่ามไปทำงานในไร่ ไปทำบุญที่วัด หรือการไปติดต่องานตามสถานที่ต่างๆ เป็นภาพที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ชาวบ้านในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีถุงย่ามที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง เช่นถุงย่ามของที่ใช้ทั่วไปในคนพื้นเมืองล้านนาจะมีลักษณะเป็นผ้าสีขาวมีริ้วสีดำ ขณะที่ถุงย่ามของชาวเหาะบ้านปิ่นและบ้านปางหอกจะเป็นถุงสีเทาพาดริ้วสีดำและมีขนาดใหญ่ โดยชาวบ้านเย็บไว้สำหรับใส่สิ่งของประเภทกระติบข้าว อาหารและช่องพรี้าไปทำงานในไร่ ส่วนย่ามของชาวลัวะและชาวขมุมักทำจากวัสดุอื่น ๆ เพื่อความสะดวกและเหมาะกับการใช้งาน คือ นำเอากระสอบ (กระสอบปุยที่ใช้งานแล้ว) มาตัดเย็บเป็นถุงเหมือนถุงย่ามทั่วไป

ถุงย่ามของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น นับว่ามีเอกลักษณ์และมีความพิเศษเฉพาะกลุ่ม เพราะนอกจากจะมีการเพิ่มลวดลายซิดหรือจกเพื่อตกแต่งย่ามแบบพื้นฐานให้สวยงามยิ่งขึ้นแล้ว ถุงย่ามของบ้านห้วยโก๋นยังนิยมใช้ผ้าสีสดและสอดคั้นเงินคั้นทองให้ผืนผ้ามีสีสันงดงามมากขึ้น ย่ามที่ประดับด้วยคั้นเงินคั้นทองนี้ปัจจุบันเป็นที่นิยมในคนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะในกลุ่มนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายซึ่งเริ่มเปลี่ยนความนิยมจากการสะพายกระเป๋า เป็นการสะพายย่ามมาโรงเรียนทุกวัน ย่ามที่นิยมใช้ในในกลุ่มวัยรุ่นเหล่านี้คือ ย่ามสีม่วง สีฟ้าอ่อนและสีชมพู จุดประสงค์ของการใช้ย่ามของกลุ่มวัยรุ่นเหล่านี้ นอกจากเพื่อใส่สมุดหนังสือแล้ว ยังมีความหมายเสมือนเครื่องประดับชนิดหนึ่งที่ใส่ไว้อวดกันอีกด้วย

ผู้วิจัยสังเกตว่าถ้าผู้ใช้ถุงข่ามเป็นบุคคลวัยทำงานและผู้สูงอายุ ถุงข่ามที่นิยมใช้ก็คือ ข่ามสีแดง เนื่องจากสามารถนำมาใช้งานได้แทบทุกโอกาส เช่น ใส่ดอกไม้ไปวัด ใส่ของไปไร่ อาจกล่าวได้ว่า สำหรับคนไทยแล้ว ถุงข่ามคือส่วนหนึ่งของเครื่องแต่งกายที่สำคัญนอกเหนือไปจาก เสื้อ ผ้าซิ่น และกางเกง

ภาพที่ ๔๔ หญิงสูงอายุสะพายข่ามที่ทอด้วยตนเอง

การนำผ้าทอไทลื้อไปประยุกต์ใช้

ปัจจุบันนี้ผ้าทอไทลื้อนับเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างมาก ลวดลายและสีสันจึงได้รับการประยุกต์ไปตามยุคสมัยและการนำไปใช้ นอกจากนี้ผ้าทอไทลื้อจะได้รับความนิยมนำมาตัดเป็นชุดสำหรับสวมใส่แล้ว เราจะพบว่าได้มีการนำผ้าทอไทลื้อมาทำเป็นผ้าม่านหน้าต่าง ผ้าปูโต๊ะ นำมาใส่กรอบเพื่อประดับฝาผนัง หรือนำมาประดิษฐ์เป็นของที่ระลึก กระเป๋าถือ กระเป๋าตุง กระเป๋าใส่โทรศัพท์ และของชำร่วยประเภทต่าง ๆ มากขึ้น นับวันลวดลายบนผ้าทอไทลื้อแบบดั้งเดิมที่สื่อให้เห็นเทคนิควิธีการทออันละเอียดประณีต สะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ความเป็นมา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทลื้อจะเลือนหายไปพร้อมกับการเข้ามามีบทบาทของกลไกด้านการตลาดและความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี

สรุปได้ว่า ข้อมูลคติชนประเภทต่างๆ ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน มีหลากหลายประเภทไม่ว่าจะเป็น ค่านาน ความเชื่อ พิธีกรรม การแสดง การแต่งกาย และหัตถกรรมพื้นบ้าน (งานทอผ้า) ซึ่งคติชนเหล่านี้ย่อมมีความสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น ถึงแม้ว่ารูปแบบหรือธรรมเนียมปฏิบัติบางประการจะเปลี่ยนแปลงหรืออาจจะถูกกระทำให้ผิดเพี้ยนไปจากอดีต รวมทั้งอาจมีคติชนอีกหลายประเภทที่ใกล้เคียงเลือนหายไปจากหมู่บ้านก็ตาม